

Masaru Ibuka

Uchgacha ayni vaqti

Erta tarbiya borasida
76 maslahat

Uchdan
keyin
kech - II

0 歳からの母親作戦

子どもの心と能力は0歳で決まる

Masaru Ibuka

Uchgacha ayni vaqti

Nurmuhammad Nargiza
Hamidulla qizi tarjimasi

Uchdan
keyin
kech - II

Toshkent
«Akademnashr»
2021

UO'K: 17:37

KBK: 87.7

I-14

I-14 Ibuka, Masaru.

Uchgacha ayni vaqti [Matn]: ilmiy-ommabop / M. Ibuka.

– Toshkent: Akademnashr, 2021. – 248 b.

ISBN 978-9943-6502-1-3

UO'K: 17:37

KBK: 87.7

Farzand chaqaloqligidan boshlab ulg'aygunicha uning tarbiyasida nimalarga kechikmasligimiz kerak, nimalarga kechikib qo'ydik, xatolarni tuzata olamizmi? Masaru Ibuka ko'pincha ota-onalar ilg'amagan, lekin bolaning ongi, ruhiyatida, jismonan va ma'nan shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydigan xatti-harakatlar, hayotdan olingan turfa jihatlarni ko'zguda aks etganday siz-u bizga ko'rsata olgan. Ushbu kitobni o'qib, bunga amin bo'lasiz deb ishonamiz.

Yapon tiliga qiyoslab tahrir qiluvchi:

Dilnora Madumarova

Kitobni o'zbek tiliga tarjima qilishimni qo'llab-quvvatlagan ota-onam va yaqinlarimga minnatdorlik bildiraman.

Tarjimon

ISBN 978-9943-6502-1-3

© Masaru Ibuka, 1979

© Nurmuhammad Nargiza

Hamidulla qizi, 2021

© «Akademnashr»,

«Uchgacha ayni vaqti», 2021

Mundarija

MUQADDIMA 5

BIRINCHI QISM

Ona o'zgarsa, bola ham o'zgaradi

«Namuna davri»da ona nima qilishi kerak?..... 17

IKKINCHI QISM

Go'dak uchun faqat qulay muhitni yaratish..... 85

UCHINCHI QISM

Bolani qiziqish rivojlantiradi: muvaffaqiyatli

tarbiya motivatsiya yaratishdir 173

MUQADDIMA

Men amal qilgan go'dak ta'limi yo'llari

Yigirma besh yildan ortiq vaqt mobaynida bolalar erta rivojlanishi masalalari bilan shug'ullanaman. Men professional pedagog emasman, shuning uchun ham mutaxassis ko'rishi qiyin narsalarga e'tibor qaratam deb o'ylab tadqiqotimni davom ettirdim.

Yosh bolalar cheksiz imkoniyatlarga ega. Men birinchi marotaba erta rivojlanish nazariyamni 1971-yilda chop etilgan «Uchdan keyin kech» kitobimda taklif qilgan edim. Shundan so'ng miya to'g'risidagi fan va tibbiyot jadal rivojlandi, ular yosh bolalar haqiqatan ham ajoyib qobiliyatlarga egaligini tasdiqlamoqda.

Bu orada men bir nechta kitob yozdim. Har safar yozgan kitoblarimda go'dak ta'limi davri va mazmuni haqidagi qarashlarim o'zgarayotgandek tuyulishi mumkin. Lekin «bolaning shaxsiyati, fe'l-atvori tarbiyasiga bog'liq», degan nazariyam nafaqat o'zgaradi, balki unga tobora ishonchim ortib boryapti. Bu boradagi fikrlarimni qo'lingizdagi kitobdan bilib olsangiz, mamnun bo'lar edim.

«Uchdan keyin kech» kitobida to'g'ri yozgan edim

1971-yilda «Uchdan keyin kech» kitobini nashr ettirdim. Unda insonning xarakteri va qobiliyatlari nasli bilan belgilanmasligi, balki uch yoshgacha bo'lgan davrda berilgan tarbiyaga bog'liq ekanligi haqida fikr bildirgan edim. Bu davrda bolaning imkoniyatlari deyarli cheksizligi, bu imkoniyatlarning yuzaga chiqishi tarbiyaga bog'liqligi turli misollar orqali ko'rsatilgan edi.

Kitob katta muvaffaqiyatga erishdi, kitobxonlar bor kuchim bilan tushuntirmoqchi bo'lgan g'oyaning mohiyatini anglab yetganligi meni quvontirgan alohida jihat bo'ldi. Ko'pgina onalar o'z farzandlari tarbiyasida mening usulimni qanday qo'llayotganligi haqida yozdilar. Ba'zilar yoshlikdagi taassurotlari va farzandlarini qanday ulg'aytirishganini aytishdi. Ularning hikoyalari mening nazariyamni tasdiqladi.

Ushbu kitobda ana shunday hikoyalardan bir nechasini keltirib o'taman. Mening nazariyamga Yaponiyadan tashqarida ham ijobiy munosabat bildirilgani kaminani mamnun etdi. «Uchdan keyin kech» nomli kitobim dastlab Buyuk Britaniyada,

so'ngra AQShda «Kindergarten is too late» degan nom ostida tarjima qilinib, nashr etildi. Keyin ko'pgina tillarga o'girilib, Italiya, Germaniya, Ispaniyada chop qilindi. Avvallari Yaponiya bu davlatlardan ta'lim-tarbiya sohasida o'rnak olardi.

Kitob butun dunyoda olimlar va mutaxassislarining ijobiy fikrlariga sazovor bo'ldi. 1979-yilda AQShda Tabiiy fanlar o'qituvchilari milliy assotsiatsiyasi yig'ilishi bo'lib o'tdi. Bu kitobim dunyoda ko'pchilikka manzur bo'layotganligi bois mendan u yerda erta rivojlanish bo'yicha ma'ruza o'qishimni so'rashdi.

Kitobda yozganlarim ko'pchilikda bu qadar katta qiziqish uyg'otishini kutmagan edim. Ammo to'plangan ma'lumotlar mening nazariyamni tasdiqladi. Men muhandisman va kompaniya boshqaruvida ishlayman¹, pedagogik tajribam yo'q. Ammo misollar bilan yozilgan ko'pgina xatlarning mazmunidan hamda yosh onalardan tortib xorijiy mutaxassislargacha umumiy e'tirof etishganidan bu masalani ko'tarib to'g'ri qilganimni angladim.

¹Masaru Ibuka – «Sony» korporatsiyasi asoschilaridan biri.

Bog'cha yoshi u yoqda tursin, uch yoshdan keyin kech

Bu gal yozmoqchi bo'lgan fikrlarim «Uchdan keyin kech» kitobida bayon etilgan mulohazalardan keskin farq qilmaydi. Ammo o'tgan sakkiz yil mobaynida menda ko'p fikr-mulohazalar va ma'lumotlar yig'ilib qoldi. Ularga, ayniqsa, birinchi kitobimni o'qigan kitobxonlar e'tiborini qaratish istagi tug'ildi. Bu orada avvalgi ba'zi fikrlarim to'g'riligiga yana bir bor amin bo'ldim, ba'zilar yuzasidan esa fikrim o'zgardi.

Ushbu kitobda e'tibor qaratiladigan birinchi muhim jihat – uchdan keyin kech, bog'cha yoshi haqida gapirmasa ham bo'ladi degan jumlada aks etadi.

Shu o'rinda skripka chalishni o'rgatish usuli sanaluvchi «Suzuki usuli» uzoq vaqtdan beri menda muhim fikrlar uyg'onishiga turtki bo'lganini ta'kidlab, bir misol keltirib o'tmoqchiman. «Suzuki usuli» asoschisi Suzuki Siniti bilan birinchi uchrashuvda mashg'ulotlarni boshlash uchun eng mos davr bolaning 4 – 5 yosh paytidir degan edi. Men go'dak ta'limi haqidagi fikrlarimdan kelib chiqib, balki ertaroq boshlash kerakdir deb so'radim. U kechroq shug'ullanishni boshlagan bolalar ham albatta chalishni

o'rgana oladilar, biroq o'sib-ulg'aygan bola bilan ulg'aymagan bola orasida juda katta farq borligini payqadim dedi. Suzuki uch yoshda emas, ikki yoshda boshlagan ma'qulroqligini – qanchalik erta boshlansa, natija shunchalik yaxshi bo'lishini aytdi.

Yana bir misol. Deylik, yosh bola ingliz tilini uch yoshida o'rgana boshladi. Uning ikki yashar ukasi bor edi. Bola uyda shug'ullanar: tasmalarni eshitar, kartochkalar yordamida tilni o'rganar edi. Kichik ukasi yonida o'tirib kuzatardi. Kichigi uch yoshga to'lganida ingliz tilini tizimli o'rgandi va tezda akasiga yetib oldi. Bir o'ylab ko'ring: bir yosh-u ikki oylik go'dak akasining mashg'ulotlarini onasining tizzasida o'tirib jim kuzatgan va yetti oydan so'ng kutilmaganda ingliz tilida yaxshi talaffuz bilan gapira boshlagan.

Agar maymunning bolasi bilan solishtirsak, inson bolasi muddatidan bir necha oy oldin tug'iladi deyish mumkin. Inson bolasi ona qornida uzoq muddat qolmaydi, tug'ilganidan keyin tik turish va yurish qobiliyatiga ega bo'lmaydi. Hayvonlarning bolasi esa tug'ilgan zahoti turib, harakatlana oladi.

Hayvonlarning bolasi «tayyor» bo'lib tug'ildi, ularning miyasi va tanasi yetarlicha rivojlangan bo'ladi. Inson bolasi tug'ilganida «oq qog'oz» holatida bo'ladi. Avvalgi kitobda bolaning uch yoshgacha ta'lim-tarbiyasi muhim ekani aytilgan edi. Tug'ilishi bilan odam miyasi oq qog'ozdek bo'm-bo'sh va beg'ubor, uni «to'ldirish»ni uch yoshda boshlash kechdir. Imkon qadar ertaroq boshlash kerak.

«Namuna davri» inson kim bo'lishini belgilab beradi

Erta boshlash zarur, bu tushunarli, biroq 4 – 5 yoshdagi bola bilan 1 – 2 yoshdagi go'dakni bir xil o'rgatish mumkin emas. Bu nuqtayi nazardan 3 – 4 yoshdan keyingi tarbiya usuli bilan bola tug'ilishidan boshlab (ta'bir joiz bo'lsa, 0 yoshdan) 2 yoshgacha bo'lgan tarbiya usuli o'rtasidagi farqni ajratish kerakligi haqida bildirgan fikrlarim avvalgidan ham aniqroq bo'ldi.

Birinchi davr tug'ilishdan (0 yoshdan) boshlanadi. Bu davrda bola biror narsani o'rganishi uchun «sa-boq»ni muntazam ravishda va qat'iyat bilan takrorlash zarur. Ikkinchi davr 3 – 4 yoshdan boshlanadi. Bunda bola qiziqishlariga e'tibor qaratish va ular yordamida bolada o'qishga bo'lgan istakni kuchaytirish mumkin. Fikrimcha, birinchi davr eng muhimi hisoblanadi. Men uni «Namuna davri» yoki «Namuna yoshi»¹ deb nomladim.

¹ «Usul», «namuna» yoki «qiyofa» deganda Masaru Ibuka yosh bolalarga xos fikrlash jarayonini nazarda tutadi. Bunday fikrlashda miya ma'lumotni obrazlar, qiyofalar hosil qilish orqali taniydi va qabul qiladi.

Bu yoshda bolaning miyasi ma'lumotni katta odamning miyasiga nisbatan boshqacharoq qabul qiladi. Masalan, 3 – 4 oylikda (ba'zilar 5 – 6 oyligida) go'dak onasining qiyofasini boshqa qiyofalardan ajrata boshlaydi va begonani ko'rganda yig'laydi. Bir qarashda bu oddiy holdek tuyuladi, biroq kompyuterda bu ishni uddalamoqchi bo'lsangiz, buni faqat eng yuqori texnologik qurilmalar bajara oladi.

Murg'ak go'dak buni osongina uddalaydi. U yuz xususiyatlarini tahlil qilmaydi, tez-tez ko'zi tushadigan yuz qiyofasini shu holicha namuna sifatida to'liq eslab qoladi. Bunday xotirani men «Namunani tanish» deyman: mazkur qobiliyat eng kichik bolalarda juda yaxshi rivojlangan. Shu bois erta davrni «Namuna davri» deb atadim.

Ya'ni bolalar odamlar har kuni ishlatadigan yapon tilida bemalol gaplasha olishi uchun ular tug'ilishidan boshlab takroriylik ta'siri ostida bo'lishi lozim. Takroriylik ta'siri ostida bo'lsa, bola buni namuna sifatida ishlatadi, uni miya hujayralarining o'tkazgichlariga kiritib, bu ta'sir omilini qiyinchilik va qarshiliklarsiz qabul qila oladi. Bola miyasi takrorlanuvchi har qanday ma'lumotni oson yodlaydi. «Namuna davri»da ma'lumotlar boshda namuna shaklida «muhrlanib» qoladi: bu mantiqiy fikrlash orqali yoki tartibsiz, chalkash yodlash ham emas. Biz ona tilimizda so'zlashganda grammatik tuzilish haqida umuman o'ylamaymiz, chunki miya tuzilishi bizning tilga moslashib bo'lgan.

Avval buni tug'ma qobiliyat deyishgan. Ammo, hozirda ko'ryapmizki, bu qiyofalar davrida, ya'ni bola muntazam ko'rib-eshitib turganlarini (bilimlarni) qiyofalar tarzida «muhrlab» olishi bilan shakllanadi. Shuning uchun bolani bu davrda tarbiya qilish va rivojlantirish juda muhimdir.

Bugungi kunga qadar bolalar tarbiyasida yaxshi insonni voyaga yetkazish maqsad qilib qo'yilmagan

Fikrimcha, hozirga qadar go'dak yoshidagi bolalar tarbiyasiga bo'lgan munosabatni qayta ko'rib chiqish zarur. Go'dakka g'amxo'rlik, asosan, uning jismoniy talablarini qondirish va kasal bo'lganida davolashdan iborat¹ deyishadi. 3 – 4 yoshida esa bolaga maktabda o'qitiladigan narsalarni ertaroq o'rgatishadi. Hozirga qadar amal qilayotgan «Erta rivojlanish» bor-yo'g'i mana shu.

Bola tarbiyasi deganda nafaqat jismoniy o'sish haqida g'amxo'rlik qilish, balki ruhiy va aqliy rivojlanishni ham nazardan qochirmaslik ayni mud-daodir. Ammo ilgari bola tarbiyasida negadir ko'pchilik chaqaloqqa uning na qalbi, na aqli bor jon-zotdek munosabatda bo'lgan deb o'ylayman.

Bola tug'ilganidan keyin dastlabki davrda otanalar faqat go'dakning jismoniy rivojlanishiga e'tibor qaratadilar, uning miyasini rivojlantirishga o'z aqlini namoyon qilishni boshlaganida kirishadilar.

¹ Bu yerda XX asr hamda Benjamin Spok va izdoshlarining keng tarqalgan nazariyasiga ishora qilingan.

Ammo bu juda kech! Aslida u tugʻilishi bilanoq aql va ruhiyatni rivojlantirish va tana salomatligi haqida gʻamxoʻrlikni birgalikda olib borish kerak.

Erta rivojlanish deganda baʼzi ota-onalar nimani tushunadilar? Uch yoshgacha, bola miyasi nodir qobiliyatlarga ega boʻlganida, ular bunga eʼtibor qaratmaydilar. Uch yoshdan keyin esa unga boshlangʻich maktabda oʻqitiladigan narsalarni oʻrgatadilar. Bu tamomila notoʻgʻridir. Chunki yaxshi inson sifatida tarbiya qilishni unutgan holda boladan daho yasab boʻlmaydi.

Oʻz vaqtida bunday tarbiyalash esa koʻringanichalik mushkul ham emas. Bu boradagi yondashuvim juda mantiqiy va samarali ekanini ishonch bilan aytishim mumkin. Deylik, men kabi kekxa odamlar biror narsani yodlash uchun juda koʻp bor takrorlashlari kerak. Agar ona farzandini tugʻilishidan boshlab rivojlantirsa, u barcha zarur narsalarni qiyinchiliksiz oʻzlashtiradigan boʻlib oʻsadi.

Namuna davridagi ta'limni onadan boshqasi bera olmaydi

Bilasizki, bola tarbiyasiga uch yoshdan keyin kirishish kech, bu ishni namuna yoshida boshlash lozim. Savol tug'iladi: bu davrda bolaga kim, nimani, qanday o'rgatishi kerak?

Avvalo, «kim o'rgatishi kerak?» degan savolni ko'rib chiqamiz. Ushbu yoshda tarbiya bolaning turli qiyofalarni tanish qobiliyatini ishga solishga asoslanishini hisobga olsak, bu, albatta, onaning o'zidir. Bir yoki ikki yoshga qadar bo'lgan davr – tezkor rivojlanish davri, go'dak bu vaqtda doimo onasi bilan bo'ladi. Uning qiyofalarni tanish qobiliyatini ishlatish uchun muntazam ravishda, sabr bilan bir narsani qayta-qayta takrorlash zarur. Bolani sevuvchi va doim yonida bo'luvchi onadan boshqa kim ham bu ishni uddalay olardi deysiz.

Kimdir e'tiroz bildirib bu juda qiyin masala deyishi mumkin. Aslida, agar namuna yoshida bolaning qiyofalarni tanish qobiliyati shakllantirilsa, u kerakli narsalarni hech bir muammosiz o'rganib oladi. Bu paytda bola o'z onasidan «yana ko'rsating», «davom ettiring» deb so'raydi. Takrorlash orqali ona farzan-

dining xotirasidagi turli ma'lumotlarni mustahkamlaydi.

Endi «nimani va qanday o'rgatish kerak?» degan savol ustida to'xtalib o'tamiz. Avvalo, buni onaning o'zi hal qiladi. E'tibor qaratmoqchi bo'lgan asosiy narsa – bolaning bu yoshdagi kuchli qobiliyatlari undan faqat ingliz tili yoki musiqa sohasida daho yaratish uchun kerak emas. Eng muhimi – uni jamiyatdagi asosiy hayot qoidalariga o'rgatishdan iborat. Mukammal shaxsni tarbiya qilingki, u faqat o'zi haqidagina emas, balki atrofdagi insonlar haqida ham o'ylasin.

Bebaho tajriba va bilimlarini «Bolaning erta rivojlanishi» jurnali sahifalarida o'rtoqlashgan turli soha olimlari va mutaxassislariga, o'zim ko'p narsalarni o'rgangan kitoblar mualliflariga va, albatta, o'z xatlarida farzand tarbiyasi borasidagi tajribalari haqida yozgan onalarga minnatdorlik bildiraman.

Masaru Ibuka

1978-yil 1-dekabr

BIRINCHI QISM

Ona o'zgarsa, bola
ham o'zgaradi
«Namuna davri»da
ona nima qilishi
kerak?

Yaxshi ona yaxshi bola tarbiya qilaman degan kuchli xohish va muhabbatga ega onadir

«Yaxshi» va «yomon» tushunchalari narsalarni, amallar va hodisalarni baholashda juda qulay o'lchov hisoblanadi. Masalan, suhbat asnosida musiqa, rasm yoki teleko'rsatuv kabilar haqida biroz gaplashilsa, «yaxshi» va «yomon» sifatleri ayon bo'ladi. Ammo bu baholash o'ta subyektiv bo'lib, ko'pincha biror musiqa kimgadir yaxshi, kimgadir yomon tuyulishi mumkin. Bundan tashqari, «yaxshi ona» va «yaxshi bola»ni belgilay oladigan yagona standart ham mavjud emas. Chunki odamlar har xil va buni izohlashga hojat ham yo'q.

Uzoq vaqt chet elda yashagan va vataniga qaytgan yaponlar bir ovozdan e'tirof etishicha, yapon bolalarida jamoat ruhi (public spirit) yetishmaydi. Jamoat ruhi odob-axloqni o'rgatuvchi so'zdek eshutilishi mumkin. Biroq ular aslida bolalar jamoat joylarida o'z xatti-harakatlari bilan atrofdagilarga noqulayliklar tug'dirishi haqida o'ylamaslik – ortiqcha diqqat bo'lmaslikni nazarda tutadilar. Masalan, metroda bolalar vagonga navbatsiz kirib, tezroq o'rindiqqa

joylashib olishadi yoki e'tiborsizlik oqibatida yonida o'tirgan odamning kiyimini iflos qilib qo'yishadi. Eng qattiq tanqid hamma narsaga ruxsat beruvchi onaga qaratiladi.

Shu kabi holatlar tarbiya muammolaridan sanaladi. Odamlardan «yaxshi bola» deganda nimani tushunasiz deb so'ralsa, hamma turlicha javob beradi. Yaxshi onalar bir xil bo'lishi mumkin, biroq men dunyodagi ko'pchilik odamlar qatori «yaxshi» yoki «yomon» baho onaga qaratilgan bo'ladi deb o'ylayman.

«Yaxshi ona»lar farzandimni yaxshi bola qilib tarbiyalayman degan kuchli xohishga va muhabbatga ega onalardir degan gapga e'tirozim yo'q. «Yaxshi bola»ni hamma o'zicha tasavvur qiladi. Biroq ona o'z farzandini yaxshi (uning o'z tushunchasidagi «yaxshi») qilib tarbiyalashga intilmas ekan, u ona sifatida ish tutolmagan, lozim darajada onalik qilolmagan bo'ladi. Aminmanki, «yaxshi bola»ning asosiy sifat-lari uch yoshgacha shakllanadi, chunki bu davrda ota-ona bolani butunlay boshqara oladi.

Amerikalik mashhur psixolog, professor Jerom Brunerning ta'kidlashicha, yaxshi ota-ona «farzandini gapirishni boshlashidan avval muloqotsiz aloqa o'rnatadi va shu aloqa yordamida u bilan o'ynab bolani rivojlantiradi». Boshqacha qilib aytganda, yaxshi ota-ona «namuna davri»da o'z farzandini yaxshi bola qilaman deb tarbiyalab, bola bilan ong-lli ravishda ishlaydigan ota-onadir. Afsuski, hozirgi

davrda «ota-ona bo'lsa bo'lgani, bola ulg'ayadi» deb aytiladigan bo'lib qoldi. Biroq «ulg'ayish» va «tarbiya olish» boshqa-boshqa narsalardir. Agar ona o'z farzandini sevmasa va uni tarbiya qilishga intilmasa, bola yaxshi bo'lib ulg'aymaydi.

Bog'cha yoshigacha bo'lgan davr – onasining fe'l-atvori va xatti- harakatini kichkintoy osonlikcha «ilib oladi»gan vaqt

Bola – onaning ko'zgusi deyдилar. Bolaga boq, shunda uning ota-onasi kimligini fahmlaysan. Maktabgacha bo'lgan davrda ona tarbiyasining ta'siri uning o'zi kutganidan ham kuchliroq bo'ladi. Shifokor-pediatrlar, odatda, farzand va onani birga kuzatadilar. Aytishlaricha, tajribali shifokorlar bir qarashda bolaga qarab uning onasi qanday ekanligini aniqlashlari mumkin.

Masalan, maktabgacha ta'lim sohasida uzoq yillar ishlagan kobelik Doi Yosikoning mutaxassis sifatidagi tajribasini olib ko'raylik. Doi bolalar bog'chasini boshqaradi. Hozirgi kungacha 5000 nafar bola uning qo'l ostidan o'tgan, ya'ni shuncha kichkintoylar Doi Yosikoning bog'chasida tarbiya topishdi. U menga bolalar bog'chasiga qabul qilishdagi uch xil uslub haqida gapirib berdi.

Birinchisi – ona va bola uchun umumiy test, ikkinchisi – navbat bilan hammani qabul qilish, uchinchisi – qur'a tashlash. Nima uchun u uchta usulning ham-

masini qo'lladi? Uning aytishicha: «birinchi usulda kirish imtihonlari ko'plarning onalik qadr-qimmatini kamsitardi, chunki agar bola imtihondan o'ta olmasa, ular bu bizning aybimiz deb hisoblashardi. Ikkinchi holatda esa bolalar bog'chasiga kirishni istovchilar ro'yxatga yozilish uchun kechasi kelib navbatda turishardi. Oxir-oqibat uchinchi usulni qo'llashga to'g'ri keldi».

Har xil usullar bilan bolalar bog'chasiga qabul qilingan tarbiyalanuvchilar o'rtasida keyinchalik qanday farqlar kuzatilganligi meni eng qiziqtirgan jihat edi. Doi Yosikoning so'zlariga ko'ra, birinchi usul bilan kirgan bolalar juda qobiliyatli edilar, uchinchi usul bilan tanlangan bolalar orasida aqli haminqadar bolalar ko'p edi. Har yili uning bolalar bog'chasida 300 ga yaqin bola tarbiyalanib chiqadi. Testlar natijasida bog'chaga kirgan bolalar orasidan 40 – 50 nafar bola keyinchalik davlatning eng yaxshi universitetlariga o'qishga kirganligi e'tiborga molikdir. Ikkinchi va uchinchi usul bilan tanlangan bolalar orasida bunday ko'rsatkich sezilarli darajada past bo'lgan.

Albatta, men oddiy universitetlarga o'qishga kirgan yoshlar eng yaxshi universitetlar talabasiga aylangan tengqurlariga ko'ra yomonroq bolalar bo'lishgan deb o'ylamayman. Ko'pchilik bolaning nufuzli universitetga kirishi uchun uning ta'limi bilan bog'chaga qadar shug'ullanish kerak deb noto'g'ri o'ylaydi. Unday emas. Bog'chaga qadar bolaga berilgan ona tarbiyasi uning butun hayotiga ta'sir qiladi. Bolaning kelajagi onaga bog'liq – uning mas'uliyati shu qadar buyuk.

Ikki yoshga qadar farzand tarbiyasiga ona alohida e'tibor qaratishi lozim

Agar zamonaviy yosh onalardan nima maqsadda farzand ko'rganini so'rasangiz, odatda, mas'uliyatsizlik bilan aytilgan «turmush o'rtog'im xohladi» yoki «oilada farzand bo'lishi kerak» degan mazmunda javob olasiz. Ba'zida hattoki «zerikkandan» degan javoblar ham uchraydi, farzandni «kattalar ermagi» deb biladigan ota-onalar ham topiladi. Agar buning aksi, farzand ko'rishni atayin xohlamagan ayollardan buning sababini so'rasangiz, «bola ishga xalaqit beradi», «hayot shusiz ham og'ir», «bola hamma vaqtni olib qo'yadi va o'zimga vaqt qolmaydi» kabi xudbinona mazmunda javob berishadi.

Yapon televideniyesida bir kuni namoyish etilgan «Ayollik sharafi» ko'rsatuvida ellik nafar ishtirokchidan hech biri ularning sharafi farzandlar tarbiyasida ekanini aytmedi. Ishlayotgan ayol turmushga chiqayotganida bir vaqtning o'zida uchta katta ishni qilishi: ishlashi, bola tarbiyalashi va uyni saranjom tutishi kerak. Shuning uchun zamonaviy ayollar farzand ko'rishga xavotir bilan qarashlarini tushunish mum-

kin. Ammo ayol kishi uchun farzand tarbiyasidan muhimroq vazifa bormi?!

Bu borada yapon skripkachisi va pedagogi Suzuki Siniti: «Siz turli ishlar bilan mashgʻulman va bolaga vaqt qolmaydi deysiz. Ammo dunyoda farzand tarbiyasidan muhimroq nima boʻlishi mumkin? Agar sizda shunday mashgʻulot boʻlsa, nima uchun farzandingizni dunyoga keltirdingiz? Oʻz «muhim ishlaringiz»ni ellik yoki oltmish yoshgacha qilishingiz mumkin. Tugatganingizdan keyin farzandli boʻlinglar!» – deydi biroz istehzo bilan. Zerikish natijasida farzand koʻrgan yoki ishga xalaqit bergani uchun tugʻmayotgan onalar nima deb javob bera oladilar?

Mashhur tanqidchi va essenavis Akiyama Tieko uch vazifani: ish, bolalar tarbiyasi va uy ishlarini boshqarishni ajoyib tarzda uddalaydigan ishbilarmon ayollardan biri sanaladi. Uning fikricha, ongli ravishda farzand koʻrmayotgan ayollar yalqovdir. Farzand tarbiyasi samarasiz mehnat emas, bu ayol kishi uchun hayotdagi eng muhim ishlardan biri hisoblanadi. Shuni chuqur anglagan Akiyama Tieko oʻz ishi va uy ishlarini yaxshi uddalay oladi.

Shaxsiy tajriba asosida Akiyama uyda oʻtirish oʻrniga ishlashni istaydigan ayollarga: «Hozir hayotingizda eng qiziq davr. Barchasi sizga bogʻliq: tarbiyachi, diyetolog yoki dizayner boʻlishingiz mumkin. Ammo asosiysi – oʻz farzandingiz tarbiyasiga eʼtibor berishingiz shart», – deb maslahat beradi.

Bolaning rivojlanish jarayoni haqida fikr yuritib, ona tarbiyaga ikki yoshga qadar alohida e'tibor qilishi kerak degan xulosaga keldim. Aynan u «namuna davri»da bolaga ijobiy ta'sir ko'rsata oladi.

Tug'ish – ayolning eng muhim ishi deyilar edi. Ammo, ishonch bilan ayta olamanki, asosiy ish tug'ishdan so'ng boshlanadi. Agar ona bolaga to'g'ri g'amxo'rlik qilolmasa va tarbiya bera olmasa, boshqa ishni ham yaxshi uddalay olmaydi. Fikrimcha, faqat tug'ishning o'zi yetarli emas, uni katta bo'lguniga qadar tarbiya qilish, o'jiz va himoyaga muhtoj holatida unga g'amxo'rlik qilish zarur.

Albatta, erkak sifatida to'lg'oqning barcha qiyinchiliklarini to'liq tushuna olmayman. Ammo shuncha qiyinchilik bilan tug'ilgan chaqaloqni to'g'ri tarbiya qilish ham kerak, aks holda, bu qiyinchilikdan ma'no qolmaydi. Dunyoda ko'pgina onalar bola tug'ganidan keyin ish tugadi, endi hayotdan lazzatlanib yashash mumkin degan fikrda bo'lishadi. Ammo ona uchun o'z farzandini tarbiya qilishdan ortiq baxt va xursandchilik bormi?!

Onada nafaqat tarbiyachi, diyetolog yoki dizayner bo'lish, balki shifokor va ma'naviy murabbiy bo'lish imkoniyati ham mavjud. Shunda ona bu vazifalarni o'zida jamlaydi, bola ulg'ayadi va yaxshi rivojlanadi. Shunday onalar borki, boladagi bu muhim davrni boshqalarga yuklab qo'yadi. Odatda, bunday onalarni mas'uliyatsizlik va yalqovlikda ayblashadi, tanbeh berishadi, hattoki o'z farzandini tashlab ketdi

deyishadi, ya'ni buni tashlab ketishga o'xshatadilar. Bola tug'ish zerikishdan qutulish usuli emas, bola tarbiyasi ko'p mashaqqatli ishdir.

Bola ikki yoshga qadar qanday tarbiya qilinishi uning kelajagini belgilab beradi. Shuning uchun bu davrda ona o'z farzandining tarbiyasiga jiddiy qarashi muhim hisoblanadi. Bu uddalash mumkin bo'lgan vazifadir.

Bola tarbiyasi u tug‘ilgan zahoti boshlanadi

Aytishlaricha, yangi tug‘ilgan kuchuk bolasi-ning yoniga sochiqqa o‘ralgan qo‘l soati qo‘yib qo‘yilgan, u tinch uxlaydi. Soat urishi kuchukcha uchun ona yuragi tovushini eslatadi. Barcha chaqaloqlar tug‘ilgandan so‘ng katta stress (zarba)ga uchraydilar. Ona rahmida ular onaning yurak urishini eshitardilar. Ehtimol shuning uchun hayvon bolasi tashqi olamda shunga o‘xshash tovushni eshitganda tinchlanadi. Odam bolasi ham bundan mustasno emas.

Tadqiqotchilar shunga o‘xshash bir tajriba o‘tkazishadi. Chaqaloqqa ona yuragi urishiga o‘xshagan tovush eshittirishsa, u tinchlanar edi. Tovushlar tezlashganida chaqaloq yig‘lay boshlaydi. Ushbu tajribadan so‘ng ona rahmida eshitgan yurak urishi tovushini asta-sekin musiqaga aylantiruvchi audiotasmalar so‘tishni boshladilar. Bu juda qiziqarli tajriba edi.

Shu bilan birga, yangi tug‘ilgan chaqaloqlar xonasida yotgan go‘daklar eshikka yaqin yotsalar, turli tovushlarni ko‘proq tinglaydilar, odamlar mavjudligini his qilganlari bois xona ichkarisida yotgan go‘daklarga nisbatan miyasi yaxshiroq rivojlanadi.

Yangi tugʻilgan chaqaloq rivojlanishi uchun dastlabki bir necha soat yoki bir necha kun muhim, chunki bola tarbiyasi tugʻilishi bilan boshlanadi. Ammo atrofdagilar ushbu muhim vaqtda bola uchun nima qilishmoqda? Gigiyena yoki onani himoya qilish bilan bogʻliq muammolar boʻlishi mumkin, ammo bola, odatda, bolalar xonasida boʻladi, ona va bola faqat emizish paytidagina bir-birlari bilan koʻrishadilar¹.

Tarbiya haqida gapiradigan boʻlsak, dunyodagi aqlli onalar farzandimni qanday yaxshi bola qilib tarbiyalayman deb, darhol bolalar tarbiyasi va psixologiyasi boʻyicha kitoblardan oʻrganishni boshlaydilar. Ammo tarbiya uchun dastlab ona va bola oʻrtasida tabiiy aloqa boʻlishi zarur. Homiladorlik, tugʻish, tarbiya jarayonlarida tabiiy aloqa muhim sanaladi. Agar ona buni baholay olmasa, eng maqbul «tarbiya vaqti»ni oʻtkazib yuborishi mumkin, keyinchalik qancha mashaqqat chekilmasin, bu davrni qaytarib boʻlmaydi.

Ushbu kitobda men ayollarni bola tarbiyasida oʻz masʼuliyatini koʻproq his qilishlariga undamoqchiman. Bu masʼuliyat ongli ravishdagi ona va bola oʻrtasidagi tabiiy aloqadan boshlanadi. Goʻdak tasmadagi yurak urishi ovozini emas, onasining haqiqiy yurak urishini eshitgani yaxshiroqdir.

¹ Hozirda tugʻuruqxonalarda ona va bola alohida yotishi amaliyotda qoʻllanilmayapti, ammo kitob yozilayotgan paytda bu keng tarqalgan amaliyotlardan boʻlgan. Tugʻilgandan soʻng chaqaloqlarni alohida umumiy xonaga joylashtirganlar, onalariga faqat emizishga olib kelganlar.

Ona ko'kragi go'dak uchun eng yaxshi ta'lim xonasidir

Oxirgi paytda yosh onalarni bir masala o'ylantirmoqda, bolani qanday ovqatlantirish afzalroq – emizishni yoki idishchadanmi? Men diyetolog olim emasman, shuning uchun ilmiy jihatdan bu savolga javob bera olmayman. Ammo ba'zi ayollar ko'krak go'zalligini saqlash uchun bolasini sun'iy oziqlantirishni tanlashi meni o'ygatadi.

Bola ona ko'kragini ushlaganida, uni so'rganida, onasining yurak tovushi (urishi)ni eshitganida, onasining yuzini tomosha qilganida bu unga ijobiy ta'sir qiladi. Ya'ni shunda u qalban va jismonan sog'lom o'sadi. Bu ona va bolaning haqiqiy aloqasidir. Bolaning miyasi rivojlanishiga ta'siri bo'yicha sutni so'rg'ich bilan so'rish va ona ko'kragi orasida katta farq mavjud.

Amerikadagi bir tug'uruqxonada tajriba o'tkazildi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarni ikki guruhga bo'lishdi. Birinchi guruhdagi bolalarni umumiy sonaga joylashtirishdi. Ikkinchi guruhdagi chaqaloqlarning har birini o'z onasining yoniga yotqizishdi, ularga so'rganlari zahoti ko'krak tutishardi. Ikki va besh yildan so'ng shu bolalarning nutqini tadqiq

qilishdi. Ikkinchi guruhdagi bolalarning nutqiy qobiliyati birinchi guruhga nisbatan ancha afzal edi.

Ko'pchilik bola katta bo'lganida va bog'chaga borganida aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan shug'ullanish mumkin degan fikrni ma'qullaydi. Biroq rivojlanish endi boshlanayotgan davr o'ta muhim. Agar shu payt ona ongli ravishda harakat qilmasa, keyinroq bola ona istagan qobiliyatlarni egallay olmaydi. Bu davrda go'dak qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ona o'z ko'kragi bilan emizishi va qo'lidagi ushlab yetarli bo'ladi. Yangi tug'ilgan chaqaloq uchun ona ko'kragi o'rnini hech nima bilan bosib bo'lmaydigan eng yaxshi tarbiya xonasidir.

Diyetologlarning so'zlariga ko'ra, ko'krak sutini emib katta bo'lgan bolalarning immuniteti sun'iy ovqatlar bilan ulg'aygan bolalardan yaxshiroq bo'ladi. Pediatrlarning aytishicha, sun'iy ozuqalar bilan ulg'aygan bolalar oson shamollaydilar va ko'p kasal bo'ladilar. Men ayollarning o'z go'zalligini saqlashiga bo'lgan intilishiga aralashmayman. Ammo ular ona bola yonida bo'lsa va ko'kragi bilan emizsa, go'dak sog'lom bo'lib ulg'ayishini tushunishlari zarur.

Bir o'ylab ko'ring-a, ayollarga qanday ajoyib qobiliyat berilgan: ularning tanasi o'z farzandlarini emiza olishi uchun sut ishlab chiqaradi!

Uch yoshgacha – otalarning «majburlash (o‘z fikrini o‘tkazish)» davri

Bola tarbiyasida eng muhim narsa nimaligini mutaxassislardan so‘rasangiz, ko‘pchilik bolaning irodasini hurmat qilish, mustaqil qarorlar qabul qilishga ruxsat berish va bola uchun nima muhimligini shoshmasdan aniqlashtirish deb javob berishadi. To‘tiqushdek yodlash va avtomatik qobiliyatlarni egallashini afzal bilmasdan, tushunish orqali ta‘lim berish so‘nggi paytlarda mashhur bo‘lgan asosiy tarbiya tamoyili sanaladi.

Tarbiyaga bunday yondashuv bilan nimalarga erishilgani haqida fikr bildirmoqchi emasman, ammo bunday yondashuv uch yoshgacha bo‘lgan bolalarga aslo mumkin emas.

Haqiqatan, bola yangi bilimni egallashi uchun fanni yaxshi tushunishi va uning ma‘nosini anglashi kerak. Bunday yo‘l bilan olingan ma‘lumot bola tushunmasdan yodlab olgan ma‘lumotga nisbatan yaxshiroq esda qoladi. Ammo mazkur yondashuvni bolaning mantiqiy fikrlash qobiliyati shakllanganidan so‘ng ishlatish mumkin. 2-3 yoshdagi go‘daklar uchun esa uni qo‘llab bo‘lmaydi.

Fikrimcha, uch yoshgacha boʻlgan bolaga ota-ona «majburlashi» va yod olish (tushunmasdan yodlash) mos keladi, shu bois ota-onalar bolalarni yoʻnaltirishi va yaxshilikka oʻrgatishi zarur. Bu yoshda bola koʻp narsalarni anglamay, faqatgina takrorlab bilib olishi mumkin.

Yapon tilida endigina soʻzlashni boshlagan goʻdak bir qarashda bir necha oʻnlab mashina markalarini farqlay oladi, reklamadagi kuylarni aniq eslaydi, murakkab iyerogliflarni yodlay oladi. Katta yoshdagi insonlarda yoʻq narsa bolada mavjud – bu intuitsiyaga oʻxshagan narsaki, uning yordamida bola namunalarni bir zumda xotirasiga joylab oladi. Shuning uchun uch yoshgacha boʻlgan davrni «namuna davri», yaʼni pattern davri deb nomladim.

Bu davrda bolaning miyasi tanqidiy va tahliliy qobiliyatlarga ega emas, u xuddi yozilmagan oq qogʻozga oʻxshaydi. Maʼlumotni qabul qilish uchun uni tushunishi yoki anglashi zarur emas. Ammo bu paytda bola oʻz holiga tashlab qoʻyilsa, u ajratmasdan faqatgina yaxshi maʼlumotni emas, balki yomon maʼlumotni ham qabul qiladi va bu uning shaxsi shakllanishida asos boʻladi. Shu bois ota-onalar doimiy ravishda oʻzlari toʻgʻri deb bilgan xatti-harakat usulini mustaqil ravishda nima yaxshi, nima yomonligini bilmaydigan yosh bolaning miyasiga singdirib borishlari shart. Bunga esa ota-onaning «majburlashi» ham mos keladi.

Tarbiya – bu go‘daklikda o‘rganilgan hayot tarzi usulidir

Uch yoshgacha bo‘lgan «namuna davri»da bola tarbiyasi uchun ota-ona tomonidan «majburlash» va «o‘z fikrini o‘tkazish» zarur. Ammo nimani «majburlash» kerak? Ikki yo‘l bor. Birinchi yo‘lni men birinchi kitobimda batafsil tushuntirib o‘tganman, bu miyaning doimiy aqliy ishlashiga asos bo‘ladigan usulni qaytarish (til, musiqa, o‘qish, rasm chizish). Ikkinchi yo‘l – bu davrda bola miyasiga inson sifatida yashash qoidalari va odob-axloqni singdirish.

Ko‘pchilik inson xulqi uning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi bilan belgilanadi deb o‘ylaydi, barcha uchun umumiy qadriyatlarni aniqlash juda qiyin. Hunday holatda ota-onaning hayotga subyektiv qarashlari tanqidiy fikrlashga qodir bo‘lmagan go‘daklik o‘tkazilishi yaxshimi? Fikrimcha, dunyoqarash va qadriyatlar tizimi xulq-atvor va xatti-harakatlarning asosi emas.

Har xil dunyoqarashga ega turli insonlar uchun umumiy xulq va xatti-harakat qoidalari mavjud. Masalan, har bir tirik jonzotni hurmat qilish zarur, faqat o‘zi haqida o‘ylash mumkin emas, atrofdagi

insonlar haqida o'ylash kerak, barcha ishda boshqa odamlarga suyanmasdan o'z miyasi bilan fikr yuritish va boshqalar. Ushbu qoidalar oddiy va tushunarli tuyulishi mumkin. Biroq bizning murakkab dunyoda bu qoidalarga barcha odamlar astoydil amal qilganlarida, yashash ancha osonroq bo'lardi. Axir bu qoidalar insonning jamiyatdagi xulqi va xatti-harakatlarining asoslaridir.

Bu qoidalarga amal qilishni o'rgatish qiyofalar davrida ota-onalar o'z farzandlariga o'rgatishi mumkin bo'lgan asosiy narsadir. Bu qoidalar nima uchun muhimligini tushuntirishga umuman zarurat yo'q. Bola tug'ilgani zahoti har bir imkoniyatdan foydalانب bu insoniylikning eng kichik qoidalarini namuna sifatida o'zlashtirib olishini xohlardim. Bu ota-onaning bolaga ko'rsatgan xulqi, xatti-harakati va nutqi orqali amalga oshiriladi.

Go'dak ulg'ayadi va bu qoidalar nima uchun zarur ekanini anglaydi. Ulg'aygunga qadar qoidalarni o'zlashtirib olsa, ularni tabiiy holatdek qabul qiladi, hatto savol bermasdan tabiiy ravishda bu qoidalarga amal qilishi mumkin. Tarbiya mana shudir.

Go'daklikda o'rganilgan xulq, xatti-harakat va fikrlash usuli bolaning hayoti qanday bo'lishini belgilab beradi va u bilan bir umrga qoladi.

Go'daklikda tarbiyaga beparvolik qilinsa, kelgusida tarbiyadagi kamchilikni to'g'rilab bo'lmaydi

Yuqorida men «tarbiya»ni go'daklikda o'rganilgan hayot tarzi namunasi deb atagan edim. Kimdir bunga: «Bunday emas. Jamiyatdagi hayotning asosiy qoidalari bilan inson asta-sekin o'sish jarayonida tanishadi va o'rganadi», deb e'tiroz bildirishi mumkin. Aslida, men ham ilgari shunday fikrda edim.

Ammo tug'ilganidan boshlab eshitib katta bo'lgan o'z ona tilida so'zlashuvchi inson bilan ulg'aygandan keyin ko'p mashaqqatlar bilan bu tilni o'rgangan inson o'rtasida, baribir, farq mavjud. Asosiy axloq qoidalarida ham xuddi shunday: bu qoidalarni bolaga atrofdagi hodisalarni anglamasidan avval singdirilishi bilan ulg'ayganida katta mashaqqatlar natijasida o'zi o'rganishi o'rtasida sezilarli farq bor deb o'ylayman.

Bu haqda o'ylab, dunyoga nazar solsak, ushbu fikrni tasdiqlovchi ko'pgina misollarni topish mumkin. Eng yorqin misol zamonaviy yaponlar nima ekanini butunlay unutib qo'ygan din masalasidir. Dinda qayd etilgan kamtarlik, hurmat, boshqalar haqida

qayg'urish kabi sifatlarining inson hayotida foydasi tegmay qolmaydi deb bilaman.

Tug'ilganidan boshlab kundalik hayotida otonasining axloqi va oiladagi munosabatlar orqali diyonat, vijdonlilikni «shimib singdirgan» inson va ulg'ayganida katta qiyinchilik bilan o'zini o'zgartirgan va «qiynalib» e'tiqodini topgan insonlar bir narsaga ishonishsa ham, har xil bo'ladilar.

Har safar men xorijliklar bilan gaplashganimda ularning dini haqida so'rar edim. Taxminlarim tasdiqlandi. Taqvodor oila va sog'lom muhitda ulg'aygan inson odatiy hayotda e'tiqod haqida o'ylamaydi, ammo mutlaqo tabiiy ravishda boshqa insonlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladi va o'zini kamtarona tutadi. Hayot tarziga bolalikdan bunday munosabat favqulodda vaziyatlarda xotirjam xatti-harakat qilish bilan ham namoyon bo'ladi. Go'daklikdan ushbu narsalarni o'rgangan inson hayot uchun xavfli bo'lgan qiyin vaziyatlarda ham muloyimligini saqlaydi.

Boshqa tomondan, inson ulg'ayganidan so'ng din borasidagi tushunchalarini yo'qota olmaydi. Yaxshi tarbiya e'tiqod, vijdonlilik bilan mutlaqo bir xil bo'lib, ularni shoshilinch tarzda o'rganib bo'lmaydi. Sofiya universitetining klinik psixologiyasi faxriy professori Simoyama Tokuzining so'zlariga ko'ra, agar tug'ilishidan to'g'ri, sog'lom muhitda tarbiya topgan insonlar va ulg'ayganida jon-jahdi bilan tarbiyadagi kamchiliklarni bartaraf etgan insonlar

solishtirilsa qiziq xulosaga kelish mumkin. Albatta, ikkinchi guruhdagilar orasida buyuk shaxslar bor, biroq ularning ko'pchiligi shaxsiy muammolarga ega. O'z hayotida ham yaxshilik, ham yomonlik ko'rganlar qayerdadir xudbin fikrlari asosida harakat qiladilar va bu ayanchli oqibatlarga olib keladi. Biroq bular munosib insonlar, ular hamma narsani tushunishadi, anglashadi, ko'pgina sinovlardan o'tishadi, nega, axir, bunday yo'l tutishadi? Chunki ularning tarbiyasida o'zlari ham sezmaydigan muammolar mavjud.

Shuni aytib qo'ymoqchimahki, yaxshi tarbiya oilaning moddiy holati bilan bog'liq emas. Qolaversa, jamiyatning tabaqalarga bo'linishiga ham uning aloqasi yo'q. Ota-onaning kasbi, ularning ijtimoiy holati yoki irqiy mansubligiga ham bog'liq emas. Bundan tashqari, avvalgi misol bilan bog'liq holda aytadigan bo'lsak, ma'lum bir dinga e'tiqod qilinsa, bu bolaning tarbiyasi kundalik hayot tarzida ham mukammallikka ega bo'ladi degani emas. Agar shunday bo'lsa, diniy e'tiqod kuchli bo'lgan xorijiy davlatlarda, ehtimol, aksariyat oilalarda ko'p yaxshi insonlar yetib chiqqan, ular qiyin masalalar va ziddiyatlarni urush-janjalsiz hal qila olardilar.

Atrofdagilar qanchalik munosib, taqvodor va madaniyatli bo'lmasin, agar ota-onalar bola tarbiyasi haqida, ayniqsa, uch yoshgacha yetarlicha qayg'urmasa, barcha fazilatlar befoyda bo'lib qolaveradi. Mening avvalgi kitobim «Uchdan keyin kech» Yevropa va Amerika davlatlarida tarjima qilindi va u

Yaponiyaga nisbatan ko'proq aks sado berdi. Balki bunday munosabat ular hozirga qadar mavjud diniy ta'lim va iqtidorni tarbiyalashning mushkul holatini jiddiy muammo deb hisoblaganlari uchundir.

Oxirgi paytda g'arb jamiyatida diniy tarbiya, inson shaxsini shakllantirishda qanchalik muhim ahamiyat kasb etishiga qaramay, yo'qqa chiqarildi. Nima uchun bunday bo'lgani borasida turli qarashlar bor. Amerika va Yevropada men taklif qilgan uch yoshgacha tarbiyada muammoning yechimini ko'rdilar.

Yana bir bor takrorlayman, odamlar hayotning asosiy qoidalariga amal qilish zaruratini qanday yo'l bilan o'rganganida (bunga ongli xatti-harakat tufayli erishdimi yoki go'daklikda tarbiya jarayonida singdirib oldimi) farq bo'ladi.

Go'dak kattalar tasavvur qilganidan ko'ra ko'proq narsani idrok etadi

Demak, bolani go'daklikdan yaxshilikka o'rgatish zarur. Biroq bola faqat ota-ona ongli ravishda o'rgatadigan narsalarnigina qabul qilib qolmaydi. Agar ota-ona e'tiborsizlik qilsa, bola umuman nomaqbul narsalarni o'rganib olishi mumkin, axir ular o'ta sezgir va ma'lumotni tez qabul qiluvchi bo'ladilar.

Professor Simoyama Tokuzi quyidagi misolni keltiradi. Bir ayol dastlabki farzandi uch yosh bo'lganida ikkinchi farzandini abort qildiradi. Agar abort haqida unga aytganida bola baribir buni tushunmasdi va ona o'zini hech nimani bilmagandek tutmoqchi bo'ladi. Shunga qaramay, bola o'lim degan g'alati qo'rqinch tuyg'usiga asir bo'lib qoladi. Uni bu qo'rquvdan xalos etish uchun ulkan mashaqqatlar chekiladi.

Ehtimol, go'dakning yonida abort haqida gapirma- na ham, onaning xatti-harakatlarida bezovtalik yoki qo'rquv sezilgandir. Ota-ona asabiy bo'lib qolgan va uning yonida ko'p janjallashgan bo'lishi mumkin. Asta-sekin uning ongida tug'ilmagan chaqaloqning o'limi haqida tasavvur hosil bo'lgan edi.

Yana bir misol, sakkiz oylikida qo'shni uyda bo'lgan yong'inni aniq eslay oladigan bir odam bor. U, shuningdek, o'sha paytda bir yoshdan ozgina oshgan bo'lsa ham, kichik ukasining tug'ilganini yaxshi eslay olishini aytdi. Ko'pincha odam keyinchalik ota-onasi aytib beradigan xotiralar bilan o'zining shaxsiy xotiralarini chalkashtiradi, bu kishida esa unday emas.

Tanaka Kakueyning¹ aytishicha, uning murg'ak bolalikdagi taassurotlaridan biri oltin chopondagi, ruhoniylar kiyimini kiygan, yuqori martabali buddaviylik rohibining yo'ldan o'tib ketayotganini ko'rganligidir. Bu manzarani u juda kuchli taassurot bilan eslashini aytdi. Onasi bu uning ikki yoshida sodir bo'lgan voqea, shu bois uni eslay olishi mumkin emas deydi. Biroq bu janob Tanakaning xotirasidan aniq-tiniq joy olgan. Bu taassurot kichik Tanakaga shu darajada ta'sir ko'rsatdiki, uning kelajagini belgilab berdi: u kuchli siyosatchi bo'lishni istadi.

Bu misollardan ko'rinib turibdiki, kichik bolalar kattalar tasavvur qilganidan ko'ra ko'proq narsani idrok qila oladilar. Bu haqiqatan ham ajoyib qobiliyatdir. Ota-ona kichik go'dak hech narsani tushunmaydi deb o'ylab xato qiladi.

Ona bilishi zarurki, uning farzandi kulib tursa-da, atrofida bo'layotgan barcha holatlarni – kattalarning kayfiyatini, oilaviy muammolarni, oila a'zolarining xatti-harakatini va boshqa ko'p narsalarni idrok etadi.

¹Tanaka Kakuey – Yaponiyaning 1972 – 1974-yillardagi bosh vaziri.

Uch yoshgacha bola tarbiyasida ma'lum darajadagi qattiqqo'llik unga ziyon yetkazmaydi

O'yinchoqlar do'konida ko'pincha ikki-uch yashar bolalar o'yinchoqlar so'rab xarxasha qilishayotganini ko'rish mumkin. Oxir-oqibat ona tan beradi va istar-istamas o'yinchoq sotib oladi. Shu kabi manzarani ko'rganimda har safar ularga shunday deb o'ylagim keladi: «Bunday holatlarda bolaga yon berish mumkin emas!».

Menga ikki-uch yashar bola aytganingiz bilan barabar tushunmaydi, shuning uchun idrok qila olish yoshiga yetganidagina uni ishontirish va tushuntirishdan ma'no bo'ladi deb e'tiroz bildirishlari mumkin. Yapon onalarining fikricha, uch yoshgacha bolani erkalatish zarur, to'rt yoshdan keyin, shaxs shakllanishi boshlaganida uni qattiqqo'llik bilan tarbiyalash kerak. Ammo uch yoshgacha bolaga qattiqqo'l bo'lmasangiz, keyinchalik qanchalik qattiqqo'llik qilmang, buning hech qanday ta'siri bo'lmaydi. Natijada bola o'qib-ulg'ayganida, talaba, keyinchalik jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lganida ham, istaklari bajarilmasa, yoshlikdagi kabi injiqlik qilaveradi.

Intizom bir shaklga ega bo'lish deganidir, «namuna davri»da bu shaklni qo'shib borish samarali bo'ladi. Aksincha, aytish mumkinki, axloq va insoniylikning ma'nosi nimaligini tushunolmayotganimiz sababli qattiqqo'llik shakl sifatida qolib ketmoqda.

Ba'zi onalar ikki-uch yashar bolalarni qattiqqo'llik bilan tarbiya qilinsa, bu ularga yomon ta'sir qilishidan xavotirga tushadilar. Ammo bolaning axloq usuli boshidan shakllantirilmasa va to'rt yoshdangina qattiqqo'llik bilan tarbiya qilish boshlansa, bola onasiga ishonchsizlik bilan qaraydi va bu unga haqiqatan ham yomon ta'sir qiladi.

Malika Mitiko¹ erta ta'limga juda qiziqardi va o'zining uch farzandini, shu jumladan, taxt vorisi shahzoda Naruxitoni juda qattiqqo'llik bilan tarbiya qildi. Sobiq kamerger Minoru Xamaoning so'zlariga ko'ra, malika shahzoda uch yoshga to'lguniga qadar uning orqasiga urgan ekan. Valiahd shahzoda yig'lagan paytda imperator ham, qirolicha ham zinhor negaligini so'ramagan, keyinroq kaltaklangani sababi haqida so'rashga odatlanganlar. Valiahd shahzoda voyaga yetgandan keyin bolalik davrida bunday tarbiya olganini umuman eslay olmasligini aytadi. Yapon onalari malikadan o'rnak olib go'daklik davrida o'z farzandlariga ba'zida qattiqqo'l bo'lishlarini istardim.

¹ Malika Mitiko – 1989-yildan beri Yaponiya malikasi, amaldagi imperator Akixitoning rafiqasi.

Agar bolani har kuni koyisa, u bunga o'rganib qolishi mumkin

Bola tug'ilganidan uch yoshigacha atrofdan keluvchi rag'batlarga sezgir bo'ladi. Ko'pgina misollar mavjudki, agar go'dak har kuni ayni bir rag'batni olib tursa, bunday munosabatdan ta'sirlanish uning ongi-da mustahkamlashadi va qobiliyatga aylanadi.

Eng yaxshi misol – ona tili. Avval o'z ona tilida gaplashish bolalarda nasliy qobiliyat deb o'ylashardi. Aslida, ular tilni tug'ilgandan keyin o'rganadilar, chunki har kuni kattalar shu tilda gapirayotganini eshitadilar.

Shimoliy Afrikaning eng shimoliy hududlarida yashovchi inuitlar farzandlari tug'ilganidan boshlab har kuni sovuqlik ta'siri ostida bo'lib, ularning tanasi qattiq sovuqqa chidamlilik qobiliyatini hosil qiladi.

Bu davrda bolaga yaxshi omillar bilan ta'sir ko'rsatishning qay darajada muhimligini ta'kidlashimning sababi ham shundandir. Agar qiyofalar yoshida bola «yomon» rag'batlarni olsa, unda «yomon» qobiliyatlar shakllanadi. Masalan, asabiylashgan onaning boladan jahli chiqadi va yig'laganida

har safar uni koyiydi. Bu uning ongiga o'rnashadi va bolani koyishganida umuman e'tibor bermaslik sifati hosil bo'ladi. Agar bola har kuni noto'g'ri ohangda kuylanayotgan ona allasini tinglasa, unda ohang karligi sifati shakllanadi. Yoki bola onasi otasini koyishini ko'rib ulg'aysa, otasiga yaxshi munosabatda bo'la olmaydi.

Bu tarzda tarbiya bergan onalar bolasi bog'chaga boradigan bo'lganida doim: «Bolamni qancha urishsam ham, quloq solmaydi...», deb shikoyat qiladilar. Koyishlarga o'rgangan bola yoki musiqiy qobiliyatsiz va otasiga nafrat bilan qaraydigan bolalar aslo bunday bo'lib tug'ilmagan, bu nasliy ham emas, **onasi shunday tarbiya qilgan**. Boshlanishda xato qilsangiz, belgilangan manzilga bexatar yetib bora olmaysiz. Hatto oxirida muammoni ko'rib qolsangiz va yo'nalishni to'g'rilashga qaror qilsangiz, bu kundan-kunga qiyin bo'lib borishini yodda tutishingizni istardim.

Professor Suzuki Siniti buni «qobiliyatlar qonuni» deb nomlaydi. «Qobiliyatlar – bu atrofdagi muhitning takrorlanuvchi rag'batlariga bola ishlab chiqadigan munosabat, bunda bola yaxshilik yoki yomonlik, go'zallik yoki xunuklikni ajratmaydi».

Suzuki Siniti buni qirq yil avval tushungan va skripkada chalishni o'rgatish orqali bolalarga yaxshi qobiliyatlarni singdirish uchun dunyoga mashhur «Suzuki usuli»ni amaliyotga tatbiq etishga bor kuchini sarfladi. Professor Suzuki o'zining maslahati-

ni g'ayrioddiy shaklda tushuntiradi: «Agar har kuni bolani jahl bilan koyisangiz, bu rag'batning doimiy takrorlanishi tufayli unda salbiy munosabatga qarshilik ko'rsatish sifati shakllanadi va tez orada gapga umuman quloq solmaydigan farzandga ega bo'lasiz. Bunday natijaga erishmoqchimisiz – ikki-uch yashar bolangizda sinab ko'ring».

Ortiqcha g'amxo'rlik bolani ojiz tabiatli qilib qo'yadi

Aytishlaricha, zamonaviy bolalar juda ojiz tabiatli bo'lib qoldilar va shaxsiy tajribamda bunga amin bo'ldim. Bir yaxshi do'stim Soitiro Xonda meni Tokio boyskautlar ligasi rahbari lavozimiga tayinlash marosimida qatnashishga ko'ndirdi. Kuzning iliq kunlaridan birida butun Tokiodan uch yarim ming bola Setagaya tumanidagi o'yin maydonchasiga to'plandi.

Marosim boshlanganidan bir soat ham o'tmay cho'kkalab o'tirgan va tinglayotgan bolalar charchoqdan yonboshlab oldilar, ularning soni o'ntaga yetdi. Shundan so'ng yangi tanlangan beshinchi sinf va undan quyi sinfdagi bolalar pufakchalar bilan o'yin o'ynashdi. Bu o'yinda pufak oyoqqa bog'lanadi, ishtirokchilar boshqa jamoadagi raqiblarining pufaklarini yorishlari kerak. Bolalar tizilib oldilar va xursand bo'lib qichqirdilar, biroq hech biri raqibiga faol tarzda hujum qilishga va ko'proq pufakchalarni yorishga harakat qilmadi. Biz Soitiro Xonda bilan bolalarni rag'batlantirish uchun o'yinda ishtirok etishga qaror qildik. O'yin bizni juda qiziqtirdi, ammo bolalar umuman e'tibor berishmadi, faqatgina yuz ifodasida

«Bu kattalarni nima shunchalik zavqlantiryapti, axir ular shikastlanishi mumkin» degan ma'no sezilgan holda beparvolik bilan bizni kuzatishardi.

Og'ir mashqlarga o'rgangan bolalar o'zlarini shunday tutsalar, qolganlar haqida taxmin qilish mumkin. Maktab sport tadbirlarida ko'pgina bolalar ellik metrga yugura olmaydilar. Mabodo yiqilib tushsalar, biror joylarini sindirib qo'yadilar, kattalar va tibbiy sodimlar ularning atrofida vahimaga tushib yelib-yuguradilar. Ko'pgina zamonaviy bolalar turnikka tortila olmaydilar, to'siq ustidan sakrashni eplolmaydilar, daraxtga chiqolmaydilar. O'qituvchi qanday qilish kerakligini o'zi ko'rsatmoqchi bo'lsa, bolalar: «U xavfli, to'xtaganingiz ma'qul», – deb unga tanbeh beradilar.

Nima sababdan bolalar shunchalik qo'rqqoq bo'lib qoldilar? Ulg'ayganlarida hayotning barcha qiyinchiliklariga bardosh bera oladilarmi? Mardlik – bu boshqalarga yutqazmaslik uchun kurash qobiliyati, kurash esa albatta xavfni nazarda tutadi. Boshidanoq boshqa odamlar bilan raqobatlashishdan chetlashish, xavfli vaziyatlarda ota-ona yoki kattalarga bog'lanib qolish – bunday xulq-atvor nafaqat bolalar, balki yoshlar orasida ham tarqalgan. Bunga ish joyini tanlash eng yaqqol misol bo'la oladi. Yoshlar davlat ishi yoki yirik tashkilotlarga ishlashga boradilar, biroq ishda harakat qilmaydilar, professional muvaffaqiyat yehun intilmaydilar. Ular faqat bo'sh vaqtlarini maroqli o'tkazishni istaydilar.

Bolalar va yoshlarning bunday ulg'ayishiga sabablardan birini go'daklik davrida ularga nisbatan onalarning fe'l-atvori qanday bo'lganligidan izlash lozim. Bolaga qattiqqo'lroq bo'lish kerak bo'lgan davrda unga ortiqcha g'amxo'rlik qiladilar, tarbiyani bog'cha va maktabga topshirib qo'yadilar. Tabiiyki, bunday holatda go'dak zaif va qo'rqqoq bo'lib ulg'ayadi. Farzandini o'z vaqtida qat'iy tarbiyalash o'rniga unga ortiqcha g'amxo'rlik qiladilar, erkalatadilar va bola bunga o'rganib qoladi.

Bolalar bog'chasida va maktabda bu odat kuchayadi. O'qituvchi bolani koyisa, u ota-onasiga shikoyat qiladi, ular maktabga shovqin qilib keladilar. Agar jismoniy tarbiya darsida bola shikastlansa, ota-ona xarajatlarni qoplashni talab qiladilar. Shu sababli bolalarda mustaqillik asoslari va odatlari ham shakllanmay qoladi. Albatta, bu o'qituvchilarning ham muammosi, biroq faqat ota-ona bolada qat'iyat, qiyinchiliklarga qarshi turish, mardlik kabi hislarini tarbiyalay oladilar. Buni uch yoshgacha davrda qilish mumkin.

Atoqli yapon rassomi Meyzi Xasimoto go'daklikda unga haddan ko'p g'amxo'rlik qilishganini eslaydi va shu tufayli u o'ta qo'rqqoq bo'lib ulg'ayganini aytadi. Xasimoto tug'ilganidan buva va buvisi uni jonidan ortiq ko'rishgan, o'n uch yoshgacha buvisi bilan uxlagan, hamma uni erkalatishar ekan. Og'ir kunlarda buvasi tayinlagani uchun Meyzining otasi maktabga paxta ko'rpa olib boribdi. Bu ham haddan tashqari g'amxo'rlik qilinganini ko'rsatadi.

Xasimoto o'z qo'rqqqligini o'rta maktabda ham payqaydi va bor kuchi bilan undan qutulishga harakat qiladi. Oxir-oqibat o'zini yenga oldi. U o'z buvisi va buvasidan ularning mehri uchun minnatdor edi, ammo ortiqcha g'amxo'rlikdan qutuldi. Xasimoto ishlari yumshoqlik va qattiqqo'llik uyg'unlashgan va takrorlanmas olamni yaratadi. Uning badiiy usulida go'daklikda olingan tarbiya va rassomning keyingi harakatlari aks etib turadi.

«Oxirgi tomchi piyolani to'ldirib yuboradi» degan maqol bejiz aytilgan emas, hamma ishda me'yori bilan oshgani yomon. Ayniqsa, bolaga ota-onaning ortiqcha g'amxo'rliqi zararlidir. Bola qo'rqqoq bo'lib o'lganida ota-ona bu qo'rqqoq va ojiz bolaga yanada ko'proq g'amxo'rlik qilishadi, erkalatishadi.

Odam yosh paytida ko'p erkalatib o'stirilgan bo'lsa, u keyin eng ko'p qiynaladi. O'zingiz suyardigan kelangizning kelajagi haqida qayg'uring – buning uchun sizga ota-onalik mehr-muhabbati va qattiqqo'llik kerak bo'ladi.

Go‘daklikda «boladek muomala qilish» mustaqillik kurtaklarini payhon qilishi mumkin

Chaqaloq o‘sayotganda va rivojlanayotganda ota-ona uning hammasini uddalayotganidan quvonadilar: avval u emaklay boshlaydi, keyin tik turadi, so‘ng yurishni o‘rganadi. Tarbiyaning maqsadi bolaga oyoqqa turishga va mustaqil bo‘lishga ko‘maklashishdir. Bu – ota-onaning asosiy vazifasi sanaladi. Mustaqil bo‘lish asoslari ham bolaga go‘daklikda singdiriladi.

Go‘dak endi yura boshlaganida ota-ona uni qo‘yib yuboradilar, qadamma-qadam yiroqlashadilar, ko‘proq va uzoqroq yurishi uchun unga qo‘l cho‘zadilar. Shunday tarzda bola emaklash, turish va yurishni o‘rganadi. Uning aqliy va ruhiy rivojlanishi uchun ham xuddi shunday qilish lozim. Ammo zamonaviy onalar bola hech narsani anglamaydi deb o‘ylaydilar, bunday «mashg‘ulotlar»ga beparvo bo‘ladilar va bilan boladagi mustaqillik kurtaklarini payhon qilib qo‘yadilar.

Ota-onaning «u axir yosh go‘dak-ku» degan ochaklari bolaning shaxsi rivojlanishiga va unda

mustaqillik shakllanishiga xalaqit beradi. Shuni yana takrorlardimki, qiyofalar davrida bola mustaqillikni (va boshqa barcha narsalarni) xulq-atvor usuli sifatida o'rgansa, uch yoshgacha uning ongida to'g'ri usul shakllanadi, kelajakda bola o'z oyog'ida mustaqil taradi.

Agar mustaqillik kurtaklari bolaning yumshoq tongi qattiqlashganida ekilsa, undan katta va chiroyli daraxst o'smaydi. Hamma bolaning jismoniy rivojlanishi (emaklash – turish – yurish) shartligini tushunadi, biroq ko'p ota-onalar bolalarning aqliy rivojlanishini teskari tushunadiganga o'xshaydi. Ba'zi onalar o'g'il farzandlariga shunchalik g'amxo'rlik qiladilarki, ularni barcha joyga, hattoki universitet va ishga kirish tadbirlariga kuzatib qo'yadilar.

Zamonaviy onalar «Salom, kichkintoy» qo'shig'i singari farzandi haqida do'st kabi o'ylashlari va shaxs sifatida mustaqil ekanini yaxshiroq anglashlari lozim deb o'ylayman.

Zamonaviy jamiyatning katta muammosi – bolalar maktabga borishdan bosh tortmoqdalar. Bu muammoning bir nechta sabablari bor, ulardan biri shundaki, bola maktabga borganida yolg'iz o'zi qoladi. Bundan qo'rqqan onalar nevrozga chalingan holatlar bor deyishadi. Ona o'g'lining mustaqil ravishda maktabga borayotganiga ko'nika olmaydi va uni qo'yib yuborgisi kelmaydi. Shuningdek, yoshlar orasida talhamayotgan va oila qurmayotganlar ko'paymoqda. Sababi, onalar o'z farzandlarini «qo'yib yubora»

olmayptilar. Bunday ona va farzand bog'liqligidan qutulish va bolani mustaqil qilish uchun onaning o'z mustaqil bo'lishi shart. Bolaning mustaqilligi ota-ona bolani go'daklikda «qo'yib yubora olish»ga qo'dirligiga bog'liq.

Hali gapirishni bilmasa ham, kattalar nima haqida gapirishayotganini tushunadi

Agar odam bolasi bilan shimpanzening bolasini solishtirsa, shimpanzening IQ darajasi tugʻilishdan uch yoshgacha boʻlgan davrda yuqoriroq. Uch yoshdan keyin bolaning IQ darajasi tez oʻsadi va rivojlanishda shimpanzedan oʻtib ketadi. Shimpanze ham oʻnlab muhim soʻzlarni biladi, lekin inson u bilan taqqoslab boʻlmaydigan darajada koʻp miqdordagi soʻzlarni qisqa vaqt ichida miyada faollashtiradi va bu IQ darajasi yaxshilanishiga yordam beradi.

Maymun bilan taqqoslanmasa ham, ibtidoiy hayot kechiradigan yovvoyi qabilalarni koʻradigan boʻlsak, ularning nutqi madaniylashgan insonlarga nisbatan kambagʻal boʻladi. Aynan goʻdak eshitadigan va oʻrganadigan nutq uning miyasi rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Biz ogʻzaki, yaʼni soʻzlar bilan talaffuz qilinadigan maʼlumot almashinuvi sifatida muloqotga kirishamiz. Biroq goʻdak bilan u soʻzlashishni boshlagandagina muloqot qilish mumkin degan fikr mutlaqo notoʻgʻri. Olimlarning aytishicha, hali gapira olmaydigan bola

bilan ota-ona muloqoti uning rivojlanishida juda muhim hisoblanadi.

Yana ta'kidlash joizki, yosh bola gapira olmasa ham, kattalarning suhbatini diqqat bilan tinglaydi va nimanidir tushunadi. Go'dak ona ko'kragini emayotganida ham, biror narsani qiziqib o'ynayotganida ham quloqlari hamma narsani eshitadi va miyasi olingan ma'lumotni o'zlashtiradi.

Shveysariyadagi bir jurnal bu mavzuga doir qator yaxshi tavsiyalar beradi. Ulardan ba'zi birlarini quyida sanab o'tamiz:

- Eshitayotganlarining ma'nosini hali tushunmagani uchun bolani past baholamang. Go'dakning xotirasi u tushunguniga qadar barcha ma'lumotlarni saqlaydi.
- Agar ota-ona nutqida ko'cha gaplari va qo'pol iboralar ko'p bo'lsa, bola ona tilining go'zalligini to'g'ri idrok qila olmaydi.
- Bolaning yonida boshqa odamlarni tanqid qilmang. Ayniqsa, u hurmat qilishi kerak bo'lgan shaxslarni, masalan, uning o'qituvchilarini.
- Bolaning yonida oila a'zolari va qarindoshlarni koyimang.
- Bolaning yonida boshqa odamlarga uning kamchiliklarini aytmang.
- Bolaga yolg'on gapirmang. Bolalar yolg'ondan nafratlanadilar.
- Bolaga qo'rqinch yoki xavotir singdirishi mumkin bo'lgan so'zlardan tiyiling.

Ko'rib turganingizdek, kattalarning nutqi bolaga juda kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'ta ehtiyotkor bo'ling, yosh bolalar oldida gaplashayotganda so'z va iboralarni tanlab ishlating!

Dadil yashayotgan ota-onaning shunday ko‘rinishi ham farzand uchun eng yaxshi ta’limdir

Turli sohalarda muvaffaqiyatga erishgan insonlardan ularning ota-onalari haqida, ota-onalardan farzandlari haqida so‘radim. Ko‘pgina ota-onalar bolalari bilan maxsus tarbiya usuli bilan shug‘ullanishmaganini, bolalari yoshlikda g‘ayrioddiy qobiliyatga ega bo‘lishmaganini aytdilar. Hozirda yashash va ta’lim darajasi ularning yoshlik davridagidan yuqoriroq, albatta, shuning uchun bugungi bolalar bilan solishtirish mumkin emas. Avval odamlar faqat tirikchilik uchun yashaganlar va bolalar tarbiyasi haqida o‘ylashga vaqtlari ham bo‘lmasdi. Ammo shunday bolalarning ota-onalari bilan so‘zlashganimda ularning kundalik xulq-atvori bolalar uchun zarur tarbiyani ta’minlaganini tushundim.

Masalan, Yosh nasroniy ayollar assotsiatsiyasining yapon bo‘limi prezidenti Sekii Ayakonining otasi Meyzi davridagi siyosatchi Mori Arinorining uchinchi o‘g‘li bo‘lgan. U surunkali astma kasalligiga chalinganiga qaramay, butun umr ruhoniy bo‘lib ishladi. Pul yetishmas, hattoki ovqatdan ham tejashig

to'g'ri kelardi. Biroq muhtojlar kelib pul so'raganida u rafiqasi oldiga borib qo'lini cho'zar va «50 iyen» deb so'rardi. Ayoli indamasdan unga pul berardi. Bu holat ko'p takrorlanardi. U paytda bu katta pul edi: 50 iyenga bir oila bir oydan ko'proq yashay olardi. Sekiining ota-onasiga juda og'ir bo'lgan va ular har kuni bor kuchlari bilan kurashardilar.

Kichik Sekiya ota-onasining bu xulqini ko'rib ulg'nyardi. Albatta, yoshlikda buni anglamasdi, keyinroq ota-onasi to'g'ri ish qilishganini tushundi. Hayotning muhim onlarida ularning siymosi uning xotirasida aks etardi. O'zini baxshida qilgan cherkov bahida bu unga madad berdi.

Bu haqiqiy tarbiya bo'lmay nima? Bunday tarbiya mablag' va mutaxassis yordamini talab etmasa-da, huda qanchalik kichik va uquvsiz bo'lmasin, unga ajoyib ta'sir qiladi. Ota-onaning xulq-atvori bola uchun haqiqiy kitobdir. Bunday tarbiyaning ajoyib ta'siriga misollar juda ko'p. Oddiy ota-onalar qiyin sharoitlarda o'zlarining munosib xulq-atvorlari bilan farzandlariga qimmatli saboq beradilar.

Zamonaviy ota-onalar orasida ham ajoyib insonlar ko'p. Qiyinchiliklarni munosib darajada yenga olmagan ota-onalar hech qachon bolaga kuchli ta'sir ko'rsata olmaydilar.

Ota-onaning axloqini kuzatib farzand ularning haqiqatan kimligini tushunadi

Gazetalarda ba'zida yosh jinoyatchilar haqida hikoyalar chop etiladi. Odatda, ularning ota-onasi: «Biz unga doim bunday qilish mumkin emasligini aytar edik-ku...», degan qabilidagi so'zlarni aytishadi. Sevimli farzandi uzoqlashib, unga boshqa ta'sir qila olmasligini tushungan onaning og'rig'ini begona odam tushuna olmaydi. Ona jon-jahdi bilan bolaning muhabbati va ishonchini qaytarishga harakat qiladi. Albatta, bu juda og'ir holat.

Ammo har safar ota-onalardan bu kabi so'zlarni eshitganimda meni bola go'daklik davrida o'zlarini uning yonida qanday tutganlari qiziqtiradi. Ehtimol, bola o'z ota-onasiga qarab ulg'ayayotganini unutishgandir. Albatta, ba'zida bolaga o'zini qanday tutish kerakligini aytish juda muhim. Ammo bolalar buyurilgan ishga emas, ota-onaning o'zini qanday tutayotganiga ko'proq e'tibor beradilar. Ota-ona ongli ravishda bolaga biror narsa o'rgatganida bolaning ko'z o'ngida o'qituvchi yoki buyruq beruvchi rahbar siymosida ko'rinadilar, aslo oddiy bir inson siymosida emas. Ongli

ravishdagi tarbiya bilan emas, o'z ishlari bilan mashg'ul bo'lganlarida esa ular xursand va xafa bo'ladigan, azob tortadigan yoki quv naydigan oddiy odamlar, bir so'z bilan aytganda, umrguzaronlik qilayotgan insonlardir. Bolaning tasavvurida ham shunday gavdalanadi.

Ota-onaning tabiiy xulq-atvorida (bola uchun yuqorida aytilgani kabi biror-bir mavqeda bo'lmaganida) ularning haqiqiy hayotiy tamoyillari ko'rinadi. Bola barcha narsani o'z ko'zi bilan kuzatib turadi. U ulg'ayish jarayonida ota-ona tomonidan aslidan yaxshiroq qilib ko'rsatish uchun o'ylab topilgan shakllarni emas, balki ularning haqiqiy shaklini xolisona baholaydi. Ba'zi ota-onalar hatto o'zlari sezmaganlarida ham bolalar uzluksiz ravishda ularni kuzatib hayotganini tushunmaydilar.

Garchi ota-ona farzandining yonida o'zini raso qilib ko'rsatsalar-da, chetdan kuzatuv paytida ularning haqiqiy axloqi bunga to'g'ri kelmaydi va bola o'z ota-onasini hurmat qila olmaydi.

Tabiiyki, o'zining xulq-atvori boshqacha bo'lgani holda, bolaga halol va to'g'ri yashash zarurligini so'z bilan uqtirib bo'lmaydi. Istalgan joyda va vaqtda asl yuzini bolaga ko'rsatishdan uyalmaslik uchun ota-ona o'zlarining hayotini tartibga keltirishlari shart. Qalban qo'llari bilan xudoga sajda qilayotgan ota-ona ko'rinishi, kechalari bilan qattiq ishlaydigan ota-ona ko'rinishi va farzandini himoyalab oldida turgan ota-ona ko'rinishi – bularning bari muhim va go'zal jihatlari sifatida bolaning qalbida qoladi.

Ona qo'rqadigan narsadan bola ham qo'rqadi

Bu hikoyani bir tanishimdan eshitgan edim. Tokio yaqinidagi shaharchada balandlikdan qo'rqadigan bir ayol yashar edi. U shu qadar qo'rqar edi-ki, uchinchi qavat oynasidan pastga qaraganda ham oyoqlari titrar va ko'zlari qorong'ilashib ketardi. Shu sababli ko'pqavatli uyda yashay olmasdi, er-xotinning, noqulay bo'lsa-da, markazdan uzoqda joylashgan shaxsiy uyi bor edi. Ularning uch qizi bor edi, katta qizga balandlik qo'rqinchi o'tgan bo'lib, daraxtlarga va narvonga qiyinchilik bilan chiqardi. Ona bunda o'zining mas'uliyatini his etdi va qizi bilan tog'ga chiqishga qaror qildi. Biroq ular osma ko'prikdan o'ta olmasdan, kanat arqonlarni qattiq ushlab to'xtab qolishdi.

Ayol sabab o'zida ekanini anglab, o'z qo'rqinchini ko'rsatmay, uni jon-jahdi bilan yengib, ikkinchi qizini baland joylarda olib yura boshladi. Bu sa'y-harakat o'z natijasini berdi, ikkinchi qizi balandlikdan umuman qo'rqmay qo'ydi.

Demak, katta qizining balandlikdan qo'rqishiga sabab onasining qo'rqinchini ko'rganligi edi. Osma

ko'prikdan o'ta olmay qo'rqinchdan titrab turgan onasini ko'rgan har bir go'dak baland joylar juda qo'rqinchli deb o'ylaydi. Aytishlaricha, onaning roqitlagan ovqatlari bolaga ham o'tadi. Xuddi shu kabi, ona nimadan qo'rqsa, bola ham shu narsadan qo'rqadi, nima onani xursand qilsa, bolani ham qovontiradi.

Bu mavzuni AQShda o'n to'rt haftalik chaqaloqlarni suzishga o'rgatuvchi Perkins ko'tarib chiqqan edi. Uning aytishicha, bolaning emas, balki onaning qo'rqinchini davolash kerak. Agar onasi qo'rqsa, suv boqida salbiy tasavvurga ega bo'lmagan go'dak suvdan qo'rqishni boshlaydi, chunki u onasining beqarorligini va qo'rqinchini sezadi.

Onasi tufayli bolaning imkoniyatlari to'liq ochilmasligi juda ayanchli holatdir. Onalar jasorat to'plab, ularni ushlab turuvchi bu kabi kishanlarni parchalab tashlashini istardim.

Tarbiyada onaning o'z farzandiga odatiy ko'z bilan qarashi yaxshi emas

Bola tug'ilgan zahoti onaning hayotida har kun nimadir o'zgaradi va u bu o'zgarishlarga moslashish kerak. Ayniqsa, chaqaloq oilada birinchi farzand bo'lsa, bu jarayon yanada kuchli va ta'sirliroq kechadi. Bola ichadigan sut miqdori, uning uxlash vaqt hojatga chiqishi, yuz ifodasi, yig'lagandagi tovush – bularning bari bolaning har kungi rivojlanishida dalolat beradi. Albatta, bolaning rivojlanishiga yetilish uchun onadan katta harakatlar talab etiladi.

Ammo bola 3 oylik, 6 oylik, 1 yashar bo'lganida tabiiyki, tug'ilganida darhol yuz beradigan o'zgarishlar u darajada bo'y ko'rsatmaydi. Rivojlanish tezligi sekinlashadi va barqarorlashadi – bu tabiiy jarayon. Shu sababli ona bolaga o'rganib qoladi va unga bo'lgan qarashi «xiralashadi».

Odamlar ahamiyatsiz o'zgarishlarni sezmaydilar va mayda narsalardan hosil bo'lgan keskin o'zgarishlarni ko'rish qiyin bo'ladi – psixologlar insonning bu xususiyatiga uzoq vaqtlardan beri e'tibor berganlar. Boladagi o'zgarishlarni uni har kun ko'ruvchi onaning emas, ba'zida keluvchi mehmonlar ko'ra oladilar – mana shunday qiziq holat.

Bukuba universiteti professori Xarano Kotaro bu haqda shunday yozadi: «Onaning o'z bolasiga odatiy qarashi yomon. Shu sababli ona undagi ijodiy kurtaklarni nazaridan chetda qoldirishi mumkin. Hatto bolaning nutqida doimo nimadir yangi narsa paydo bo'ladi. Ittizi bolalarga tabiat, dunyoning ajoyib tuzilishi muhimi ta'sir ko'rsatadi. Bola tajribadan o'tkazadigan barcha yangi narsa xulq-atvoridagi kichik o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Bu avval aytmagan, qilmagan va his etmagan narsadir. Ota-onalar, odatda, bu ajoyib o'zgarishlarni, uning rivojlanishini ko'rmaydilar».

Hoshoqacha qilib aytganda, janob Xarano uqtirganidek, o'zgarishlar asta-sekinlik bilan yuz bergan bo'lsa ham, diqqat bilan qarasangiz, bolaning kundalik hayoti har lahzada o'zgarib boradi. E'tibor bilan kuzatsangiz, har doim hamma joyda yangi kashfiyotlar mavjud, ularning har biri bolaning o'sayotganidan dalolat beradi.

Bu o'zgarishlarga ona o'z vaqtida e'tibor qaratishi bolaning kelgusi rivojiga ta'sir ko'rsatadi. U biror yangi narsaga qiziqqan yoki biror narsa qilishni o'rgangan vaqtda ona uning qiziqishini ko'ra olmasa, uning muvaffaqiyatiga xushnud bo'lmasa, bolada qiziqish so'nadi, ko'ngli qoladi. Ona sabr-toqatli bo'lishi, farzandini tarbiya qilish borasida o'ziga ishongani yaxshi. Ammo qiziqishi so'ngan bola bunday odat bilan sezgirlikni yo'qotsa, bu hol uning rivojlanishiga to'siq bo'ladi.

Hunday bo'lmasligi uchun bolaning hozirgi holatini bir necha oy avvalgi holati bilan solishtirish zarur.

Bola tarbiyasi uchun ota-onaning vazifalari aniq bo'lingani yaxshiroq

Bola tarbiyasi uchun (xuddi uning tug'ilishi kabi) ota-ona ikkovi jamoa bo'lib ishlashi zarur. Biroq oxirgi paytda ko'pchilik bu hamkorlikni noto'g'ri tushuna boshladi.

Erta rivojlanishga ota-onalarda qiziqish ortdi. Otalar hozirda farzandlarini «tashlab qo'ymayaptilar» va tarbiya masalalarini butunlay o'z ayoliga qoldirmayaptilar. Fikrimcha, bu ajoyib holat. Ammo hamkorlikda tarbiya qilish ma'nosi noto'g'ri tushunilsa, ota¹ ona o'rnini bosuvchi shaxsga aylanib qolishi mumkin.

Masalan, ba'zi yosh onalar zamonaviy demokratik oilani quyidagicha tasavvur qiladilar: ota va ona bolaga birga g'amxo'rlik qiladilar, ularning o'rniga erkak bolaning tagliklarini almashtiradi, idishchadan sut beradi va hokazo, o'zlari esa dam oladilar va o'z ishlari bilan mashg'ul bo'ladilar. Albatta, birinchi marotaba ona bo'lgan ayolga erning yordami zarur.

¹ Albatta, hozirgi kunda bola tarbiyasida ota vazifasiga kengroq qaralmoqda. Unga muhim vazifa ajratilgan, uning xatti-harakati, oila ishlari-da qatnashishi, ruhiy holati va ochiq muloqot qilishga tayyorligi farzand uchun muhim hisoblanadi.

Ammo, fikrimcha, onaning vazifalarini ota bajaradigan bu tarzda hamkorlik noto'g'ri yo'lga qo'yilgan hamkorlik, jiddiy xatodir.

Ota-ona birgalikda harakat qilganidagina bola tarbiyasida ota haqiqatan ishtirok etadi. Har qanday sharoitda ikkisi ham o'z vazifasini yaxshi bajarishi va o'z rolidan chiqmasligi muhim hisoblanadi. Faqat ona qila oladigan vazifalar borki, bu ishni otaga yuklash foydasiz va bema'nilikdir. Otaning ham faqat u bajara oladigan muhim vazifalari bor, ammo u onaning ishlarini bajarishga ko'nadi va o'z vazifalariga beparvolik qiladi.

Uch yoshgacha go'dak miyasida neyron aloqalar hosil bo'ladi. Shu davr mobaynida onalar farzand bilan aloqasini hech kimga bermaslikka tayyor bo'lishlarini xohlardim. Otalar onalarga bolani tarbiyalashning bunday muhim vazifalarini bajarishda yordam berishlari, bor kuchi bilan onani ham ruhan, ham moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlashlari zarur.

On yil mobaynida men yosh bolalar tarbiyasi borasida o'z sohasining eng kuchli mutaxassislari bilan suhbatlashdim. Ular ham kasb ishida, ham shaxsiy hayotda muvaffaqiyatga erishganlar. Ularning yoshligi haqida gaplashib, bola tarbiyasida otaning ahamiyatini to'g'ri tushunish naqadar muhimligini angladim.

«Ota siyмосi» kitobida tanqidchi Kusayanagi Dayzo bolalar tarbiyasida otaning o'rniga quyidagicha bahо beradi: «Yordam berish, ammo aralashmaslik». Dunyodagi barcha yaxshi ota-onalar bu tamoyilga

amal qiladilar. Masalan, Suzuki Mitiyoning ota-onasi ana shunday insonlardan edilar. Suzuki – sakki o‘g‘ilning eng kattasi «Mercian Corporation»ning prezidenti, keyinroq maslahatchisi bo‘lgan. Uning barcha ukalari muvaffaqiyatga erishganlar: ulardan biri mashhur universitet professori bo‘lgan, qolganlari yirik kompaniyalar prezidentlari bo‘lganlar.

Suzuki Mitiyoning otasi – Suzuki Tyudi yirik tadbirkor edi. U «Azinomoto» kompaniyasini tashkil etgan, «Syova Denko» kompaniyasi prezidenti bo‘lgan. Barcha tadbirkorlar kabi u juda band bo‘lgan, chetdan qaraganda uyi va farzandlari haqida o‘ylamayotgandek ko‘rinardi. Ona esa, aksincha, bolalari uchun hamma narsa qilar, juda mehribon edi, doimo kulib turardi.

Band ekaniga qaramay, ota oilasi bilan kechki ovqatni birga tanovul qilishga intilar va ayolidan farzandlarining ishlari haqida bilib turardi. Oddiy holatlarda hech narsa aytmasdi, ammo bolalar xunuk qiliqlar qilishsa, onasining aytganini bajarishmasa yalqovlikka yo‘l qo‘yishsa, ota ularni ayab o‘tirmasdi. Ona tarbiyaning mayda muammolariga otani jalb qilmas, ammo muhim paytlarda doim unga suyanardi. Ota-onaning vazifalarni to‘g‘ri taqsimlashi va hamkorlikdagi ishlari tufayli barcha farzandlari ajoyib insonlar bo‘lib ulg‘ayishdi.

Farzandlar tarbiyasida ota-ona ishtirok etish shart, muhimi – vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash. Hamkorlikda tarbiya qilishning ma‘nosi ham shundadir.

Obro'sini yo'qotgan onaning farzandi faqat xudbin bo'lib ulg'ayadi

Onaning hayoti bola atrofida mujassamlangan bo'ladi. Ammo u o'zining onalik obro'sini ham saqlashi shart. Ko'pincha onalar bolaga g'amxo'rlik davomida (ayniqsa, yosh go'dak bo'lsa) uning barcha istaklarini bajarishadi. Natijada o'zidan boshqani o'ylamaydigan xudbin farzandlar ulg'ayadi. Bu hozirda dolzarb muammolardan sanaladi.

Yaponiyadan kelgan bolalar tarbiyasi bo'yicha mutaxassis, Yaponiyadagi bolalar bog'chasida o'n yil atrofida rahbar bo'lib ishlagan Antonio Kobos bu haqda menga so'zlab bergan edi. Oxirgi paytda yosh yapon bolalari juda xudbin bo'lib qolishdi, atrofdagi odamlar haqida o'ylamay qo'yishdi. Kobosning fikricha, bunda asosiy sabablardan biri onaning xulq-atvoridir.

Yapon onalar farzandlari bilan negadir o'zlarini dadil his qilmayotganlari, hamma narsadan doimo sayatirda bo'lishlarini xorijlik chetdan yaxshi ko'ra oladi. Masalan, quyidagi vaziyat: ona bolani bolalar bog'chasidan kutib olishga ketyapti. Uyida mehmonlar bor edi va bir necha daqiqaga ushlanib qoldi. Al-

batta, bola xavotirda, kutyapti, ko'zlari namlangan. Ona keladi va: «Bema'ni onangni kechir», – deydi. Xuddi begona kishi kabi o'z farzandi oldida uzoq muddat o'zini oqlaydi. Bunday onaning farzandi bo'ra-bora agar biror ish o'zi istaganidek ketmayotgan bo'lsa, hamma aybdor – ota-onam, kattalar, boshqa odamlar deb o'ylay boshlaydi.

Bolalar go'daklikdan jamiyatdagi hayotning asosiy qoidalarini uqib olishsa, keyinchalik mas'uliyatli shaxslar bo'lib ulg'ayishadi va doim mustaqil fikr yuritishadi. Bunday bolalarning onalari bolaning ko'z o'ngida onaning obro'si qanchalik muhim ekanini tushunadilar. Kobosning so'zlariga ko'ra, onadan boladan ustun shaxsdir. Uyda doim boladan ko'ra ona ulug' degan ruhdagi muhit bo'lishi kerak. Yevropada bolalarni ota-onalari Xudoning qo'llari orqali tarbiyalashadi deb hisoblashadi. Bunday muhim vazifaga ega bo'lgan ona, tabiiyki, Xudoning vakili sifatida hurmat-e'tibor va obro'ga ega bo'lishi zarur.

Yaponiyada bunday diniy qarash mavjud emas, ammo bola tarbiyasiga kelsak, onadan talab qilinadigan narsa Xudo vakiliga yaqin bo'lishda davom etishdir. Onalarga qarata: «Bolalarni tarbiya qilayotganda qanday muhim vazifani bajarayotganingizni unutmang va o'z qadringizni biling. O'zingizga ishonib, shunda o'z obro'yingizni saqlaysiz», degan bo'lardim.

Ilmsiz ota tarbiyalagan bolaning ijtimoiy qobiliyatlari rivojlanmaydi

Aytib o'tganimizdek, go'dak tarbiyasida ota-ona (beka) ishtirok etishi va ularning vazifalari aniq taqsimlangan bo'lishi kerak. Agar ota o'z majburiyatlariga mas'uliyatsizlik bilan qarasa, bu bolaga qanday ta'sir qiladi?

Deylik, ona bolani emizadi, tagliklarini almashtiradi, unga g'amxo'rlik qiladi. Ko'pchilik ona shu ishlarni qilsa, bola otasiz ham ulg'ayishi mumkin deb o'ylaydi. Fizologik jihatdan, albatta, mumkin. Odam tirik qolishi uchun zarur ko'nikmalarni o'rganadi, bunda unga otasi ko'mak beradi. Bolaning ruhiy rivojlanishi va uning ijtimoiy qobiliyatlari mukamallashganida otaning vazifasi yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi.

Qiziq fakt: maymunlar guruhining ijtimoiy tuzilishida alfa-erkak vazifasini bajaruvchi bor, ota degan tushuncha yo'q. Albatta, urg'ochi maymun bola tug'ishi uchun uning yonida erkak maymun bor. Biroq tug'ilgan maymunning otasi qaysi maymunligi aniq ma'lum emas. Ma'lum bo'lganda ham, ota vazifasini, ya'ni ovqat topish va himoya qilish vazifasini bajaruvchi aniq bir erkak maymun yo'q.

Kioto universiteti faxriy professori Kawai Masao-ning soʻzlariga koʻra, hayvonlar olamida odamlar tushunadigan maʼnodagi ota tushunchasi mavjud emas. Odamlarning farqli jihati shundaki, biz jamiyat hujayralari – oilalar barpo qilamiz, ular jamiyatda barqarorlik va farovonlikni taʼminlaydi. Ota tushunchasi (bizning tushunchamizga koʻra) aynan shu sababli paydo boʻlgan.

Inson va hayvon oʻrtasidagi eng katta farqlardan biri bizda otalikning mavjudligidir. Yovvoyi qabilalarning oilasi biznikiga oʻxshamaydi. Biroq ularda ham ona va ota toʻgʻrisida aniq tushuncha bor. Ona va bola aloqasi har bir hayvonda instinkt darajasida – bu ochiq-oydinligi maʼlum. Inson sifatidagi otaning mavjud boʻlishi esa ijtimoiy tuzilma kabi tizimlar, yaʼni baʼzi kelishuvlar asosida oʻrnatilgan aloqalar orqali vujudga kelishi mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, oilada ota «jamiyat»ni, uning shaxsi «tizim» va «qoidalar» degan tushunchalarni qamrab oladi. Shu nuqtayi nazardan qaralsa, bola tarbiyasida otaning vazifasi tushunarliroq boʻladi. Bola tarbiyasiga ota eʼtibor qaratganida bola tabiiy ravishda «jamiyat» va «tizimlar» tushunchalarini oʻzlashtiradi, yaʼni insoniy jamiyat qonunlariga asosan yashashni oʻrganadi. Agar ota bolasi bilan qiziqmasa, bolada «ijtimoiy instinkt» tushunchasini tarbiyalash ancha mushkul kechadi.

Bola muvaffaqiyatini kutib qilingan tarbiya muvaffaqiyatli bo'lmaydi

Ta'lim sohasidagi haddan ortiq raqobat va buning natijasida gullab-yashnayotgan turli tayyorlov kurslari – hozirda ularni faol tarzda tanqid qilyapti – doim qaynoq va bu jarayon davom etmoqda. Bironi hozirda ham ko'pchilik kichik yoshdagi bolalarni o'qitishni (xuddi universitetga kirish uchun tayyorgarlik kabi) imkon qadar ertaroq boshlash kerak deb o'ylaydi. Aslida bola obro'li maktabga kirishi uchun emas, balki yaxshi va qobiliyatli inson bo'lishi uchun uning tarbiyasi bilan shug'ullanish kerak. Ammo bu savol atrofida tortishuvlar to'xtamayapti. Erta tarbiya tashvishiga tushgan ota-onalar, baribir, obro'li maktab farzandimga eng yaxshi kompaniyalardagi ishni ta'minlaydi deb hisoblaydilar. Bunday fikrlash tarzi odamlar ongiga qat'iy o'rnashib bo'ldi.

Ota-onalar menga: «Biz axir bola uchun hamma narsani qilamiz, biz unga yaxshilik tilaymiz», – deb javob beradilar. Ayniqsa, meni «bola uchun» degan so'zlar hayajonlantiradi. Albatta, barcha ota-onalar farzandlarining muvaffaqiyatlaridan xursand bo'ladilar, ammo ular haqiqatan ham buni faqat «bola

uchun» qiladilarmi? Ba'zida bu so'zlarda ota-onalarning oshirib yuborilgan istaklari borligi seziladi go'yoki ota-onalar o'zlari erisha olmagan umidlarining amalga oshishiga farzandlarini mas'ul qilib qo'yadilar.

Boshqacha aytganda, ota-onalar farzandlarini katta muvaffaqiyatga erishuvchi qilishga intilib qariganda to'kin-sochin hayotda buning rohatini ko'rishni xohlaydilar – bu fikr ular ongining qaysidir puchmoqlarida yashaydi. Men eskirgan ma'naviy ta'moyillar yoki fidokorona qurbonlik g'oyasini targ'ib qilmoqchi emasman. Oddiygina e'tibor qaratmoqchi bo'lgan narsam shuki, ota-ona farzandini qanchalik muvaffaqiyatga erishuvchi qilishni istasa, bunga yetish shunchalik qiyinroq bo'ladi.

Bolaning muvaffaqiyatidan foyda ko'rishni ko'zlangan ota-onalar orzusidagi muvaffaqiyat haqida biron-bir aniq tasavvurga ega bo'ladilar. Eng oddiy misol obro'li maktab bola uchun eng yaxshi kompaniyalar da ishlash uchun «yo'llanma»ni kafolatlaydi. Ammo haqiqiy muvaffaqiyat shu bilan belgilanadimi?

Ota-onalar tasavvurida bunga «ha» degan javob bor, axir bu ularga tashvishsiz hayotni ta'minlaydi. Ammo haqiqatan ota-onaning rohatda yashashi mumkin bo'lgan kelajakka eltuvchi bola tarbiyasidagani ota-ona tasavvuridagi obraz emas, balki bolaning o'z shaxsiy obrazi orqali erishishi hisoblanadideb o'ylayman. Mana shunisi haqiqiy muvaffaqiyatdir. Ota-ona qilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi ishl

ularning asosiy maqsadi bolaga ixtiyoriy ravishda har qanday sohada ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradigan poydevor yaratishdan iborat. Agar bola yaxshi tarbiya qilinsa, u o'zi muvaffaqiyatga erishadi. Mabodo avvaldan uni ota-ona istagidaganidek katta muvaffaqiyatga erishuvchi qilish maqsad qilinsa, buning aksi – uning butun imkoniyatini barbod qilish ham hech gap emas.

O'rgatishdan ham ko'ra taqiqlashni afzal ko'rsatgan ma'qul

Maymunlar tarbiyasi haqida ko'p qiziq ma'lumotlarni Kioto universiteti faxriy professori Kawai Masaodan bilib oldim. Maymun bolalari tug'ilgani zahoti maxsus holatda bo'ladilar: ularga istagan narsalarini qilishga ruxsat berishadi va jazolashmaydi. Ammo 4-5 oylargacha ular biror yomon ish qila olmaydilar, faqat sut ichadilar. 5-6 oylik paytida maymun bolalari asta-sekin mustaqil bo'la boshlaydilar. Ammo maymunlar qanday qilish kerakligini ko'rsatish, nima yaxshi ekanini tushuntirishni uddalolmaydilar, shuning uchun ular bolalarining xatti-harakatlarini diqqat bilan kuzatib, ular biror yomon ish qilmayotganlarini tekshiradilar. Yaqin orada xavf tug'lsa, ona bolasini oyog'idan ushlab, qo'li yetadigan yaqinroq joyga o'tkazadi. Bolasi uning yonida istagan ishini qiladi. Bolasi ulg'aygani sari masofa ham kengayib boradi. Bu qoidaga barcha ona maymunlar amal qiladilar.

Inson bolasini maymun bilan solishtirishni be'ma'nilik deyish mumkin, lekin men hozirga qadar erta ta'lim bo'yicha olib borgan tadqiqotlarim nati-

Janidan ikki-uch yoshgacha bo'lgan bola tarbiyasini maymun bolalarining holati bilan bir xil qabul qilish mavzuni to'g'ri yoritishda yaxshi tanlangan qiyos deb o'ylayman. «Ayiku» klinikasi faxriy bosh shifokori Hayto Dzyusitironing so'zlariga ko'ra, ikki yoshida ona orbitasi chegarasida harakat qila olishi mumkin bolalar asta-sekin bu hududdan chiqa boshlaydilar. Bu davrda bola o'z huquqlarini talab qilishni boshlaydi: ona «bunday qil» deb aytsa, bola «yo'q» deydi. Bu davrdagi tarbiya siri shundaki, bola ona atrofida «oylansin», belgilangan ona orbitasi chegarasidan tashqariga chiqishiga ruxsat bermaslik lozim.

Ona va bola o'rtasidagi bu munosabatlar ona maymun va uning munosabatlarini eslatadi. Bu esa maymunlardan o'rnak olish masalasi emas. Ammo ba'zi onalar maqbul xulq hududini aniqlaganda shu chegarada bolaga harakat erkinligini bermaydilar. Bola mustaqil harakatlanishni boshlaganida bir ona ortiqcha xavotirlanib uni eski orbitasiga qaytaradi, boshqal esa, aksincha, ortiqcha uzoqqa qo'yib yuboradi va uning tarbiyasi bilan umuman shug'ullanmaydi.

Ahxsiy irodasi kurtak otayotgan go'dakka o'z xohishiga ko'ra ozgina bo'lsa ham harakat qilishga ruxsat berish kerak, ammo mustaqil yomon ishlar qilishiga yo'l qo'ymaslik zarur, chunki u hali kichkinadir. Ha, kichik bola «buni qil» degan buyruqlarni tushunmaydi, shuning uchun «qanday qilish kerak»ligini o'rgatishdan ko'ra ota-ona bola harakatlarini kuzatishi va noto'g'ri harakatlarini to'xtatishi lozim.

Onaning vazifasi – cheksiz rag‘batlantiruvchi omillardan eng yaxshisini tanlab olish

Kichik bola miyasiga imkon qadar tezroq uning rivojlanishini rag‘batlantiruvchi va qobiliyatini ochib beruvchi turli ma’lumotlar berilishi kerak. Hozirgi kunda ko‘pchilik bu fikringa qo‘shiladi. Biroq hali ham go‘daklikda katta miqdordagi ma’lumot berilishiga qarshi bo‘lgan insonlar oz emas. Ularning fikricha, ortiqcha ma’lumot berishdan biror yaxshi narsa chiqmaydi. Yana kimdir bola yoshligidan bir nechta tilda so‘zlashishni o‘rgansa, uning boshida hamma narsa aralashib ketadi deb fikr bildiradi.

Ko‘pchilik psixologlar va miya fiziologiyasi bo‘yicha mutaxassislarning fikriga ko‘ra, yuqoridagi xavfslar tasdiqlovchi biror-bir dalil yo‘q. Buning aksi, go‘daklikdan miyaga keluvchi foydali ma’lumotlar bolaning qobiliyatlarini ochadi va unda mustaqillikni rivojlantiradi. Ko‘p bolalar go‘daklikdan ingliz tilini o‘rgangani va ma’lumot ortiqchaligidan yapon tilida muammoga duch kelganini eshitmaganman.

Biz bu mavzuni Xosey universiteti professori, miya fiziologiyasi bo‘yicha mashhur mutaxassis Tibo

zamonaviy bilan muhokama qilgan edik. Ilmiy nuqtayi nazariga ko'ra, inson doim atrofdagi olamdan ko'p ma'lumotdagi rag'batlarni qabul qilishga mo'ljallangan, bolalar ham bundan istisno emas.

Boshqacha qilib aytganda, istaysizmi-yo'qmi, go'lib har soniyada atrofdan juda ko'p ma'lumot oladi. Rag'batlar ortiqcha darajada ko'p bo'lsa, miya ularni qayta ishlamaydi, agarda yetarli bo'lsa, bola odat tarzida ma'lumotni o'zlashtiradi. Savol shundaki, bu ma'lumotni qandaydir shaklda ajratish kerakmi? Masalan, agar bolani yoqilgan televizor oldida qoldirsangiz, qanday dastur bo'lmasin, u barcha ma'lumotni singdirib oladi. Bu yerda farq bola uchun yaxshi dastur tanlashingiz yoki boshqa yaxshi va turfa manbalardan ma'lumot olishida bo'lib, ma'lumotlarning ko'p yoki kamligi biror muammo keltirib chiqarmaydi deb o'ylayman.

Agar ko'p ma'lumotdan birorta zarar mavjud bo'lganida, zamonaviy odamlar tug'ilgani zahoti miyaning ortiqchaligidan aziyat chekishardi. Tananing doimo biror-bir jismoniy ta'mirda bo'lish holati – bu boshqa masala. Biz esa miyaning rag'batlantiruvchilari haqida so'z yuritmoqdamiz. Albatta, kichik bolaning miyasi olingan ma'lumotni tanlab qabul qilishi mumkin. Masalan, bolaga biror narsa yoqmas, qanchalik majburlamang, uni o'rganmaydi. Ona farzandi uchun eng yaxshi narsani tanlashi va unga belayotgan ma'lumot sifatini kuzatib turishi zarur.

Kichik bolalarni to'g'ri rivojlantirish bo'yicha birorta darslik yo'q

Go'daklikdagi tarbiya haqida gapirganimda menga doim: «Bola bilan qachon nima qilish mumkinligi batafsil yozilgan biror-bir darslik tavsiya qiling», deyishadi.

Haqiqatan ham, Bolalar erta rivojlanish assotsiatsiyasida (kengash rahbari hisoblanaman) bizning tarbiyachilarimiz ishlab chiqqan o'quv rejalari bo'yicha go'daklar uchun mashg'ulotlar o'tkaziladi. «Bolaning erta rivojlanishi» jurnalida va «Uchdan keyin kech» kitobida turli yo'nalishlar va tarbiya usullari keltirilgan. Biroq sanab o'tilganlardan hech biri savolga yetarli darajada javob bo'lolmaydi. Bunda savollar paydo bo'lishiga sabab ularga javob yo'qligidir. Agar tayinli javob bo'lganida bu kitobda yozilgan barcha ma'lumotlarni qayta ko'rib chiqishimga to'g'ri kelardi.

Kichkina go'dak bilan nimani qachon qilish yozilgan aniq reja tuzish mumkinligi to'g'risidagi fikrimening prinsiplarimga zid, albatta. Men jon-jahdim bilan shu nuqtayi nazarga qarshi kurashdim va

Kichik bolalar ta'lim-tarbiyasiga yangi yondashuv ishlab chiqdim. Bola bo'lgani uchun unga ertak aytilib berib, chiziqli belgilari kam bo'lgan kana yozuvi orqali o'rgatish g'oyasi noto'g'ri, buni «Uchdan keyin kech» kitobida yozgan edim. Shunga qaramay, «tilarlik» to'g'risida savollar to'xtamayapti, chunki hamma yosh bolalar tarbiyasini maktab ta'limi, ya'ni lasdirlangan darslik va o'quv rejasi kabi tasavvur qiladi.

Huqiqatan ham, maktab ta'limida o'quv rejalari va zarur materiallar kerak, biroq men taklif etayotgan usulda yoshdagi bolalar rivojlanish usuli bola miyasini zarur ma'lumot bilan to'ldirishni nazarda tutmaydi. Kichkina bolalarga faqat yosh bolalar ashularini emas, balki odatiy musiqani eshittirish yoki ba'zida murakkab so'zli kitoblarni o'qib berish lozim. Shu bola bolaning miyasiga ko'proq rag'batlantiruvchi ma'noilar ta'sir etadi va uning imkoniyatlarini ochishga hissa qo'shadi. Shu tariqa kelajakda ko'proq ma'lumot qabul qilishi uchun miyada poydevor (neyron aloqa) hosil bo'ladi.

Darsliklar bunga faqat xalaqit beradi. Birinchidan, darslik – bu standart, ma'lumot tanlashda ota-onalarni chegaralaydi va biror qiziq narsa bola nazaridan chetda qolishi mumkin. Ikkinchidan, har bir bola boyobdir, shuning uchun unga ma'lumotlarni faqat ona tanlashi mumkin. Darslikni (agar mavjud bo'lganida) ishlatishtirib bola tarbiyasini boshqasiga topshirib qo'yishni anglatadi. Ta'bir joiz bo'lsa, yosh go'dak

uchun eng yaxshi darslik uning ota-onasidir! Barcha ota-onalar bir-biridan farq qiladilar, shuning uchun qancha ota-ona bo'lsa, shuncha «darslik» mavjud desak yanglishmaymiz. Shu tufayli ham dunyoda insonlar shunchalik turfa va har birimiz alohida baxtga egamiz.

Xudoym!

Dugun

Qapat sendan

to'rashim mumkin:

Bolan kasal.

Takava Takuboku

Bahor yong'iri

Uch kun davomida

Yerni gullar bilan bezatdi.

Bolaga qaragam,

Bo'nglim yashnab ketadi.

Tamano Tekkan

Dambukning kichik niholi

Chamonga bo'y cho'zadi.

Bolalar, sizlar ham

Balandlikka o'jarlik ila

Qalb va tanangiz bilan intiling.

Takayama Bokusuy

Ko'zlarimni yumaman.

Buton kuchim bilan siqaman

Qo'llar ila yelkalarimni.

Kalayman sog'inib:

Go'dak yonimda emas.

Takava Takuboku

O'z farzandlaringizga
Yomon nom
Qoldirmang,
Aytgandi dadam.
Kim otasining so'zini tinglamadi?
Yosano Tekkan

IKKINCHI QISM

Go'dak uchun faqat
qulay muhitni
yaratish

*Bola qobiliyatlarini qanday
ochish mumkin?*

To'g'ri tarbiya qilingan to'ng'ich farzand kichiklariga ijobiy ta'sir qiladi

Bir muddat avval men rahbarlik qilayotgan Bolalar erta rivojlanish assotsiatsiyasida tadqiqotda ishtirok etish uchun homilasi sakkiz oylik 1000 nafar ayol orasidan 15 nafarini tanlab oldik. Mening tarbiya usulimga rozi bo'lgan onalar o'z xohishiga ko'ra ushbu usulni har kuni amaliyotda qo'lladilar. Keyinroq ular shu kitobda keltirilgan nuqtayi nazarimni tasdiqlaydigan xulosalarini yozib yuborishdi.

Mening farzandlarim anchayin avval ulg'ayib bo'lishgan, shuning uchun bu xulosalarda ko'pgina ajoyib va kutilmagan kashfiyotlar qildim. Bir necha onalar – tadqiqot ishtirokchilari bilan shaxsan muloqot qildim. Ular go'dak tarbiyasida akalar va opalar (ayniqsa, eng to'ng'ich farzand) ta'sirining ahamiyati naqadar muhim ekanini tushunishimga yordam berishdi. Qaysidir ma'noda oiladagi katta farzandlar go'dakka ota-onadan ham ko'proq ta'sir ko'rsatadilar. Bu ta'sir yaxshi ham, yomon ham bo'lishi mumkin.

Bir ayolning aytib berishicha, katta qizi tarbiyasiga ko'p kuch sarf qilgan, keyingi farzand tarbiyasi esa

jabbaronarli tarzda oson kechibdi. Opasi kichigi haqida g'amxo'rlik qilgan va hamma ishni birga bajari-shar ekan. Sayrdan qaytishganida kattasi singlisining qalini yuvdirib, stol yoniga o'tqazgan, ovqatlanish-ganidan keyin o'ynatibdi. Onasi kichik farzandiga «buni qil, uni qil» deb aytishiga hojat ham qolmabdi. U doim opasining ortidan takrorlab, hech bir ma-shaqqatsiz ko'p narsalarni o'rganib olibdi.

Barcha onalar bir ovozdanda akalar va opalarning bola tarbiyasiga ta'siri naqadar katta ekanini e'tirof-ettilar. Agar to'ng'ich farzand yaxshi tarbiya ko'rsa, kichigi ham tabiiy ravishda ota-onaning maxsus ha-rakatsiz yaxshi tarbiyani o'zlashtiradi.

Bu masalaga avval qanday munosabatda bo'lish-gan? «To'ng'ich farzand – aqli kam» degan ibora bor, odatda, birinchi bolani ota-onalar va buvi-bu-vular ortiqcha erkalatishadi. Buni tushunishganda bola kech bo'ladi – bola taltayib ulg'ayadi. Shunda ota-ona o'z xatolarini takrorlamaslik uchun kichigini qattiqqo'llik bilan tarbiyalashga qaror qiladi, ammo am-qadir ularda o'xshamaydi. Kichik farzand kat-tasining xulqini ko'radi va adolatsizlikni his qiladi: «nega menga qattiqqo'llik qilishadi, unga esa yo'q?» – degan fikrda bo'ladi. U hasad qila boshlaydi va ota-onasining uni «to'g'ri» tarbiyalash borasidagi barcha urinishlariga qarshilik ko'rsatadi.

Kichik farzand kattasiga ta'sir ko'rsata olmaydi, kattasi esa, aksincha, ukasining xulqini nazorat qila-

di va uni boshqaradi. Bu katta farzandni mas'uliyatli qiladi va unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot ishtirokchilaridan xulosalarni olib o'zim tuzgan «Ona tarbiyasi» kitobidagi sobiq Oliy sud raisi Yokota Masatosining maqolasini esladim. Bu maqolada Yokota o'z onasining tarbiya qoidalar haqida yozadi, bu haqda unga xolasi aytib bergan edi. Ushbu qoidalarga ko'ra, to'ng'ich farzandning tarbiyasiga alohida e'tibor berish zarur. U fikrini shunday asoslaydi: «Ko'pchilik aytadiki, birinchi bola «o'xshamadi» – xudbin bo'lib ulg'aydi, ikkinchi o'xshaydi. Bunda kim aybdor? Albatta, ota-onaning o'zi. Birinchi farzand qanchalik yoqimli va yaxshi bo'lmasin, ota-ona kelajak haqida o'ylashlari va uni to'g'ri tarbiya qilishga juda e'tiborli bo'lishlari kerak. Shunda kichkinasini tarbiya qilishga o'rtiqcha kuch sarflashga hojat qolmaydi, axir u hamma narsada kattasiga taqlid qiladi. Agar to'ng'ich farzandni o'zini yaxshi tutishga o'rgatsalar, kichkinalari bilan hech qanday muammo bo'lmaydi». Bu fikrning to'g'riligi bizning ona-tadqiqotchilar o'z tajribalarida to'liq amin bo'lishgan edilar.

Ishga ketayotganimda Kokugakuin universiteti faxriy professori Xiguti Kiyoyuki radioda Tokugava Ieyasuning¹ farzandlari tarbiyasiga munosabati haqida gapirganini eshitdim. Ieyasu katta farzandini ortiqcha erkalatishlarini va bu uni buzishini yaxshi

¹ Tokugava Ieyasu (1543 – 1616) – diplomat va qo'mondon, Tokugava syogunlar sulolasi asoschisi.

bolalardi, shuning uchun boshidayoq ikkinchi o'g'lini
erakli etib tayinlashga qaror qildi. Bu misol to'ng'ich
farzandni yaxshi tarbiya qilish qanchalik qiyin eka-
nini tasdiqlaydi.

Albatta, to'ng'ich farzandni to'g'ri tarbiya qilish
faqatgina keyinchalik kichik farzandlar tarbiyasiga
kamaroq vaqt ajratish niyatinigina bildirmaydi. Agar
bolalarni ortiqcha erkalatmasdan, ularga turli tarzda
kelayotgan ma'lumotlarning sifati haqida qayg'uril-
sa, kelajakda ular bir-biriga ijobiy ta'sir qiladilar.
Bu oiladagi barcha farzandlarga ota-ona tarbiyasi-
ning ta'sirini kuchaytiradi. Kichkintoy uchun aka va
opalar ota-onadan ko'ra ta'sirliroq murabbiylardir.

Katta farzandingizni mashg'ulotlarga yetaklaganda imkon qadar kichigini ham birga olib boring

«Uchdan keyin kech» kitobi chiqqanidan buyon bir fikrni doim takrorlayman: ota-onaga qiziq bo'lgan narsa bolani jalb qiladi. Aka yoki opaning sevimli mashg'ulotlari va qiziqishlari go'dakda katta taassurot qoldiradi. Agar to'rt yoshli aka avtomashina modellarini yaxshi ko'rsa, uning ikki yoshli ukasi ham shunga qiziqqa boshlasa, buning ajablanadigan yeri yo'q. Kichigiga hali erta deb unga to'sqinlik qilmang, aksincha, u akasi yoki opasining dunyosiga asta-sekin ko'nikishiga shart-sharoit yaratib bering. Bu bolaning miyasi rivojlanishi uchun kuchli rag'bat bo'ladi.

Ba'zi onalar professor Suzuki Sinitining skripka bo'yicha mashg'ulotlariga uyda bir o'zini qoldira olmaganlari uchun kichigini ham birga olib borishardi. Bunday holatlarda kichik farzanding skripkaga qiziqishi kattasidan ko'ra ertaroq boshlangan. Yapon maqoli bor: «Darvoza oldidagi buddaviy bola o'rganmasdan ham sutralarni o'qiydi». Xuddi shuni skrip-

Bola chalishni o'rganish haqida ham aytish mumkin. Professor Suzukining sinfidagi eng yaxshi o'quvchilar ham uka va singillar – oiladagi ikkinchi yoki uchinchi farzandlar bo'lishadi. Bu ham «ibodatxonadagi bola ta'limi»-ga aynan o'xshaydi.

Uu ta'sir faqat skripka chalishni o'rgatishdagina cheklanmaydi. Bolalar erta rivojlanish assotsiatsiyasi mashg'ulotlarida biz bu usulni qo'llaymiz.

Birinchi qismda keltirilgan Kobe shahridagi bolalar bog'chasi direktori Doi Yosiko tadbirlarga onalarning o'zlari bilan kichik farzandlarini ham birga olib kelishini tavsiya qilardi. Doi boshida kichik farzandini ham olib kelishganida bolasi shovqin-surning qilgani va tashvishlanishiga to'g'ri kelganini aytadi. «Kichik farzandlaringizni olib kelmang», – deb aytilgunga qadar ham kichik bolasini ko'p olib bo'lmamas edi.

U yigirma yil avval Ta'lim vazirligi dasturi bo'yicha Yevropaga o'quv safarida ishtirok etgan vaqtda cherkovda yukshanba xizmatlarida qatnashdi va ota-onalar katta farzandlari bilan birga jajji bolalarini ham olib kelishganiga e'tibor berdi. Bu kichkintoylar butun xizmat davomida kattalar bilan tinch o'tirishar, rasmiy kitoblar varaqlashar yoki kubiklar o'ynashardi. Uuni ko'rib Doi nima qilishni tushundi. Shundan so'ng u yosh bolali ota-onalarga nafaqat turli tadbirlar payti, balki imkon tug'ilishi bilan: «Iloji boricha kichik farzandlaringizni olib kelinglar. Ular o'zlarini tinch tutishni o'rganishadi. O'zingiz bilan shirinliklar

emas, rasmi kitoblar, bo'yoq kitobchalari yoki rasmi uchun albomlar – boshqalarga xalaqit bermasdan mashg'ul bo'lish mumkin bo'lgan narsalarni olib ketinglar», deb tayinlay boshladi.

Yana shuni aytmoqchimanki, jajji kichkintoylarini alohida xonada qoldirmanglar, akalari va opalari bilan birga bo'lishga o'rgansinlar. Bu ularning tarbiyasi va rivojlanishi uchun juda muhim hisoblanadi.

Tengqurlar bilan o‘ynash ona uddalolmaydigan aqliy o‘sishga sabab bo‘ladi

Yaqinda bir ayol o‘z farzandini bizning Bolalar rivojlanish assotsiatsiyasi mashg‘ulotlariga olib bordi va bunga nima sabab bo‘lganini aytib berdi. Albatta, bola kichikligida ona uning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun barcha narsalar qilishni xohlardir. Ammo asosiy sababi boshqa narsada edi – rostini aytganda, ayol farzandining do‘stlari paydo bo‘lishini istardi.

Onaning xizmati tufayli ularning oilasi yaqinda Tokiodagi ko‘p qavatli uyga ko‘chib o‘tishibdi. U yerda yashash qulay va tinch edi, ammo ayol yosh bolali birorta oila yo‘qligiga e‘tibor qaratadi. Ba’zida farzandini yaqin-atrofdagi joylashgan istirohat bog‘ida sayr qildirardi, ammo u yerda ham ikki yashar o‘g‘lining tengqurlari uchramadi, faqatgina kichik sinfdagi bolalar bor edi. Shuning uchun bola har kuni vaqtini o‘z onasi bilan o‘tkazar va onasisiz biror ish qila olmasdi. Ayol bu yaxshi emasligini tushunardi, ammo bog‘chuga berish hali erta edi, shuning uchun uni bironing mashg‘ulotlarga olib kelishga qaror qilgan edi.

Men uni qo'llab-quvvatladim. Hozirda nuklear oilalar ko'payib bormoqda, unda insoniy munosabatlarning «vertikal» iyerarxiyasi (buvi-buva – ota-ona – bola) mavjud emas. Shu bilan birga, bunday oilada bolada o'z tengqurlari bilan «gorizontal» muloqot qilish uchun imkoniyat kam. Ota-onalar, aka va opalar yaqinlikda yashovchi qishloq joylarda qarindoshlarning farzandlari bir-biri bilan har kun so'zlashadilar, bir-birinikiga mehmonga boradilar. Shahardagi ko'p qavatli uylarda oilalar jamiyat hayotidan ajralib (izolyatsiyada) qoladilar, bog'cha va maktabga borgunicha bolalar o'z tengqurlari bilan kam muloqotda bo'lishadi.

Axir odam bolaligida o'z tengqurlari bilan muloqot orqali faqat o'zini emas, balki boshqa odamlar borligini anglay boshlaydi. Xuddi shu vaqtda o'zlik «men»ni himoya qilish orqali boshqalarning «men»ini tan oladi va qabul qiladi. Bunday o'zaro ta'sir yordamida u jamiyatdagi keyinchalik hayotda zarur bo'ladigan tushunchalarni o'zlashtiradi.

Ona-bola munosabatlarida vazifalar aniq belgilangan, ya'ni ona – himoya qiluvchi, go'dak – himoya qilinuvchi. Agar bola faqat onasi bilan muloqotda bo'lsa, boshqa bolalar bilan teng ravishda suhbat qila olmaydi. Shuning uchun imkon qadar o'z tengqurlari bilan muloqot qilishi zarur.

¹ Nuklear yoki er-xotin oila (ingl. nuclear family) – ota-ona va farzandlar yoki faqat er-xotindan iborat oila.

Professor Kawai Masaoning soʻzlariga koʻra, hat- ta maymun bolalari ham guruhlarga birlashadilar. Shundan keyin ularda «isyonkor» davr va oʻzini muvaffaqiyatli tutish shakllana boshlaydi. Natijada ular ona-onasiga kamroq bogʻliq boʻladilar. Faqat onasi bolaga qila qilgan bolalar bilan oʻz tengqurlari jamoasida muloqot tajribasiga ega bolalar solishtirilsa, ikkinchi guruhdagilarda muloqot bilan bogʻliq muammolar kamroq ekani ayon boʻladi.

Bu maʼnoda jajji kichkintoylarning iloji boricha oʻzi tengi bolajonlar bilan koʻproq aloqa qilishlarini koʻrish kerak.

Ota-ona kelishmovchiliklari bolaning fiziologiyasiga yomon ta'sir ko'rsatadi

Yoshi ulug' kishilar yosh er-xotinni janjallashgani uchun koyiydilar va: «Bola kichikligida bemalol janjallashinglar, u baribir tushunmaydi. U katta bo'lganida va hamma narsani tushuna boshlaganida nima qilasiz? Agar urishsangiz go'dakligida urishing, ulg'ayganida o'zingizni sipo tuting!» – deydilar.

Men bu fikrga qo'shilmayman. Agar siz haqiqatan bola haqida qayg'ursangiz, «kichikligida mumkin» deb o'ylamasligingiz kerak. Aksincha, hali kichik, shuning uchun mumkin emas!

Ko'p bor takrorlaganimdek, kichik bolaning (ayniqsa, uch yoshgacha) oilasidagi muhit uning kelajagini belgilab beradi. Ota-onaning kelishmovchiliklari bundan mustasno emas. Katta yoshdagilar bola hali gapira olmasa, u kattalarning murakkab muammolarini tushunmaydi deb o'ylab qattiq adashdilar. Ba'zi ota-onalar shu darajaga yetadilarki, bolani ikki tomondan siqadilar va uning qarshisida bir-birlarini qattiq haqorat qiladilar. Bu janjallar muntazam qaytarilib turadi va oilada tushkunlik muhiti hukmron

lik qiladi. Ota-onalar – bola uchun tayanch, janjallar toʻlayli bu tayanch boʻshashadi. Goʻdak soʻzlarni tutib olinmaydi, ammo uydagi notinch muhitda azoblanadi va bezovtalikni his qiladi.

Mashhur pediater Ogato Tomioning soʻzlariga koʻra, agar ota-ona doimo janjallashsa, bolaning tili chuchuk boʻlishi yoki uyquda siyib qoʻyishi ehtimoli katta ekan. Bola soʻzlashni boshlagan bir yoshdan ikki yoshgacha boʻlgan davr juda muhim sanaladi. Bu yoshda bolalarning tili hali yaxshi chiqmagan boʻladi, chunki ularning soʻz boyligi juda oz. Agar bu davrda ota-ona muntazam janjallashsa, bolada tili chuchuklik oʻtib ketmaydi, aksincha, kuchaya boshlaydi.

Asaxikava universitetida oʻtkazilgan tadqiqotda oshqozon ogʻrigʻidan azob chekuvchi bolalarning koʻpchiligi ota-onasi koʻp janjallashadigan yoki bir-biri bilan kam gaplashadigan oiladan ekanligi aniqlandi.

Bolaning ruhiy holati yomonlashayotganini ota-ona chetdan koʻrmaydi. Keyinchalik bu ruhiy zarba uning jismoniy holatida namoyon boʻladi. Albatta, ota-ona oiladagi kelishmovchilikdan azoblanadi, ammo bu ularning oʻz aybi va bunga oʻzlari masʼuldir. Afsuski, kelishmovchiliklar ularning asl ishtirokchilariga emas, hech qanday aybi yoʻq goʻdakka eng katta zarar keltiradi. Unutmaylikki, ona va ota oʻrtasidagi muhabbat, bir-birlari haqida gʻamxoʻrlik qilishlari bolalar uchun juda muhim!

Bola kichik paytida ota-ona uning yonida janjal-
lashishi mumkin deyish bema'nilikdir. Er-xotin bar-
cha kelishmovchiliklarni go'dak tug'ilishidan avval
hal qilishi kerak.

Ona tovushi yozib olinsa ham, go'dak bilan aloqani kuchaytiradi

Uch yoshgacha bo'lgan davrda go'dakka, ayniqsa, onaning g'amxo'rligi muhimligini hamma yaxshi tushunadi. Ilmiy isbotlangan: bola sog'lom rivojlanishi uchun ona ko'proq vaqtini iloji boricha u bilan o'tkazishi, so'zlashishi, qo'lga olishi, quchoqlashi, alla aytib berishi kerak. «Uchdan keyin kech» kitobida aytganimdek, bola qo'lga o'rganib qolishidan va doim ko'tarishni so'rashidan qo'rqmaslik lozim.

Ba'zi onalar turli sabablar – ishda juda bandlik, kasallik hodisa yoki kasallik tufayli bu muhim davrda bolaning yonida bo'la olishmaydi. Boshqa onalarga bola doim qo'lda bo'lishga o'rganib qolishi injiqlikdek tuyuladi.

Bir do'konda tik turib ishlayotgan ayolning jajji bolaniga munobatini kuzatgan edim. Uning ishi ko'p edi, ammo har safar bolasi yonidan o'tayotganda u bilan gaplashar, yoniga kelar va quchoqlar edi. Hatto onalik g'amxo'rligining shu kabi mayda ko'rinishlari ham bolaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir qiladi.

Band onalarning ibratli namunasini, birinchi qismda Sekiya Ayako misolida aytib o'tgan edik. U

ikkinchi farzandi tug'ilganidan keyin ham uyiga qadamlarni to'plab, mashg'ulotlar o'tkazishda davom etadi. Kichkintoy bir o'zi qolib zerikar va mashg'ulotlar o'tayotgan xonaga kirardi. Shunda Sekiya ertaklar o'qib kassetaga yozib oldi va mashg'ulotlar davomida bolasi qolgan xonada kassetani qo'yib qo'yadigan bo'ldi. Bola onasining ovozini eshitar, onasi yonidadek his qilardi va xonada tinchgina bir o'zi qolardi.

Ma'lumki, malika Mitiko valiahd shahzoda hali kichikligida xorijiy safarlar vaqtida o'zi o'qigan ertaklar yozilgan audioyozuvlar yordam berardi. Shahzodaga o'qib berayotgan ertagi uzilib qolmasligini nazarda tutib, malika o'zi safarda bo'ladigan kunlari uchun yetarli audioyozuvlar tayyorlardi. O'zi yo'qligida o'g'li haqida ana shunday g'amxo'rlik qilardi.

Agar ertakning faqat mazmuninigina oladigan bo'lsak, do'konlarda sotilayotgan ko'plab ovozli ertaklar, kassetalardan foydalanish mumkin. Ammo gap bu ertaklarning mazmuni xususida emas, balki uni aynan kim o'qiyotgani haqida bormoqda. Onaning ovozi jaranglayotgan joyda kassetalarning qiymati yo'q. Bola ertak tinglash bilan bir vaqtda ona mehrini ham tuyadi.

Muxtasar aytganda, ona qanchalik band yoki qanday sharoitda bo'lmasin (masalan, sog'lig'i bilan bog'liq), baribir, u o'z farzandi bilan aloqa qilishning yo'lini topishi mumkin deb o'ylayman.

Bolalarga yuklatilgan hayot qonunlarida hech nimani istisno qilmang

Bolani uch yoshgacha davrda tarbiya qilishda eng muhimi – ota-onaning izchil xatti-harakati deb o‘ylayman. Ko‘pincha ota-onalar farzandimizga orqacha qattiqqo‘lmiz deb o‘ylaydilar, unga achinib, «O‘xir kichkina» deb bolaning aytganini qiladilar. Ota-onaning bunday xatti-harakati bola tarbiyasiga jiddan ta’sir ko‘rsatadi.

Hech qanday fikr-mulohazalarni tushunmaydigan yoshi bolaga ko‘p marotaba takrorlash orqali to‘g‘ri xulq-atvorni singdirish haqida aytgan edik. Bola nega o‘zini shunday tutish kerakligini anglamaydi, ammo g‘ayrihuuriy tarzda atrofda to‘g‘ri misollarni ko‘rib insoniylikning asosiy qoidalarini o‘rganadi. Shu sababli ota-ona hissiyotga berilib, qoidalarni istisno qiladilar, bolaning ongida chalkashliklar paydo bo‘ladi.

Yoshi kattaroq bolaga nima uchun ma’lum bir sharoitlarda istisnolar qilish mumkinligi tushuntirib berilsa, u anglab yetadi. Hech qanday tushuntirishlarni anglamaydigan murg‘ak go‘dak – boshqa masala. Ota-ona unga achinishadi, aytganini qili-

shadi va qoidalarda istisnoga yo'l qo'yishadi. Bu bolaning keyinchalik boshqa sharoitda hech muammasiz, tabiiy ravishda qabul qilish mumkin bo'lgan ishlarini o'zlashtirishiga xalaqit beradi.

Sobiq kamerger Xamao Minoru bu borada quyidagilarni aytib bergan edi. Valiahd shahzoda bi-yoshdan ozgina oshgan va gapirishni endi boshlagan edi, ota-onasi uni ovqatdan avval «yoqimli ishtaha» ovqatdan keyin «rahmat» deyishni va doim soat sakkizda yotishni o'rgata boshlashdi. Ular qoidalar qat'iyatli ravishda amal qilishar va hech qachon istisnoga yo'l qo'yishmasdi. Istisno qilinmasa, bola qoidalariga amal qilishi oson bo'lishi, «bugun maxsus kun, shuning uchun soat to'qqizda uxlash mumkin» degan yengilliklar erta yotishni xohlamasligi va ke-lajakda ko'proq yengilliklar so'rashiga sabab bo'lishi mumkinligini ota-ona yaxshi tushunardi.

Lekin valiahd shahzoda barcha bolalarga o'xshab doim ham gapga quloq solavermasdi, bunday paytlarda Xamao Minoru uning orqasiga urgan paytlar ham bo'lardi. Tabiiyki, bola yig'lagan, lekin bunday paytda imperator va qirolicha hech qachon bu ishga aralashgan emas, hatto vaziyatni surishtirib o'tirmay: «Nega janob Xamaoga quloq solmayapsiz?» – deyishardi.

Turli sharoitlar vujudga keladiki, ota-ona qoidaga to'liq amal qilishi va istisnoga yo'l qo'yimasligi qiyin bo'lib qoladi. Biroq bolaga achinish sababli yengilliklar berishdan saqlanish kerak, chunki bu uning o'ziga yomon ekanini unutmang.

Biror narsani qilish mumkin emasligini bola o'z shaxsiy tajribasida tushunishi muhimdir

Nima to'g'ri, nima noto'g'riligini ajrata olmaydigan go'dakka to'g'ri axloq qoidalarini singdirish jarayonini ta'kidlagan edik. Ammo shunday narsalar bor, ularni tushunish uchun ota-ona namunasi yoki tushuntirishlari bolalarga yetarli bo'lmaydi. Bolaning ba'zi harakatlari jiddiy oqibatlariga: shikastlanishlar, baxtsiz hodisalar, yong'inlarga olib kelish ehtimoli ham bor. Har daqiqada bola xavfli sharoitga tushib qolishi mumkin, shuning uchun ota-ona tarbiyaning bu muhim davriga beparvo qaramasligi shart, albatta. Bolaga oddiygina to'g'ri misol keltirish va itoatsizlik uchun bir necha marotaba jazolash bilan tushunib olishiga umid qilmang.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun «Nemuroki» maktab-internatini tashkil etgan aktrisa Miya-ko Marikoning kitobida shunday bir misol keltirildi. Miya falaji oqibatida autizmga uchragan bir bola yuvinish xonasidagi suv isitgichning ochqichini burtoganiida gaz hidi chiqib, bolalar o'rtasida jiddiy tarbiyatsizlik boshlanadi. Albatta, o'qituvchi agar juda ko'p

gaz chiqsa o'lish mumkinligini va olov yoqilsa portlash yuz berishini tushuntiradi. Shundan so'ng bola pushaymon bo'lgandek bo'ladi, ammo yana o'ynash uchun qo'lini o'sha ochqichga cho'zadi, xavf tushunchasi unga begona edi. Shunda o'qituvchi uni katta gaz qozoni ishlayotgan kir yuvish xonasidagi qurugichning yoniga olib boradi va olovni yoqadi. Ehtimol yuvinish xonasidagi suvisitgichni bilan solishtirib bo'lmaydigan darajada olov katta bo'lib yongandir. Bola bundan juda hayratlanib, o'qituvchining gaplariga bir necha bor bosh irg'aydi. Bola o'z ko'zlari bilan suvisitgichning ochqichni o'ynash qanday oqibatlarga olib kelishini ko'radi va hammasini tushunadi.

Xuddi shu haqida yozuvchi Komatsu Sakyō ham yozgan edi. Bola olov bilan o'ynashga juda qiziqadi, afsuski, bu juda xavfli edi. Shu bois Komatsu bola kichikligida olov qanchalik xavfli ekanini ko'rsatish uchun ota-ona har bir imkoniyatdan foydalanishi kerak degan fikrni ilgari suradi. Bola o'z shaxsiy tajribasida sinab ko'rishini muhim sanaladi. Masalan, ota-ona go'dak bilan tajriba o'tkazishi mumkin: bolaga qog'oz berib yoniga yoqilgan gugurt tutiladi, qog'oz yonadi, olov kattalashadi va bola olovdagi issiqlikni his qiladi.

Aikukai kasalxonasining faxriy direktori doktor Jushichiro Naito «achichi education» nomli ta'limida xuddi shu narsaga ahamiyat qaratadi. Ona dazmol qilayotganda bola ehtiyotsizlik bilan issiq dazmolga qo'l cho'zadi. Agar unga qo'l tegizsa kuyadi. Bu vaqt

da bolaning qo'lini ushlab, «bu achichi» deb yengil
tug'ib ko'rishiga qo'yib bering. Bola barmoqlarining
ichida shu paytga qadar sezmagani og'riqni
tug'ib darhol qo'lini tortib oladi.

Kichik bolaga «bu xavfli, og'riydi» deb qancha
tushuntirmang, u baribir tushunmaydi. Eng yaxshi
natija tajribada uning harakati qanday oqibatlariga
olib kelishini ko'rsatishdir.

Ota-ona shaxsiy tajribasida o'rganishi uchun bunday
tushuntirish usulida hech narsani maxsus rejalashtirish
kerak emas. Buning uchun atrofda imkoniyat yetarli.
Kuchli go'dak «u yer xavfli» degan gapga tushunmay-
di, shu bois qulay sharoit bo'lishi bilan u yerga bo-
lishga harakat qiladi. Ota-ona har safar uni to'xtatsa,
bola muhim tajribaga ega bo'lmay qoladi va xavfliroq
yerdagi qattiq shikastlanishi mumkin.

Go'dakka axloq qoidalarini doimiy takrorlash or-
qali singdirish mumkin, ota-onaning tushuntirish-
lar orqali uning to'liq mohiyatini anglay olmaydi.
Bevosita jismoniy xavf tug'diruvchi narsalarni o'zida
sinab ko'rish kerak – buni u jismoniy reflekslar da-
rajasida eslab qoladi.

Bunday tajriba yordamida nafaqat e'tiborli bo'lish
va o'zini himoya qilishni, balki boshqa odamlarni
tushunishni va ularning hissiyotlarini o'ziniki bilan
tushuntirishni o'rganadi. Bolaligida pichoq o'ynab
karmog'ini kesib olgandagi og'riqni bilgan odam
boshqalarning jonini og'ritish jinoyat ekanini yaxshi
tushunadi.

Farzandga o'rgatish kerak bo'lgan birinchi so'zlar – «rahmat» va «kechirasiz»

Bola salomlashish va tashakkur bildirish ma'munidagi so'zlarni ma'nosini tushunmasa-da, bu so'zlarni unga o'rgatish haqida gapirsam, doim e'tirozlar paydo bo'ladi. «Agar bola bu so'zlarni aytishni mexanik tarzda o'rgansa, doim takrorlasa-da, bu so'zlarni qalbdan chiqmaydi», deyishadi.

Haqiqatan ham, bola sovg'a olib «rahmat» deb javob bersa, unga o'rgatilgani uchun emas, balki qalbdan aytdi deb bo'lmaydi. Men bunga butunlay qo'shilaman, ammo baribir gapirishni boshlayotgan bolaga imkon qadar tezroq tashakkur va salomlashishga doir so'zlarni o'rgatish kerak deb hisoblayman.

Albatta, buning uchun asoslar mavjud. Go'dan endi gapirishni boshlaganida talaffuz qilayotgan so'zlarning ma'nosini qanchalik tushunadi? Atrofda gi predmetlar va insonlarni ifodalovchi oddiy so'zlarni mavjud (ona, ota, vov-vov, xam-xam). Bola birov narsani xohlasa yoki og'riq sezsa yig'laydi va onasiga bu haqda xabar beradi. Lekin bolaga murakkab hissiyotlarni ifodalovchi so'zlarni tushuntirishga harakat

qilinsa, masalan, shukronalik yoki boshqa insonga kurtmatni, u buni anglamaydi, chunki uning ruhiyati bunday hissiyotlarga hali qodir emas. Shu bois bola bunday so'zlarni qalbdan ayta olmaydi. Ammo ularni talaffuz qilishni qancha erta boshlasa, bu so'zlar birov bog'liq tushunchalar uning ongida shuncha tez shakllanadi.

Bolalar «ahmoq» va «la'nati» so'zlarining ma'nosini tushunmay ularni yod olishadi. Demak, jiddiy aytishmagan, bu so'zlarni istaganicha takrorlashi mumkinmi? Aftidan, bolaning salomlashish va tashakkur bildirish mazmunidagi so'zlarini «mexanik» talaffuz qilishiga qarshilik bildiruvchi kishilar shunday fikrda bo'lsalar kerak. Men zinhor bunday deb o'ylamayman. Avval haqoratli so'zlar ma'nosini tushunmay, ularni talaffuz qilayotgan bola keyinchalik odamlarni jiddiy haqorat qilishidan va har ikki gapning birida so'kinishidan ota-ona qo'rqa boshlaydi. U holda bola shukronalik va achinish hissiyotiga qodir emas, unga «rahmat» va «kechirasiz» degan mazmundagi so'zlarni o'rgatish befoyda deb aytuvchilarning bunday da'volari asossizdir.

Avval maktablarda, ma'nosini umuman tushunmasak-da, bizlarni xitoy mumtoz adabiyotini ovoz chiqarib o'qishga majbur qilardilar. Masalan, «bola aytadi»¹ iborasini men «olovli pufaklarni yeyman»² deb tushunar edim. Ulg'ayganimda va uning haqiqiy

¹ «Ki notamavaku» deb talaffuz qilinadi.

² «Ki no tama kuu» deb talaffuz qilinadi.

ma'nosini tushunganimda uni yoshligida umuman o'qimaganlardan ko'ra chuqurroq qabul qildim deb o'ylayman. Oddiy bilish va chuqur anglash o'rtasidagi farq mana shundadir.

Bolaga televizor kanallarini o'zgartirishga ruxsat bermang

Televideniye paydo bo'lishi va uning keng tarqalishi bilan zamonaviy madaniyat keskin o'zgardi. Televideniye bola hayotiga, ayniqsa, uning rivojlaniishi va tarbiyasiga ta'sir qiladi. Bunda nima qilish kerakligini tushunish zarur.

Televideniyaning afzalliklari va kamchiliklari haqida ko'p aytildi, ammo negadir undan qanday qilib to'g'ri foydalanish haqida kam gapiriladi. Nemis tilidagi «Beshinchi devor: televideniye» nomli kitob bilan tanishib chiqdim. Unda hayotimizda hozirgi kungacha qadar mavjud bo'lgan to'rtta devordan tashqari yangi – televizor deb ataluvchi beshinchi devor bilan bog'liq muammolar qurshovidagi televideniye davri haqida so'z yuritiladi. Odamlar kuni bo'yi devor-televizorga qaraydilar, shu sababli ular o'rtasidagi tirik muloqot kamayib bormoqda.

Oq qog'oz holatidagi yosh bolalarning miyasiga televizor benihoya katta ta'sir ko'rsatadi. Televideniye qanday foydalanilishi bu ta'sir qanday bo'lishini belgilaydi. Nima uchun biz hanuzgacha bunga e'tiborsizlik qilmoqdamiz? Axir ota-ona-

lar bolalarning o'zlariga kitob-jurnallarni tanlash va sotib olishga ruxsat bermaydilar, chunki ularda xuddi televideniyaedagi kabi turli ma'lumotlar bo'lishi mumkin. Kanallarni o'zgartirish oson va bepul bo'lgani uchun bolaning o'ziga tanlash huquqini berish va tomosha qilishiga ruxsat etish mumkinmi axir? Qimmatbaho buyumlar bolaga oson topiladigan va pul to'lash talab etilmaydigan narsalarga nisbatan kuchliroq ta'sir qiladi deb hisoblash bema'nilikdir.

Men ko'pincha shunday holatni kuzataman: gapirishni bilmaydigan go'dak televizor qarshisida kanallarni almashtirib, hamma narsani ko'rib o'tiradi. Bunday holatlarda men doim so'rayman: «Godzilla» va reklamadan tarbiya topgan bola nima bo'ladi – bolani nima qilmoqchisiz?». Bolaning bu holatda o'tirishi kishini u qadar xursand qilmaydi.

Televideniyaning tarqalishiga aloqasi bor inson sifatida ham bu masala meni qiziqtiradi¹. Televizor bola uchun enaga vazifasini bajaruvchi oilalarda bolalar ko'proq autizmga moyilligini tasdiqlovchi ma'lumotlar mavjud. Iyeroglif ta'limi bo'yicha mashhur o'qituvchi Isi Isao shunday yozadi: «Agar bola gapirishni o'rganish va nutqni idrok qilish davrida faqat televizorga andarmon bo'lsa, uning miyasi inson nutqini o'ng yarim tomoni bilan xuddi musiqa yoki boshqa mexanik tovushlar kabi qabul qilishni boshlaydi.

¹ Masaru Ibuka «Sony» korporatsiyasi asoschilaridan biridir, korporatsiya birinchi bo'lib ixcham hajmdagi televizorni yaratgan va bu televideniyaning keng ommaga yoyilishiga sabab bo'lgan.

Ota-ona farzandlarining televizorda nima ko'ra-
belganini nazorat qilishi shart, chunki tashqi rag'bat-
larni takrorlash bolaning kelajakda nimani yoqtirishi
va nimani yomon ko'rishini belgilab beradi.

Farzandingizni faqat rasmlar va musiqa bilan cheklamang

Agar yangi tug'ilgan chaqaloqlarning jismoniy rivoji haqida gapirsak, ularga kattalar tanovul qiladigan narsalarni berib bo'lmaydi. Avvalo, ona bolasini emizadi, keyin u bolalar ozuqasiga o'tadi. Ularning aqliy rivojlanishi-chi? Ona bolaning aqliy qobiliyatlarini ma'lumotlarni tanlash bilan rag'batlantiradi. Bunda ham ovqat kabi faqat bolalarga mo'ljallangan narsalardan fodalanish zarurmi? Bolaga yosh bolalar qo'shiqlari va ertaklari yetarlimi?

Fikrimcha, bola miyasini «bolalar ozuqasi» darajasida ushlab kerak emas. Aql rivojlanishi uchun sifatli va rang-barang ozuqalar zarur. Bolalar uchun musiqa yoki rasimgina mavjud emas deb o'ylayman. Bolani faqat «bolalarga mo'ljallangan»lari bilan chegaralab, ularning qobiliyatini yetarlicha baholay olmaymiz. «U hali kichkina, tushunmaydi», deb otirib ona bolaning rivojlanishini to'sib turadi.

Atoqli yapon pediatri Nayto Dzyusitiro ham «yosh bolalar shuning uchun tushunmaydi» degan qarash faqatgina kattalarning jaholati deb o'ylaydi. Kasalxonadagi tibbiy tekshiruv paytida bola onasining qo'lida tinch

o'tirishi mumkin, ammo uni shifokor qo'liga olishi bilan yig'lay boshlaydi. Bunday fe'l-atvor bola kattalarning kayfiyatini va ularning bolalarga munosabatini juda yaxshi tushunishini ko'rsatadi. Naytoning so'zlariga ko'ra, uning qo'llarida bolalar hech qachon yig'lashmaydi, chunki ularga xuddi mehribon onasidek munosabatda bo'ladi. Shifokor ularning ma'lumotni qabul qilish qobiliyatini inobatga olib muomala qiladi, shuning uchun bolalar unga ishonishadi va tinchgina o'zlarini ko'rikdan o'tkazishga ruxsat berishadi.

Ona o'z farzandiga ishonishi kerak. Agar bola uchun faqat ibtidoiy rasmi kitoblarni tanlasa, bola miyasining neyron tizimi shunday shakllanadiki, bu tizim ana shunday oddiy rasmlardan boshqa narsalarni qabul qila olmaydigan bo'ladi. Shu sababli u ulg'ayganida qiyinchiliklarga duch keladi. Albatta, kattalarga mo'ljallangan ma'lumotni kichik go'dak qabul qila oladi demayman. Ammo bolalar kattalar o'ylaganidan ko'ra ko'proq narsalarni tushunadilar. Shu bois bolaga biror narsani so'zlab berayotganda yoki ko'rsatayotganda unga nima tushunarli bo'lishi haqidagi shaxsiy tasavvurlar bilan chegaralanib qolmaslik lozim.

Tushunadimi-yo'qmi – albatta harakat qilib ko'rish kerak. Kichik go'dakning miyasi qabul qilishi mumkin bo'lgan barcha narsani shimib oladi. Shunday yo'l bilan uning aqli rivojlanadi. Ko'plab olimlar bu fikrga qo'shiladilar. Ona oson va oddiy narsa-

larni emas, sifatli va chinakam narsalarni tanlashi zarur. Agar ota-onalar stereotiplar ta'sirida bolani baholay olmasalar, demak, uning qobiliyatlariga ishonmaydilar.

Go‘dak tug‘ilishi bilan atrofini o‘rab turgan narsalarni tabiiy ravishda seva boshlaydi

Men turli sohalardagi mashhur insonlardan bolaligi haqida so‘rab-surishtirdim. Bu insonlar o‘z qobiliyatlarini maksimal darajada ishga sola bilganlari uchun ularda qandaydir umumiylik bo‘lsa kerak deb qiziqib qoldim.

Oldindan ayta olamanki, birinchidan, bolalar atrofida sodir bo‘layotgan narsalarni tushuna boshlash yoshiga yetganida kelajakda muvaffaqiyatga erishgan sohasi bilan u yoki bu tarzda shug‘ullanar edilar. Ikkinchidan, buning uchun anglash yoshiga qadar barcha shart-sharoit mavjud edi.

Misol tariqasida go xon‘imbo¹ bo‘yicha mashhur professional o‘yinchi Takagava Kaku haqidagi hayotiy misollarni keltirib o‘taman. Uch yosh atrofida ekanida u go o‘yinini o‘ynashni boshlaydi. Uning so‘zlariga ko‘ra, boshqa tanish go ustalari ham go‘daklikda o‘ynashni boshlaganlar va osongina o‘rganganlar.

¹Xon‘imbo – go o‘yini professional o‘yinchisining nufuzli unvoni, muhim turnirlar g‘oliblariga topshiriladi. Go – hududlarni zabt etish bo‘yicha qadimiy taxta o‘yini.

Professional o'yinchilar orasida o'n, hattoki o'n besh yoshda boshlaganlar ham bor. Ular o'yinda takomillashib boradilar, ammo mohirlik cho'qqisiga yetishlari juda mushkul.

O'yinchilar orasida boshidan maxsus o'qitilganlari kam. Ko'pchilik atrofdagi odamlar qanday o'ynayotganini kuzatib, asta-sekin o'zlari o'ynay boshlaganlar. Takagava uchun ham shunday bo'lgan, u doim go o'yinini tomosha qilish uchun kerakli muhit mavjud edi. Takagavaning otasi go o'yinini juda yaxshi ko'rar va bo'sh vaqt topishi bilan shu o'yinga mashg'ul bo'lardi. Uning otasi ajoyib inson edi. U qirq yoshida qishloqqa ko'chib o'tgan, kuni bo'yi go o'ynar, she'r-lar ham yozardi.

Bir kuni otasi o'g'lining o'yin davomida taxtaga tikilib qarayotganiga e'tibor qiladi va: «Balki, u hamma narsani tushunayotgandir? U bilan bir o'ynab ko'ray-chi», deb o'ylaydi. Ular o'ynay boshlaydilar. Kichik Takagavaga imkoniyatlar berilgan bo'lsa-da, bu uning birinchi o'yini edi. Shunga qaramay, otasi uni yuta olmaydi! Shundan keyin bola o'yinga qiziqib qoladi, maktabga qatnay boshlaganida uning qiziqishi yanada ortadi, buni qarangki, maktab direktori ham go o'yinining ishqibozi edi. Shu bois Takagavaning yonida doim o'yinchilar va o'yin taxtasi bo'lar edi.

Tasavvur qiling, go'dak otasining o'yinini kuzatib o'yin mohiyatini tushuna boshlaydi, «jetonni olish», «o'lik jeton» nima ekanini o'rganadi. Bu bolaning qi-

pedalarni tanish borasidagi hayratlanarli qobiliyatiga
shukof bo'la oladi. Takagava yonida doim o'yin taxtasi
yolg'irga o'ynash uchun sherik borligi tufayli pirovar-
dida muvaffaqiyatga erishdi va obro'li xon'imbo
bo'ldi. Bunday muntazamlik yo'rig'i boshqa sohalarni
shakllashtirishda ham to'g'ri keladi.

Ko'p emaklaydigan bolalarda nutq qobiliyati yaxshi rivojlanadi

Ba'zi onalar, bola turish yoki yurishni muddatidan keyin boshlasa, qattiq xavotirga tushadilar. Ular: «Balki unda biror muammo bordir», deb o'ylaydilar. Shu bilan birga, «Meniki o'n oydan yurishni boshladi», deb maqtanadiganlar ham bor. Albatta, hamma ota-onalar farzandining ulg'ayayotganini tomosha qilib xursand bo'lishadi. Avvaliga faqat emishni biladigan chaqaloq asta-sekin odam uchun odatiy harakatlarni bajarishni o'rganadi. Ota-ona bolaning turishini, keyin esa yurishini intiqlik bilan kutadilar. Shuning uchun ularning hissiyotlarini tushunish mumkin. Deylik, farzandi tengqurlaridan kechroq yurishni boshlasa, ular xavotirlanadilar, muddatidan ertaroq yursa, maqtanish uchun sabab topiladi.

Agar bu hissiyotlar ota-onada bolani emaklashdan tezroq to'xtatib, yurishni o'rgatish niyatiga o'zgarsa – ana shunisi juda yomon. Hodisalarni shoshiltir-maslik kerak. Agar ota-ona bu jarayonda majburlash yo'liga o'tsa, bola bir muhim rivojlanish davridan mahrum bo'ladi. Ota-onada esa mag'rurlanish o'rniga xavotirlanish uchun jiddiy sabab paydo bo'ladi.

Yangi tug'ilgan chaqaloq boshini ko'tara olmaydi, shuning uchun kattalar bolani qo'lga olganlarida uni ushlab turishlari zarur. Buning sababi shundaki, bolaning bo'yin mushaklari hali rivojlanmagan bo'ladi. Taxminan uch oyligida chaqaloq boshini tik tutishni boshlaydi. To'rt oyligida boshini ko'tarish va o'girishni uddalaydi. Pediatriyada bunday rivojlanish sur'ati me'yoriy hisoblanadi. Emaklash uchun bola boshini ko'tara olishi zarur, bu ikki ko'nikma o'zaro bevosita bog'liq hisoblanadi.

Go'dak emaklaganida butun kuchi bilan boshini ko'tarishga va ushlab turishga harakat qiladi. Bu harakat bola orqa tomonida yotganida boshni ko'tarishidan farq qiladi. Chunki emaklash uchun, xuddi uni orqaga otishga chog'langan kabi, bola boshini ko'krigidan ko'tarishi kerak. Emaklash miya rivojlanishini va bo'yin mushaklarini faollashtiradi, bu bosqichni «sakrab» o'tkazib yuborish mumkin emas.

Zamonaviy tibbiyotda qayd etilishicha, emaklash bosqichini o'tkazib yuborgan yoki tez o'tkazgan bolalar o'z tengqurlaridan nutqning rivojlanish darajasi bo'yicha ancha orqada bo'ladilar. Amerikadagi «Inson imkoniyatiga erishish instituti» nomli tashkilot asoschisi, professor Glenn Doman emaklamasdan yurishga o'tgan bolalarning nutq qobiliyati emaklash bosqichini o'tgan bolalardan farqlanishi haqidagi tadqiqotini e'lon qildi. U emaklash odam miyasiga naqadar ta'sir qilishiga e'tibor qaratadi. Olim hattoki aqliy zaiflik, ensefalopatiya va insultdan so'ng qisman

shollikni davolashda emaklashdan foydalanishni taklif qildi. Domanning so'zlariga ko'ra, tirik organizmlar evolyutsiyasi ularda emaklash ko'nikmasi paydo bo'lishi bilan bog'liqdir. Sudralib yuruvchilar miyasining rivojlanish darajasi sodda hayvonlarnikidan ancha yuqori bo'ladi. Demak, chaqaloqlarda uchraydigan ensefalopatiya xastaligini davolashda nega emaklash samarali ekanligini tushunish mumkin.

Qayd etilganidek, emaklaganda boshni ko'tarish va ushlab kerak bo'ladi, bu esa miyaning rivojlanishiga yaxshi ta'sir qiladi. Shuning uchun bu bosqichning tezroq o'tib ketishini emas, balki bolaning emaklash istagini qo'llab-quvvatlash kerak. Bir paytlari bolani qorni bilan yotqizish kerakmi degan mavzu qizg'in muhokama qilingan edi. Yaponiyada bu usul salbiy oqibatlarga olib kelgani uchun tanqidga uchradi. Biroq yangi tug'ilgan chaqaloqni qoringa yotqizish emaklash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Emaklashni bilmaydigan go'daklar kichik toshbaqalar kabi boshini ko'tarishni o'rganishlari uchun ularni atayin qorni bilan yotqizishadi. Ammo o'rin yumshoq bo'lsa, bola bo'g'ilib qolishi mumkin, bunga e'tibor berish lozim.

Emaklash miya rivojlanishidan tashqari bo'yin mushaklarini chiniqtirishi uning asab tizimi, ruhiyati uchun ham foydali sanaladi. Kobe universitetining psixiatriya bo'yicha faxriy professori Kuromaru Syotaro pediater-shifokorlar bolaning rivojlanish darajasini u yurishni va so'zlashni qachon boshlaganiga

qarab baholashiga e'tibor qaratadi. Ammo bolaning boshini tutib tura olish ko'nikmasi shakllanishiga ham e'tibor berish zarur.

Professor Kuromaruning so'zlariga ko'ra, oyoqqa tortib yurish uchun bola rivojlanish jarayonida tug'iltalidan boshlab tortishish kuchiga qarshilik ko'rsatishi kerak. Bunday qarshilik ko'rsatish boshni ushlab turishni o'rganishdan boshlanadi. Ikki oygacha bola baqat orqasi bilan yotadi va dunyoni ikki o'lchamda, ya'ni tekis ko'radi. Chaqaloq narsalarga tepadan qaray olmaydi, shuning uchun bu paytda unda makon hissi bo'lmaydi.

Bola boshini ko'tarishni va ushlashni boshlaganda makon uch o'lchamli ko'rinadi: boshini pastga tushirsa o'ziga eng yaqin narsani, boshini ko'tarsa uzoqdagi narsani ko'radi. Shunday qilib, makonning chuqurligini anglay boshlaydi. Shundan so'ng go'dak onasi yaqinda yoki uzoqdaligini tushuna boshlaydi, uzoqda bo'lsa, unga yaqinlashishga harakat qiladi. Shu tufayli bolada atrofdagi narsalarga qiziqish uyg'onadi va ularni o'rganish istagi paydo bo'ladi.

Demak, emaklash bosqichi nafaqat yurishdan avvalgi «mashq qilish», balki rivojlanish uchun muhim jarayon sanaladi. Shu bois bola istaganicha emaklagani ma'quldir.

Bola soʻzlarni ham eshitib, ham koʻrib yaxshiroq eslab qoladi

Kichik bolalar murakkabroq narsalarni kattalar oʻylaganidan koʻra yaxshi farqlay olishga qodir boʻlishadi. Bu fikr uning soʻzlar va harflarni farqlashiga ham taalluqli sanaladi. «Uchdan keyin kech» nomli kitobimda bolalarning yozma belgilarni tanishdek ajoyib qobiliyati haqida yozgan edim. Xususan, ular «kabutar»¹ iyeroglifini «toʻqqiz»² iyeroglifidan koʻra tezroq yodlab olganliklari keltirib oʻtiladi.

Isii Isao bu qobiliyatga eʼtibor qaratadi va kichik bolalarga iyeroglifikani oʻrgatishga kirishadi. Goʻdaklar osongina yuzlab iyerogliflarni yodlab olishadi va kitoblarni qiyinchiliksiz oʻqishadi. Har bir bola bu qobiliyatga ega, shuning uchun Isii ularni gapirish va yozishga alohida oʻrgatishga hojat yoʻq deb taʼkidlaydi. Bu fikrga toʻliq qoʻshilaman. Bola bir vaqtning oʻzida soʻzlarni eshitib, ularning yozilishini koʻrganida tovushlar yozma belgilar bilan toʻldiriladi, belgilar esa tovushlar bilan, shu zaylda ular bir-birini kuchaytiradi va esda yaxshiroq qoladi. Shunga qara-

¹鳩 – kabutar iyeroglifi

²九 – toʻqqiz soni iyeroglifi

may, katta yosdagilar negadir endi gapirishni boshlagan go'dakka harf o'rgatish hali erta, bola uchun juda qiyin degan fikrni bildirishadi.

Bolalar bog'chasini olaylik. Tarbiyalovchilar: «Kelinglar, qo'limizni yuvaylik», – deyishadi, bolalar buni faqat eshitadilar. Isii bu holatlarda doskaga «Qo'llarni yuvish» deb yozishni taklif qiladi. Bunda ma'lumot (so'zlar va ularning yozilishi) miyaga eshitilish va ko'rish orqali bir vaqtda yetib boradi. Bola besh-olti marotaba takrorlashi bilan uni yaxshiroq o'zlashtiradi. Mazkur usulni uyda ham qo'llash mumkin. Go'dak yangi so'zlarni o'rganganida unga imkon qadar so'zlar qanday yozilishini ko'rsatish kerak. U so'zlarni yozilishi bilan to'g'ri eslab qoladi va boshqa so'zlar bilan chalkashtirmaydi.

Masalan, yapon tilidagi «xola» («obasan» deb o'qiladi) va «buvi» («obaasan» deb o'qiladi) so'zlarini olaylik. Bolalar ko'pincha talaffuzini chalkashtirishadi, lekin ular yozilsa, darhol hammasi tushunarli bo'ladi. «Vatakusi va» («men»), «boku va» («men»: erkaklar uchun) va «chikuva» («baliq tayoqchalari») – bu so'zlarning oxiri bir xil talaffuz qilinadi, ammo har xil yoziladi. Kichik go'dakka buning sababini mantiqan tushuntirish imkonsiz, albatta. Agar bola bir necha marotaba bu so'zlarni ham ko'rsa, ham eshitsa, har birining yozilishini eslab qoladi va ularni farqlay oladi.

O'tmishda Yaponiyada og'zaki va yozma yapon tilini birlashtirish harakati olib boriladi. Hozirda

bunga deyarli erishib bo'ldi. Men esa hozirda bolalarga nutqni o'rgatganda so'zlarning talaffuzi va yozilishini birlashtirishni taklif etaman. Bu ona tilini o'rgatishdagi ba'zi muammolarni oson hal qilishga va umumiy savodxonlik darajasini oshirishga yordam beradi.

Go'dak o'z ona tilida gapirishni boshlaganidan so'ng chet tilini o'rganishni boshlashi kech hisoblanadi

Agar bolalar rivojlanishining hali miyada neyron aloqalar shakllanishi tugallanmagan yoshi haqida gapirsak, erta rivojlanishning samarali namunasini chet tillarni o'rgatishda kuzatish mumkin. Uch yoshgacha bolaga bir vaqtning o'zida son jihatidan istalgancha chet tillarini o'rgatish mumkin, u barchasini o'zlashtiradi. Albatta, bunday fikrga ko'pchilik qo'shilmaydi.

Odatda, bu masalada bir e'tiroz bildiradilar. Ya'ni: «Agar yapon tilida ham yaxshi so'zlasha olmaydigan kichik go'dakka ona tilisiga umuman o'xshamaydigan chet tili o'rgatilsa, yapon tilini to'g'ri o'zlashtirishiga ziyon yetadi. Ikki quyinni quvlasang, hech birini tuta olmaysan. O'z tilini o'zlashtirgandan so'ng chet tilini o'rganishga o'tish lozim», deyishadi.

Ehtimol, go'daklikda chet tilini o'rganishga qarshi bo'lganlar ulg'ayganda chet tilini o'rganish qanchalik qiyin ekanini bilishsa kerak. Yoki televizorda ko'pincha turli chet elliklar yapon tilida xato gapirishlarini

ko'rishadi va buni tasavvur qila oladilar. Chet elliklar yapon tilida g'aroyib talaffuz bilan so'zlashsa, albatta, yaxshi. Ammo bola tillarni bir vaqtda o'rgangani va boshida hammasi chalkashib ketgani uchun ona tilida chet ellik kabi ajabtovur gapirsa-chi? Ba'zi ota-onalar soddadillik bilan shundan xavotirga tushadilar. Oxirgi paytlarda yosh yaponlar hatto ona tilida xatoliklar bilan so'zlayotganligi bunday tashvishlanishga yana bir sabab bo'lsa kerak.

Bemalol aytish mumkinki, «ona tilida chet ellik kabi ajabtovur gapirsa-chi?» – deb tashvishlanishi umuman asossizdir. Ota-onalar chet tillarini maktabda qanchalar mashaqqat bilan o'rganishganini eslaydilar. Ammo til o'rganishda qiynalganining sababi ular o'sha paytda ulg'ayib bo'lishganidir. Bu holatning yosh bolalarga umuman aloqasi yo'q. Yapon tilida g'alati gapiruvchi xorijliklar ham ulg'ayganda mashaqqat bilan til o'rganishgan, bu ham yuqorida keltirilgan holatga o'xshaydi.

Yapon bolalari o'z ona tilini buzib gapiradilar, ammo bu yapon tili o'qitilishi bilan bog'liq muammo hisoblanadi. Demoqchimizki, mazkur muammoning ona tili va chet tillarini bir vaqtda o'rganishga aloqasi yo'q. Aksincha, boshqa tilni o'rganayotganda bola o'z ona tili bilan solishtiradi, shu tufayli ona tili haqidagi tasavvurlari kengayib, uning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushuna boshlaydi.

Tug'ilishidan keyinoq bir nechta xorijiy tillar o'rgatilgan odamlar ko'p, bunga istagancha misollar

keltirish mumkin. Ular tillarni ajoyib tarzda o'rgan-dilar, boshlarida hech qanday «chalkashlik» bo'lma-di. Gavayida tilshunoslik bilan shug'ullanuvchi Sini-ka xonimning o'g'li Satosi chet tillarini ana shunday tarzda o'zlashtirganini misol qilib keltirsak. Tug'il-gan kunidan boshlab Satosi ingliz, fin, yapon tillarini oshitib katta bo'lgan edi. U to'rt oyligida bu tillarni farqlaydi, uchta tilni boshqa bolalar faqat bitta tilni o'rganganidan ko'ra tezroq o'zlashtirib oladi.

Erta rivojlanish assotsiatsiyamizda o'tkazilgan tadqiqotda ishtirok etgan bir onani ham misol qilib keltirish mumkin. Turmush o'rtog'i bilan ikkovi o'n yildan ortiq ingliz tilini o'rganishlariga qaramay, tug'ilganidan inglizcha muloqotni tinglab o'sgan o'g'lining talaffuzi ularning talaffuzidan ancha yax-shi. Uni qiynaydigan birdan-bir muammo shundaki, ko'p yaponlar inglizcha so'zlarni maxsus «yaponcha» talaffuz qiladilar. Masalan, sinfda kimningdir tug'il-gan kunida «Happy birthday to you»ni kuylashganda «birthday» so'zidagi «birth»ni hamma yaponcha ta-laffuzda «baasu» desa, u ham shunga «moslashishi»-ga to'g'ri kelardi.

Bolaga chet tillarini o'rgatishni qanchalik erta boshlasangiz, shuncha yaxshi, chunki yosh go'dak-lar misolida «ikki quyonni quvlasangiz, ikkalasini ham tutasiz». Ammo avvaldan miya faqat bir til-ga «moslashtirilsa», keyinchalik boshqasini o'rga-nish qiyin bo'ladi, zero, neyron aloqalar shakllanishi o'sha paytga kelib yakunlanadi. Demak, bola o'z ona

tilida soʻzlasha boshlaganidan soʻnggina xorijiy tilni oʻrganishga kirishsa, bu kech hisoblanadi.

Erta yoshda boshlash nafaqat xorijiy tillarni oʻrganishda, balki boshqa sohalarni oʻzlashtirishda ham ijobiy natija beradi. Iyeroglifika murabbiysi Isii Isaoning soʻzlariga koʻra, birinchi sinfda iyerogliflarni oʻrganishni boshlagan bolalar hayratlanarli darajada yaxshi oʻzlashtirishardi. Ular uchinchi sinfga yetganida iyerogliflarni oltinchi sinfdagilardan ham yaxshiroq oʻqishar, ham yaxshiroq yozishardi. Taʼlim vazirligining oʻquv rejasiga binoan maktabda bolalar avval kanani¹ oʻrganishlari kerak, shundan soʻng iyerogliflarga oʻtishadi. Ammo bola avval yod olgan kananing taʼsiri shu qadar kuchliki, iyerogliflarni oʻzlashtirish juda qiyin boʻlib qoladi. Albatta, bolalar testlarni yaxshi yechadilar, ammo bayon yoki maʼruza matnlarini yozishga kelganda ular iyerogliflardan foydalana olmaydilar – kananing ana shunday bir ajabtovur taʼsiri bor.

Baʼzilar bola iyerogliflarni hali oʻzlashtirmadi, agar yetarlicha mashq qilsa, hammasi joyida boʻladi deyishadi. Biroq bu boladan qoʻshimcha harakatni talab qiladi. Axir ular kanani oʻzlashtirganlar, undan foydalanishga koʻnikkanlar, endi bu koʻnikma iyerogliflarni oʻzlashtirishda ularga xalaqit beryapti.

AQShda bir tadqiqot oʻtkazishdi, tadqiqotchilar yurishni endi boshlagan kichkintoylarga konkida

¹ Kana – yapon boʻgʻinli alifbosi, iyerogliflar bilan birga yozuv uchun ishlatiladi.

uchishni o'rgatishdi. Ular konkida yurishni yaxshi o'rgangan bolalarga nisbatan tezroq o'zlashtirishdi.

Bir so'z bilan aytganda, temirni qizig'ida bos, qotganida undan hech narsa chiqmaydi.

Turli tillardagi allalar kichkintoyga xorijiy tillarni osonroq o'zlashtirishga yordam beradi

Savdo kompaniyalari xodimlari ish tufayli ko'pincha xorijga ko'chishiga to'g'ri keladi, shunda o'zi va oilasi uchun til muammosi paydo bo'ladi. Katta yoshdagilar qo'lida lug'at bilan qiynalsalar, ularning kichik yoshdagi farzandlari mahalliy tilga tez ko'nikadilar, uni o'z ona tili bilan birga oson o'zlashtiradilar. Ammo ota-onalari uchun til bilish nega bu qadar qiyinligini tushunmaydilar. Avvalgi qismda yozganimizdek, go'daklarning tilni o'zlashtirish qobiliyatini inobatga olsak, bu tabiiy hol ekanini anglaymiz.

Ularning xorijiy mamlakatlarda yashamagan tanish-bilishlarida havas (ba'zan hasad) uyg'onadi. «Qanday yaxshi, sizning farzandingiz ikki tilni biladi», deyishadi. Bunga ota-onaning javobi kutilmagan tarzda bo'ladi: «Qani endi shunday bo'lsa. Yaponiyaga endigina qaytgan paytimizda bolamiz ikki tilda oson gaplashardi. Ammo bu yerda chet tilidan hech foydalana olmadi. Tilni juda yaxshi bilsa-da, bir muddat o'tib uni butunlay unutdi». Shunday qilib, ajoyib qo-

haliyati tufayli xorijiy tilni o'rgangan go'dak ulg'ayadi va kerak bo'lganida bu tilda so'zlasha olmaydi.

Bunday hikoyalarni ko'p odamlardan eshitganman. Haqiqatan ham, kichik go'dak tilni tez o'zlashtiradi, ammo undan bir muddat foydalanmasa, haqiqatan ham o'sha tilni tezda unutib qo'yadi. Ammo bu haqiqatning bir tomoni bo'lib, uning ko'rinmaydigan boshqa tomoni ham bor.

Bir qarashda bola chet tilini unutmidek ko'rinsa ham, aslida, miya hujayralarida bu tilni qabul qilish uchun yetarli neyron o'tkazgichlar qoladi. Bunga isbotlar talaygina. Masalan, NHK kanalida ingliz tilini o'rgatish bilan shug'ullanuvchi boshlovchi Kammak yuqori sinfgacha o'qimagan bo'lsa-da, fransuz tilini ham yaxshi egallagan edi. U fransuz tilini o'rganishni boshlaganida juda oson o'zlashtirdi, o'qituvchi go'zal talaffuzi uchun uni doim maqtardi. Nima sababdan til o'rganishi bunchalik oson bo'lganini muallim uning onasidan so'rab-surishtirdi. Shunda Kammak uch yoshigacha yarim yil fransuz rohibasi boshqaradigan bog'chaga borganligi ma'lum bo'ldi.

Bu kabi hikoyalar meni chet tillarini o'rganishning yangi samarali usullari bo'lishi mumkinligi haqida o'yg'a toldiradi. Masalan, butun dunyo bo'ylab so'zlarni talaffuz qilish elementlari 70 turni tashkil qilsa, ularning barchasini bir allaga birlashtirishning iloji yo'q. Ammo turli tillardagi allalarni yozib olib, bolaga tug'ilishidan boshlab qo'yib berish mumkin. Bu ehtimoliy usullardan faqatgina biri, albatta.

Grammatikani 5 – 6-sinfdan o‘rganish mumkin, go‘daklikda esa to‘ti kabi takrorlash yetarli

Qadimgi Gretsiyada ona tilida so‘zlashish qobiliyati nasldan o‘tadi deb o‘ylashardi. Bunga ishonish qiyin, ammo XX asrda ham ba’zilar bu afsonaga ishonadilar. Agar ona tili nasldan o‘tganida, xorijda tug‘ilgan yapon bolalari Yaponiyaga qaytganidan so‘ng yapon tilini o‘rganishi oson bo‘lardi. Ammo ular yaponchani qiyinchilik bilan o‘zlashtiradilar, chet tilida (oddiy yaponlarga, odatda, qiyin tuyuladi) esa, aksincha, bemalol so‘zlashadilar.

Bola so‘zlay boshlaganida ona tilini atrofdagilar so‘zlashganini har kuni eshitgani uchun o‘zlashtiradi. Bolaning miyasida ona tili tayyor namuna shaklida mahkamlanadi. Masalan, «xayrli kun» jumlasini olsak, bu so‘zlar alohida harflab emas, bolaning xotirasida butun bir shaklida muhrlanadi. Bolalar so‘zlarning ma’nosini ulardan foydalanish jarayonida asta-sekin anglaydilar. Agar gapirish uchun so‘zlarning ma’nosini tushunish majburiy bo‘lganida, go‘dak hech qachon gaplashishni o‘rganolmasdi.

Agar bolaga qiyofalarni anglash qobiliyati eng yaxshi ishlaydigan davrda turli ma’lumotlar berilmasa,

ning aqli rivojlanmaydi. Kattalar xorijiy tillarni o'rganishi juda qiyin, chunki ularda bu qobiliyat zaiflashadi, ular biror narsani xotirada saqlashi uchun avval tahlil qilishi va tushunishi zarur. Shu bois avval chet tilining grammatikasini o'rgansangiz, keyin unda so'zlashish qiyin bo'ladi. Bu bizga tanish og'riqli nuqtadir.

Grammatikani 5 – 6-sinfdan o'rganish kerak, go'daklikda to'tidek oddiygina takrorlash lozim. Chunki qiyofalar yoshida bola rivojlanishi uchun eng keraklisi tashqi rag'batlarni doimiy takrorlashdan iborat.

Yosh go'daklar ta'limida tahlil va nazariyaga darhol o'tish, chuqur tushunishga harakat qilish kerak emas. Tushunish – ta'limning bu yoshdagi asosiy maqsadi deb hisoblash xatodir. Bola qiyofalar yoshidan o'tganidan keyin va mantiqan fikrlash qobiliyatiga ega bo'lganida tahlilga o'tish darkor.

Bu davrda bolaga turli tashqi rag'batlar orqali ta'sir qilish kerak deganimda «shu orqali ota-ona bolaga bosim o'tkazadi va unga ma'lumotni zo'rlab tiqishtiradi», deb menga e'tiroz bildirishdi. Fikrimcha, tarbiyaga bo'lgan zamonaviy yondashuv zararli, chunki bolaga ota-ona bosimi kerakli paytda u yo'q, majburlash kerak bo'lmagan paytda esa ota-ona bolaga bosim qila boshlaydi. Natijada eng ko'p aziyatni bola chekadi. Men atayin «juda kech» deb aytaman, chunki tarbiyada tahlil qilish qobiliyati va tayyor usullarni anglaydigan qobiliyatga mos ta'lim usullarini aniq ajratish zarur deb hisoblayman.

«Qayerdadir eshitganman» degan tajriba keyinchalik bola qobiliyatlarini rivojlantirishga turtki bo‘ladi

Dunyoga mashhur dirijyor Oomati Yoitiro men- ga qiziq bir voqeani aytib bergan edi. Bir safar u Ger- maniyaning Dortmund shahrida «Rigoletto» ope- rasiga dirijyorlik qilgan. Opera tenor qo‘shiqchilari an’anaga ko‘ra o‘z ariyalarini bezaklar – o‘ziga xos ohangdor figuralar bilan tugatadilar. Mashg‘ulotda Oomatiga tenor zarur sur’atda kuylamayotgandek tuyuladi: ariyaning shu joyida boshqacha bo‘lishini eslaydi. U tenorga tezroq kuylashni aytib ko‘rsatadi. Oomati «Rigoletto»ga birinchi marta dirijyorlik qil- gan, ammo ariya oxirida bu bezaklar qanday kuyla- nishini aniq eslagan edi.

Orkestr bosh rahbari Oomatining ko‘rsatmalariga ishonadi va dirijyorlik qilishiga rozi bo‘ladi. Orkestr sozandalari Oomati bu musiqaga birinchi marta di- rijyorlik qilganini eshitib hayron bo‘lishadi va ariya oxirida zarur sur’atni qayerdan bilganini so‘rashadi. Oomatining o‘zi ham buning sababiga tushunmay boshini qimirlatib qo‘yadi, xolos. Keyinroq u uyidagi

oski plastinkalarini oladi va ularni eshita boshlaydi. Shunda hammasini tushunib yetadi.

Oomati oilada yolg'iz farzand edi, yoshligida tinglashi uchun musiqa qo'yib qo'yishardi. U kuni bo'yi plastinkalarni tinglar, ular orasida «Rigoletto»dan ariya bor edi. Bu Enriko Karuzo ijrosidagi mashhur «Go'zallar qalbi xiyonatga moyil» ariyasi edi. Karuzo ijrosi Oomatining xotirasida muhrlangan va birinchi marta operada dirijyorlik qilganida bu xotiralar miyasida jonlangandi. Shuning uchun sur'at sekinligini darhol sezib qoladi. Ammo ushbu ariyani tinglaganida Oomati bir yoshda edi! Demak, uning miyasi bu ma'lumotni 40 yil mobaynida saqlab kelibdi. Hatto men ham ajablandim.

Oomatining hikoyasiga batafsil to'xtalishimga sabab shuki, u men qiyofalar xotirasi deb nomlagan fenomenni tasdiqlaydi. Bolaning xotirasida mexanik ravishda kiritilgan ma'lumot ulg'ayganida ham u bilan qoladi va qayerdadir unga asqatadi. Shunday yaponlar borki, chet tilida ona tilida so'zlashuvchilardan ham yaxshiroq gapiradilar. Gap shundaki, go'daklikda ular shu til asosiy til bo'lgan mamlakatda bir muddat yashaganlar. Ko'p yillar o'tadi va imkoniyat tug'ilganida yoshlikdagi xotiralar jonlanadi, xorijiy so'zlar tildan chiqadi. Shunda bunday so'zlar o'zlariga tanish bo'lgan chet elliklarni bu holat juda taajjublantiradi.

Bu haqda gapirib berganimda hamma hayratga tushadi, aslida ajablanadigan yeri yo'q. Agar go'dak-

likda bola doimo takrorlanuvchi rag'bat olsa, qiyofa xotirlash sodir bo'ladi, ya'ni miya hujayralarida ma'lumot muhrlanadi, natijada bu hujayralar kerak bo'lganda harakatga keladi. Shu bois qiyofalar davrida bola o'ziga kelayotgan ma'lumotni tushunishi muhim emas, asosiysi, katta hajmdagi ma'lumot bilan uni qamrab olish ekanini ta'kidlashdan charchamayman.

Ayniqsa, til va musiqa ta'limida – bu yerda hissiy qabul qilish mantiqiy anglashdan muhimroq hisoblanadi. Agar go'daklikda zarur ma'lumot miyada qiyofalar shaklida muhrlanmasa, boshqa o'rganilgan ma'lumotni idrok qilish qiyinlashadi va til yoki musiqa hissiyotini singdirishning iloji bo'lmay qoladi.

Masalan, ko'plab yaponlar ingliz tilidagi «r» va «l» tovushlarini talaffuz qila olmaydilar. Biroq ularni yaxshi farqlaydigan va go'zal talaffuz qila oladiganlar ham bor. Ehtimol, ular yoshligida qayerdadir buni eshitgandir, zarur paytda bu tajriba ularga yordam beradi. Men uyalaman, chunki «r» va «l» tovushlarini deyarli farqlay olmayman. Ayniqsa, bu tovushlarning ikkalasi ham qatnashgan so'zlarda yanada qiyin. Masalan, «New Orleans», axir yapon tilida bu «nyuyu orurii ndzu» deb talaffuz qilinadi. Bu va boshqa tovushlarni farqlay olmaslik – o'ziga xos kamchilik sanaladi. Shuning uchun ogohlantirish ma'nosida men: «Bolada kamchiliklar bo'lishini istasangiz, unga tillarni kechroq o'rgatishni boshlang», deb doim aytaman.

Albatta, erta tajriba faqat tillar va musiqa o'rganishdagina zarur deb bo'lmaydi. Aytish mumkinki, bu yoshda to'plangan tajriba qaysidir darajada inson qanday yo'nalishda rivojlanishini ham belgilab beradi.

Oxirgi paytlarda nafaqaga chiqqan kishilarning katta muammosi «ikkinchi hayot»dagi ish va umr mazmunini topishdan iborat bo'lmoqda. Ammo butun umrga daxldor ish tug'ilishdan boshlab aniqlanadi. Go'daklikda bolani qanday tarbiya qilishgani va rivojlantirishgani odamning «ikkinchi hayoti»ni qanchalik yaxshi o'tkazishini ham belgilaydi. Bu bir qarashda g'ayritabiiy eshitiladi. Ammo insonning qandayligi asosan chaqaloqlikda hal bo'ladi, shuning uchun go'daklik va qarilik umuman bog'liq emas deb aytolmaymiz¹. Hayotning to'kilish onlari u endigina boshlanayotganida aniqlanadi – go'daklikdagi tarbiya odamning butun hayotiga shu qadar muhim ta'sir ko'rsatadi.

«Qayerdadir eshitganman» tajribasi jamlangan ta'lim bolaga kech bo'lmasidan avval qo'llanishini ko'hlardim.

¹ Yapon maqolida shunday deyiladi: «Qalb uch yoshda qanday bo'lsa, umr yoshda ham shunday bo'ladi».

Agar go‘daklikda oliy darajali ong singdirilsa, «oliy darajadagi ongli shaxs» ulg‘ayadi

Zamonaviy onalar farzandlari obro‘li universitetga qabul qilinishi, keyin obro‘li kompaniyaga ishga kirishini istashadi. Buni amalga oshirish juda oddiy. Tug‘ilgani zahoti chaqaloqqa oliy darajali ong namuna sifatida singdirilishi kerak. Albatta, «oliy darajali» tushunchasiga odamlarda har xil qarashlari bor. Ammo ona oliy darajali borasidagi qarashlarini shu holicha bolaga o‘tkazadi.

Nima yaxshi va oliy darajali ekaniga hozir aniqlik kiritmaymiz. Bir narsa aniq: ulg‘ayganda insonning shaxsi va xulq-atvori qanday bo‘lishi onaning go‘dak tarbiyasiga ongli yondashuviga bog‘liq. Farzandlari faqat obro‘li universitetga qabul qilinishi va obro‘li ishga joylashishini istaydigan ota-onalar esa o‘z majburiyatlariga beparvolik qiladilar. Agar ota-onalar farzandlarining muvaffaqiyatga erishishini istasalar, tarbiyani mustaqillik kurtaklari va shaxsiy «men»ni anglashidan avval boshlashlari kerak.

Hozirgi kundagi turli o‘quv muassasalariga kirish uchun tayyorlov kurslari bo‘yicha hayajonlar, ehti-

mol ota-onaning o'z farzandini muvaffaqiyatga erishuvchi qilish istagi bilan bog'liqdir. Obro'li universitetga kirish uchun obro'li maktabda o'qish kerak, bu yerga kirish uchun obro'li o'rta maktabni tugallash zarur va hokazo. Nufuzli bolalar bog'chasiga kirish uchun eng yaxshi tayyorlov maktabi – bu oila.

Zamonning buyuk insonlari hikoyalarini eshitsak, ularning barchasi shu ajoyib tayyorlov maktabining «bitiruvchilari»dir. Ehtimol ularning ota-onalar buni o'ylab farzandlarini tarbiya qilmagandirlar, biroq har kim pirovardida oliy darajali shaxsga aylanishi uchun tarbiyalanadi. Oliy darajali bo'l deb alohida aytishmasa ham, oiladagi muhit va ota-ona xulqi tufayli bolada tabiiy ravishda oliy darajali ong tarbiyalanadi va kelajakdagi muvaffaqiyat uchun zarur qobiliyatlar rivojlanadi.

Yaponiyada mototsikllar qiroli deb atalgan marhum Xonda Soitiro umrining dastlabki yillarida bobosi ko'pincha uni yelkasiga opichtirib yaqin atrofdagi guruch tozalanadigan joyga olib borganini aytib bergan edi. U yerda har kuni tozlash uchun apparatga ishlatiladigan benzin isidan nafas olardi. Yillar o'tib Xonda mototsikllar bilan qiziqib qoladi. Bo'lajak «mototsikllar qiroli» uchun buvasining yelkasi har qanday badastir jihozlangan sinfdan ko'ra yaxshiroq tayyorlov maktabi bo'ldi. Albatta, yoshlikda benzin hididan nafas olgan har bir odam «mototsikllar qiroli»ga aylanmaydi, ammo buvasi bilan birga

bo'lgan sayrlar, shubhasiz, Xondaning muvaffaqiyatida katta ahamiyat kasb etdi.

Hozirda biz ta'limning keskin o'sishini kuzatmoqdamiz, chunki ota-onalar ta'lim g'oyasi va tarbiyani noto'g'ri tushunadilar, oilada bola rivojlanishi uchun eng muhim bo'lgan «tayyorlov maktabi»ni yaratish uchun esa hech nima qilmaydilar.

Jajji kichkintoyga eng yaxshi narsalarni ko'rsatish va berish kerak

Avvallari oilalar katta bo'lardi. Ko'pincha buvi va buvalarning nevaralarini, masalan, teatr yoki biror-bir mashg'ulotga¹ olib ketayotganlarini ko'rish mumkin edi. Albatta, bu bolaning rivojlanishiga yaxshi ta'sir qilar edi va bunday ezgu amallardan bahramand bo'lganlar keyinchalik atoqli insonlarga aylanishdi.

Bu haqda so'z ochganimning sababi, zamonaviy bolalar bunday imkoniyatdan mahrum va turli ma'lumotlar bilan duch kelishlari kam kuzatiladi. Oldinlari buvi va buvalar yaxshi narsalardan zavqlanardilar va nisbatan bo'sh edilar, shuning uchun nevaralari bilan vaqtni xushnud o'tkazar va ularni turli joylarga olib borardilar. Ular bolalar juda yosh va biror narsani tushunmaydi deb o'ylamasdilar, buvi va buvalarga nevaralar bilan birga bo'lish va ularni olib yurish yoqardi. Natijada bola yaxshi, qiziq nar-

¹ Yaponiyada nafaqaga chiqqanlar ko'pincha an'anaviy madaniyat bilan bog'liq mashg'ulotlarga: syamisene (yapon musiqa asbobi)ni chalgini o'rganish, yapon shirinliklarini tayyorlash, an'anaviy qo'shiqlarni kuylashni o'rganishga boradilar.

salar qurshovida bo'lar va bu ma'lumotni o'ziga singdirib ulg'ayardi. Men buni yaxshi ta'sir deb atayman.

Ota-onaning «shirin taom beraman yoki qiziq narsa ko'rsataman, u esa baribir hech narsani tushunmaydi» degan badbin fikrlari bola uchun juda zararlidir. Ba'zilar farzandlarini oliy darajali restoranga olib borganda bola to'polon qilsa, atrofdagilarga noqulaylik tug'ildi deb bezovtalanadilar. Ammo bola oliy darajadagi restoranda va ikkinchi darajali tamaddixonada o'zini qanday tutish kerakligini tushunadi.

Yaxshi tayyorlashni o'rganish uchun mazali taomlarni tanovul qilish kerak. Ammo zamonaviy tarbiya aslida quyidagi ko'rinishga ega, ya'ni: «biz senga bemaza ovqat beramiz, keyin sendan bosh oshpaz bo'lishingni talab qilamiz», degan kabidir. Aniqki, ota-ona farzandini «ikkinchi darajali» tamaddixonalarga olib borishar ekan, uni «oliy darajadagi» joylarda bo'ladigan «oliy darajali» xulq-atvorga o'rgatish qiyin bo'ladi.

Yosh go'dakni eng yaxshi narsalar bilan qamrab olish zarur, chunki u murg'ak jon. Axir yosh bolalar juda sezgir bo'ladilar va to'g'ri tarbiya usulini tez o'zlashtiradilar. Odatda, ishga qabul qilayotganda va nikoh tuzilayotganda nomzod qaysi oiladan ekaniga doim e'tibor beradilar. Ammo ijtimoiy holati va oila farovonligi asosiysi emas. Inson yoshligida ulg'aygan muhit, ota-onaning uni eng yaxshi va qiziq narsalar bilan qamrab olishga intilishi ancha muhim o'rinni tutadi.

Ko'plab odamlar boy va mashhur bo'lmaganlar, ammo yaxshi muhitda ulg'ayganlar. Tajribaga boy buvi va buvalar ham go'dakning rivojlanishi uchun munosib muhit yaratishda o'z vazifalarini bajaradilar. Agar ota-onada pul bo'lmasa, bolaga to'laqonli rivojlanish uchun sharoit yaratib bera olmaydilar deb o'ylash xatodir. Go'dak tarbiyasida eng muhimi pul emas, balki ota-onaning uni yaxshi narsalar bilan qamrab olishga intilishidir.

Farzandingizni imkon qadar tez-tez sayrga olib chiqing

Endigina qarashni boshlagan yangi tug'ilgan chaqaloqni o'rab turuvchi dastlabki narsalar shi qildoqlar va belanchagi ustidagi aylanadigan o'yinchoqdan iborat. Chaqaloq qiziqish bilan o'yinchoqqa qaraydi, shiqildoq tovushlarini eshitadi, ammo bu unga yetarlimi? Har safar belanchakda o'yinchog'ini kuzatib yotgan chaqaloqlarga qaraganimda menga xuddi bu ularga kamlik qilayotgandek tuyuladi.

Go'daklikda bolalar atrofdagi barcha narsalarga juda katta qiziqish bilan qaraydilar: hatto uchib ketayotgan pashshani qiziqib tomosha qiladilar. Agar polda chumoli ko'rib qolsalar, «nihoyat, qandaydir qiziqarli narsa» degan ma'noda uni kuzatadilar. «Rag'batlarga tashnalik»ni qondirish uchun bolani «tashqi dunyo»ga: nafaqat pashsha va chumolilarni, balki mashinalar, kuchuklar, mushuklar, hattoki qushlar va samolyotlarni ko'rishi mumkin bo'lgan ko'chaga ko'proq olib chiqish kerak.

Biroq oxirgi paytlarda onalar chaqaloqlari bilan ko'chada kam ko'rinadilar. Albatta, buning sababi hozir qisman ko'pchilikda shaxsiy mashina borli-

gi bilan izohlanadi. Ammo, eshitishimcha, ko'proq yosh onalar farzandlarini ko'chaga olib chiqishni istamaydilar, chunki sayr uchun yo'llarning holati yaxshi emasligi, ko'chalarda tozalik yo'qligidan yoki bola kasal bo'lib qolishidan qo'rqadilar. Sovuq bo'lsa, shamollab qoladi, issiq bo'lsa, qizib ketadi deb o'ylaydilar. Onalar go'daklarni maksimal toza yerlarga joylashtirishga harakat qiladilar va bu bilan atrofdagi barcha qiziq narsalarga yo'lni to'sib qo'yadilar. Bu bolaning aqliy rivojlanishiga yomon ta'sir qiladi.

Tabiat bolaning rivojlanishi uchun xazinadir deb bejiz aytishmaydi. Atrof-muhit go'dak qiziqishini uyg'otadigan narsalarga to'la. Farzandini kam sayrga olib chiqadigan ona o'z majburiyatlariga beparvoqlik qiladi. Albatta, ko'chada bola shamollab qolishi va shikastlanishi mumkin. Biroq ona uni to'rt devor ichiga qamab, rivojlanishi uchun go'zal imkoniyatlardan mahrum qiladi.

Jajji kichkintoylar ko'chada kuchuk va mushuklarni hayrat bilan tomosha qiladilar. Ularni mashinularni kuzatishdan to'xtatish qiyin. Baqqolchilik do'konidagi rang-barang sabzavotlar va mevalar mastasi ularda haqiqiy qiziqish uyg'otadi. Ko'chada bolani uyda bo'lmagan rag'batlar qamrab oladi, bu uning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga turtki bo'ladi. Axir ko'cha xavfli deb yangi aqliy tajribaga ega bo'lishning ajoyib imkoniyatini qo'ldan chiqarish mumkinmi?

Onaning mas'uliyati – bolaning salomatligi haqida qayg'urish va uni xavf-xatarlardan saqlash, rivojlantirish imkoniyatlaridan mahrum qilish emas. Tabiiy esa jismoniy va aqliy faoliyatni eng yaxshi rag'batlantiruvchi hisoblanadi.

Go'dakning har bir «agu-agu»siga ona faol javob berishi kerak

Ikki ayol tug'uruqxonada tanishib qolishdi, ularning farzandlari deyarli bir vaqtda tug'ilishi ayon edi. Ikki chaqaloq ham baquvvat va sog'lom tug'ildilar. Bir necha oydan keyin biri ikkinchisining uyiga mehmonga bordi va chaqaloqning xulq-atvoridan qattiq ajablandi. O'zining farzandiga nisbatan u faolroq tovush chiqarardi. Chaqaloq yaxshi gaplasha olmasa-da, doim onasi bilan so'zlashgandek bo'lardi.

Ayol bunday farq qayerdan paydo bo'lganiga qiziqdi. U o'rtog'idan surishtirdi, qizig'i, ular deyarli barcha narsani bir xil qilishar ekan. Ammo shu payt bog'chadan chaqaloqning opasi qaytib keldi va hammasi darhol oydinlashdi. Qizcha uyga kirgani zahoti chaqaloqning oldiga bordi va uning bijirlashiga nimadir deb javob berdi. Onaning so'zlariga ko'ra, qizcha ukasi tug'ilganidan juda xursand ekan, bungacha u qo'g'irchoqlar bilan gaplasharkan, endi esa bor e'tiborini chaqaloqqa qaratadigan bo'libdi. Ona qizchani bu odam bolasi ekanini bilyaptimi yoki «qo'g'irchoq»ni o'ynatayaptimi tushunolmayotganini aytib kulib yuboribdi.

Albatta, bola tug'ilgani zahoti yig'idan tashqari «aaa» yoki «agu-agu»ga o'xshash tovushlar chiqaradi, qisqasi, agulaydi. Bu tovushlar yig'idan, qorin och yoki tagi ho'l bo'lganida onasini chaqirishidan farqlanadi. Odatda, bola kayfiyati yaxshi bo'lsa va o'zini yaxshi his qilsa agulaydi, shuning uchun yontga tezda yugurish shart emas. Birmuncha vaqt u o'ziga agulaydi, keyin uxlab qoladi.

Ammo bolaning rivojlanishi atrofdagilar uning «agu-agu»siga faol javob berishiga qarab har xil bo'ladi, yuqoridagi misolda buni ko'rish mumkin. Psixologiyada bunday «ovoz chiqarish» xuddi yig'i va kulgi kabi ma'lumot uzatish vositasi hisoblanadi. Bu tovush bola atrofdagilarga o'zining mavjudligini bildirish, o'z istaklarini yetkazishga harakat qilayotganini ifodalovchi ishoradir. Agar tovushlarga tezda javob berilsa, bu ishorali xatti-harakatlar ko'payadi. Bu faqatgina ovoz chiqarib javob berish degani emas, balki go'dakni silash, erkalatish, tebratish ham shu vazifani bajaradi. Istalgan usul to'g'ri kelaveradi.

Muhimi, boladan kelayotgan tovushga darhol javob bo'lishi kerak. Radioalmashinuvda «shu odam aloqada, iltimos, javob bering» degan tovush berilganida, agar javob tezda kelmasa, yuboruvchi «javob yo'q» degan tovushni qabul qiladi va radioaloqa to'xtaydi. Xuddi shunday, chaqaloqdan kelgan tovushga darhol javob berilmasa, u bunday tovush ishlamaydi deb o'ylaydi.

Agar o'z vaqtida javob berilsa, bola sekin-asta aloqa qanday ishlashini tushunadi va murakkabroq tovushlarni ishlatib ko'ra boshlaydi. Bu uning aqli rivojlanishiga xizmat qiladi. Psixologlar, shuningdek, ona va bola o'rtasidagi faol aloqa ular o'rtasida hissiy munosabatlarni ham vujudga keltirishini ta'kidlaydilar.

Ma'lumot ayirboshlash – ikki tomonlama jarayon, bolaning javoblari, o'z navbatida, bolada yangi tovushlarni qo'zg'atadi. Bola tinch yotgan bo'lsa ham, ona imkon qadar uni ana shunday gapirtirishi zarur. Bunday tovushlar almashinuvi go'dakni bosiq qiladi va ulg'ayganida unda odamlar o'rtasidagi masalalarni oson hal qilish qobiliyati shakllanadi.

Agar bolaning tovushlariga gohida javob berilsa, nima bo'ladi? Xonada yolg'iz qoldiriladigan bolalar juda kam agulaydilar.

«Uchdan keyin kech» kitobida men Amerikada maxsus uy o'qituvchilari orasida o'tkazilgan tadqiqot haqida yozgan edim. AQShdagi bir shaharda ota-ona ikkisi ishlaydigan va bola ona bilan kam vaqt o'tkazadigan oilalarga ish kunlari maxsus o'qitilgan shaxsiy tarbiyachi kelib, bir soat bola bilan suhbatlashar edi.

Bir yildan so'ng uy o'qituvchisi kelib turadigan oilalardagi go'daklarning IQ darajasi xuddi shu oilaviy sharoitda bo'lgan va hech kim kelmagan bolalarga nisbatan yuqori bo'lganligi aniqlanadi. Ayniqsa, nutq qobiliyatida farq seziladi. Mana shuning uchun ham bu yoshda bola har bir «agu-agu»siga javob olishi kerak.

Mavzu boshida men aytgan qizcha esa onasi band bo'lganida kichik ukasi uchun maxsus o'qituvchi vazifasini a'lo darajada bajardi. Ehtimol u endi go'dalik davridan o'tgani uchun chaqaloqning barcha «aaa» va «agu-agu»larini xuddi oddiy nutq sifatida qabul qilgandir.

An'anaviy o'yinlar bolada mustaqillikni tarbiyalaydi

Yapon tilida «tarbiyalash» («sitsuke») va «yuklash» («ositsuke») so'zlari o'xshash talaffuz qilinadi, shuning uchun beixtiyor tarbiya qiluvchi va tarbiya oluvchilarda bu o'xshashlik biroz noxush o'ylarni paydo qiladi. Ammo tarbiya olmasdan bola kelajakdagi mustaqil hayot uchun zarur ijtimoiy ko'nikmalarni olishi mumkin emas. Ko'p bor takrorlanganidek, go'dak tarbiyasida asosiy vazifa onaning zimmasida, buning uchun eng muhim davr qiyofalar yoshidir. Ota-onaning tarbiya usuli sifatida «majburlash»dan foydalanishi to'g'risidagi savol ochiq qolmoqda. Fikrimcha, qiyofalar yoshida ota-onaning «majburlashi» go'dakka salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Bundan imkon qadar unga bosim o'tkazish kerak degan ma'no kelib chiqmaydi. Gap qiyofalar yoshidagi o'yinlar haqida bormoqda. Ona bilan o'yinlar bolaning kelajakdagi ijtimoiy mustaqilligi uchun tayanch bo'ladigan asosiy mashqlar hisoblanadi.

Odamlar uzoq yillar oldin bolalarni o'yin shaklida tarbiyalash uchun ona va bolaga mo'ljallangan ko'plab o'yinlarni o'ylab topishgan. Mashhur tan-

qidchi Yasuda Takesining so'zlariga ko'ra, hattoki «ku-ku» o'yini ham bolada mustaqillikni rivojlantiradi. Onaning yo'qligi bolalarni juda qo'rqitadi: ona ketgani zahoti ular yig'lay boshlaydilar va uni chaqiradilar. «Ku-ku» o'yini bolalarga ona yo'qligiga asta-sekin o'rganishga yordam beradi, u go'dakning hayotidagi birinchi mashqidir.

Ona bekinganida bola qo'rquvni his qiladi, keyin u paydo bo'ladi va bola tinchlanadi. Qo'rquv-tinchlanish hissiyotlarini almashtirish bola ongida «ona ketdi, ammo tezda qaytadi» degan tushunchani mustahkamlaydi. Asta-sekin, onasi yonida bo'lmasa ham, bola xavf va qo'rqinchni his qilmaydigan bo'ladi. Bu orqali unda o'z-o'zidan mustaqillik hissiyoti yuzaga keladi va kuchayadi.

Haqiqatan ham, an'anaviy o'yinlarda ona va bola uchun juda ko'p tarbiyaviy lahzalar mavjud. Ota-onalar bola bilan «bu yerga kel» o'yinini o'ynashganida u na faqat yurishni mashq qiladi, balki bu o'yin o'z kuchi bilan maqsadga erishishni o'rgatadi. Agar har kuni mashq qilinsa, bolada asta-sekin o'ziga ishonch paydo bo'ladi.

Qadim zamonlarda odamlar yosh bolalar tarbiyasini yaxshi bilishgan. Har bir odam o'tmishda qandaydir yangi va dolzarb narsani kashf qilishi mumkin. Zamonaviy onalar an'anaviy o'yinlarga e'tibor qaratishlari va bola tarbiyasi uchun ba'zi narsalarni qabul qilishlari mumkin. Tarbiyaning eng yaxshi usullari – ularning zamonaviylaridan iborat deb hisoblash o'zini boshqa usullar tanlovida chegaralash demakdir.

Xorijiy tilni o'rgatayotganingizda tabiiy sur'atda gapiring

Men ingliz tilini o'rganishni o'rta maktabga o'tganimda boshladim¹. Biz sinfdoshlar bilan o'qituvchi juda sekin talaffuz qilganida, «It – is – a – pen» deganidagina tushuna olardik. Har bir so'z ma'nosini alohida tahlil qilgandagina nima haqida gap ketayotganini tushunardik. Sur'at shunchalik sekin bo'lgani tushunarli.

Deylik, bunday shaklda tilni o'rgangan katta yoshdagilarning tabiiy sur'atda gaplashadigan xorijliklar bilan so'zlashishiga to'g'ri kelib qoldi. Shunda ular tabiiy sur'atda gapirayotgan xorijliklarning har bir so'zni tahlil qilishga ulgurmaydilar, oqibatda gap olma haqida ekanini umuman tushunmaydilar. Chet tilida biror narsa aytish kerak bo'lsa, kattalar har bir so'z haqida o'ylaydilar, nutq sur'ati shu qadar sekinlashadiki, suhbatdoshlar asabiylasha boshlaydilar. Yaponlarning ingliz tilida muloqot qilishdagi qo'rquvi shu tarzda eshitgan ma'lumotni tahlil qilishga intilish va so'zlashish sababli sodir bo'ladi.

¹Yaponiyada ingliz tilini, odatda, o'rta maktabda o'rganish boshlanadi (bizning maktablarga solishtirganda 7-sinfdan boshlab). Hozirda bu holat asta-sekin o'zgarib bormoqda.

Yapon tilida hali bemalol so'zlashishni o'rganmagan bolalar esa xorijlik qo'shnilarining bolalari bilan tezda do'stlashadilar va tez orada ularning tilida o'z ona tilidek so'zlasha boshlaydilar. Uddasidan chiqishlariga sabab shuki, ular hali so'zlarni tahlil qilishni bilmaydilar. Bolalar alohida so'zlar ma'nosini emas, balki to'liq gapning ma'nosini anglaydilar, shuning uchun kattalar bitta so'zni o'ylab ko'rguncha to'liq gapni ayta oladilar: «It is a pen».

Biz kompaniyamizda «Gapiruvchi kartochkalar» qurilmasini ishlab chiqdik. Kartochkalarda rasm chizilgan va so'z yozilgan bo'ladi. Bola kartochkani qurilmaga kiritganida avvaldan yozilgan audioyozuvni, ya'ni so'zni kartochkadan o'qiydi. To'g'risini aytganda, ingliz tilida so'zlarni o'qish tezligi asosiy muammo bo'ldi. Kimdir so'zlarni maksimal darajada sekin sur'atda yozishni taklif qildi, chunki kartochkalardan yapon tilini hali yaxshi tushunmaydigan yosh bolalarga ingliz tilini o'rgatish uchun foydalanish nazarda tutilgan edi. Bolalarning qiyofalar (shakllarni)ni ilg'ash qobiliyatini hisobga olish kerakligini aytib ularga e'tiroz bildirildi, sababi, odatiy tezlikda talaffuz qilingan so'zlarni bola osonroq tushunadi. Biz ikkita fikrni ko'rib chiqdik, ko'pgina tajribalar o'tkazdik va bolalar juda yosh bo'lganlari uchun ham audioyozuvni odatiy (tabiiy) sur'atda yozdirish zarur degan xulosaga keldik.

Aminmanki, bu bolalarda ingliz tili ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bir onaning aytishiicha, sur'at qanchalik tez bo'lsa, uning farzandi so'zlarni

tezroq yodlab olar ekan. Uch yashar bola kattalarga juda tez tuyulgan sur'atda yozilgan «Ona g'oz qo'shiqlari»ning barchasini ikki hafta ichida yodlab olibdi.

Bolalar «tabiiy» ma'lumotni tezroq va osonroq qabul qilishadi. Ota-ona bola ma'nosini tushunishini istaydilar va bu ma'lumotni sun'iy ravishda o'zgartiradilar. Ammo teskari natija kelib chiqadi, ya'ni kichkintoyning miyasida hamma narsa chalkashib ketadi. Yosh bolalar ingliz tilini o'rganganlarida ular odatiy sur'atdagi nutqni tezroq eslab qoladilar. Shu orqali bolalar xiragana va katakanadan¹ ko'ra iyerogliflarni, ayniqsa, qiyinlarini tezroq o'zlashtiradilar, qiyofalar davrida bolaning iyerogliflarni tanishi osonroq, chunki kichkintoy uchun ular tabiiy narsadir. Bolaga avval xiragana o'rgatib, keyin iyerogliflarga o'tish unga noqulaylik tug'dirishdan boshqa narsa emas.

Bundan tashqari, agar go'dak nutqning tabiiy tezligiga o'rgansa, bu uning miyasida qiyofalar shaklida muhrlanadi va kelajakda uni o'rganishga harakat qilib qiynalishiga hojat qolmaydi. U «toza qog'oz» holatida bo'lganida miyaga ma'lumotni yozib olish ancha osonroqdir. Miyaga o'rnashib bo'lgan narsani to'g'rilash uchun esa ko'p mashaqqat chekiladi.

Agar odam go'dakligida biror-bir shevada gaplashishni o'rgansa, ulg'ayganida albatta rasmiy yapon tilini o'rgana oladi va unda gaplasha biladi, ammo bu unga oson bo'lmaydi. Ba'zilar esa shevadani butun

¹ Xiragana va katakana – yapon bo'g'inli alifbolari, ularni iyerogliflardan avval o'rganadilar, ularda yosh bolalar uchun kitoblar yozilgan.

umr qutula olmaydilar. Kimlardir inson biror shevada gapiriladigan joyda yashasa, o'sha sheva «standart» sheva bo'ladi, shuning uchun normativ yapon tilini o'rganishga harakat qilmasa ham bo'ladi deb o'ylashadi. Ammo agar kelajakda bolaga «standart» til kerak bo'lsa, ota-ona uning go'daklikda tilni o'rganishi haqida qayg'urishlari zarur. Shundagina bola ulg'ayganida uning bu borada muammolari bo'lmaydi.

Erta rivojlanish bo'yicha keng tarqalgan noto'g'ri bir tushuncha bor, ya'ni kattalarga to'g'ri keluvchi narsalarni go'daklar qabul qilishi mushkul deyishadi. Shuning uchun bolalar bilan maxsus bolalar tilida so'zlashadilar va ular tushunishi uchun so'zlarni sekin talaffuz qiladilar. Ammo «faqat bolalar uchun» qo'shiqlar, ertaklar va qo'shiqlar orasida bolaning rivojlanishiga to'siq bo'ladiganlari ham ko'p. Bolalarga mo'ljallangan va g'ayritabiiy ravishda qayta ishlangan qo'shiqlar va ertaklar bola miyasida chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Eng yaxshi qo'shiqlar va ertaklar haqiqiy bo'lib, ular uzoq vaqtdan beri mashhurligi sababli kattalarga ham, bolalarga ham birdek tushunarlidir.

Yaponiyada xorijiy tillarni «It – is – a – pen» shaklida o'qitish usuli ustunlik qilganligi sababli biz, yaponlar, ingliz tilida muloqot qo'rquvidan qutula olmaymiz. Biz boshqa tilda o'z ona tilimizdek o'qish, eshitish, so'zlashish va yozishga harakat qilishimiz kerak. Buning uchun eng qisqa yo'l bolalarga go'daklikdan «tabiiy» xorijiy tilni o'rgatishdir.

An'anaviy yapon tatamisi¹ – bola rivojlanishi uchun ajoyib maydon

«Xotin bilan tatami qanchalik yangi bo'lsa, shuncha yaxshi» degan qo'pol gap bor. Bu gapda bizga muhimi tatamida yosh bola rivojlanishi uchun ko'pgina ijobiy jihatlar mavjudligini aytishdir. Somon va qamishdan tayyorlangan tatami polining qalinligiga qarab qadimda insonning jamiyatdagi mavqeyi bilinar edi deyishadi. Hozir esa bunday bema'ni odat yo'q, hamma uyda bir xil tatami ishlatiladi. Tatamini tayyorlayotganda somonni zich joylashtirishadi va yigirilgan kanop ipi bilan mustahkam qilib tikishadi. Bu qattqlik bolaning harakatlarini o'rtacha darajada rag'batlantiradi va miyaning rivojlanishiga yordam beradi. Avvalroq aytib o'tganimdek, yosh bola o'ynayotganida uning miyasi faol ishlaydi. Tatami esa o'ynash uchun mukammal maydondir, u poldagi kabi juda qattiq ham, yotoqdagi kabi juda yumshoq ham emas.

Oxirgi paytlarda ko'pgina uylarda yapon usulidagi tatamilardan foydalanishmay qo'yishdi. Bu, albatta, kattalar uchun qulay, ammo yosh bolalar a'lo da-

¹Tatami – Yaponiyada polning ustiga yopiladigan to'shama.

rajadagi sport maydonchasisiz qoladilar. Yumshoq yotoqda bola qimirlay olmaydi, hatto ayrim hollarda nafas ololmaslikdan o'limga ham sabab bo'lishi mumkin.

Shaxsiy qulayliklarini o'ylagan katta yoshdagilar tatamining afzalliklari va bolaning rivojlanishidagi ahamiyatini inkor qiladilar. Keksa insonlar yashaydigan uylarda albatta yapon usulidagi tatami bo'ladi. Axir bu nafaqat buvi va buvalarga, balki yosh bolalarga ham yaxshi ekanligini tushunishimiz kerak. Yaponiyada boshqa mamlakatlardagi kabi bola tarbiyasiga mo'ljallangan ko'pgina an'anaviy narsalar (o'yinlar, o'yinchoqlar va boshqa narsalar) mavjud, ularga e'tibor qaratish, ularga munosabatni o'zgartirish zarur. Tatami – shunday narsalardan biri.

Yaponlarning vaqt sinovlaridan o'tgan o'yinlari va jihozlaridan mahrum bo'lib bola qanday yaxshi yashashi mumkin? Zamonaviy onalar ko'krak sutini sun'iy bo'tqalarga, tatamini esa yotoqqa almashtiriyaptilar. Ammo bola to'laqonli rivojlanishi uchun uning onasi ilg'or emas, oqila bo'lishi kerak. Gap faqatgina tatami haqida emas. Yosh onalar vaqt sinovidan o'tgan narsalarga munosabatini o'zgartirishlari va bola tarbiyasida buni hisobga olishlari darkor.

Bola yosh bolalar tilidan kattalar tiliga o'z kuchi bilan o'tishi shart

Bolalarning erta rivojlanishida ikkita asosiy maqsad – aqliy qobiliyatni rivojlantirish va mustaqillikni tarbiyalash hisoblanadi. Bunga erishish uchun, birinchidan, atrof-muhitdan jismoniy rag'batlarni olishi uchun imkoniyat yaratish, ikkinchidan, go'dakning shaxsiy qiziqishini rag'batlantirish va qabul qilishi uchun ma'lumotni tanlashiga ruxsat berish kerak. Bir qarashda bu ikki usul bir-biriga zid, ammo ulardan bolaning rivojlanish bosqichlariga uyg'un tarzda foydalanilsa, ular bir-birini taqozo qiladi va birgalikda ajoyib natija beradi.

Masalan, yosh bolalar bijirlashini olaylik. Go'dak tilni endi o'rganayotgan paytda u yosh bolalar tili deb ataluvchi tilda so'zlashadi. Shu sababli kattalar yosh bolalar tilida gapirmasak, ular tushunishmaydi deb o'ylab chuchuk tilda gaplashadilar. Bola ulg'ayadi, ota-ona u bilan yosh bolalar tilida gaplashmay qo'yadi va kattalar kabi gaplashishini talab qilishni boshlaydi. Go'dak oddiy tilga o'tadi. Buni uddalashiga sabab, u har kuni atrofida kattalar suhbatini tinglagan edi. Agar kattalar o'zaro suhbatlarda yosh bolalar ti-

lidan foydalanganlarida, go'dak hech qachon odatiy tilda so'zlasha olmasdi.

Nima uchun onalar hamma vaqt go'dak bilan yosh bolalar tilida muloqot qiladilar? Aminmanki, hatto kichik bolalar bilan ham kattalar tilida gaplashish mumkin. Bola atrofdagilar suhbatidan o'rganib olishini kutmasdan, u bilan odatdagidek gaplashish kerak, shunda kattalar tili ham uning miyasida qiyofa shaklida muhrlanadi. Shu tufayli bola tezroq gaplasha boshlaydi. Men buni jismoniy rag'bat deb atayman.

Agar bunday shaklda kattalar tili bola miyasida mustahkamlansa, bu uning tillarni o'rganish qobiliyatini kuchaytiradi. Qolaversa, bu holatda go'dak o'z harakat qiladi va yosh bolalar tilidan voz kechadi. Agar ota-ona bu haqda qayg'urmagan bo'lsa, bolani odatiy tilda gapirtirish uchun ko'proq vaqt va kuch sarflash talab qilinadi. Bola ota-ona aralashuvisiz, o'z irodasi bilan yosh bolalar tilidan voz kechganida u rivojlanadi. Rivojlanish uchun asosni ta'minlash bolada mustaqillikni tarbiyalash demakdir.

Bunday nuqtayi nazardan qaralsa, aqliy qobiliyatlar rivojlanishi va mustaqillikni tarbiyalash bir-biriga zid bo'lmagan tushunchalar. Ular bir-birini to'ldiradi va ikki maqsadga erishishga yordam beradi. Men «rag'bat» so'zini ishlataman, ko'pincha uni salbiy qabul qiladilar. Ammo aynan turfa tashqi rag'batlar bolaning mustaqil rivojlanishi uchun asosni shakllantiradi.

Mushaklar ishlasa – miya ham ishlaydi

Bir fransuz pediatri shunday degan ekan: «Yaxshi maktabni singan joylar soniga qarab bilish mumkin». Buni noto'g'ri tushunmanglar! U sinishlar soni qanchalik ko'p bo'lsa, maktab shunchalik yaxshiligini nazarda tutgan edi. Aftidan, Fransiya va Yaponiya o'sish davrida juda ko'p ovqatlanadigan boshlang'ich sinf o'quvchilari har kuni «o'qish»dan qochib, sport maydonchasida mashq qilish, yugurish uchun bo'sh vaqt topolmasliklari masalasida bir xildir. Bunday maktablarda bolalar o'qishdan boshqa hech narsa bilan shug'ullanmaydilar, o'quvchilar hech qanday shikastlanish olmaydilar. Bu yoshdagi bolalar uchun tezroq o'qishni tugatib, o'ynashga yugurish va chopish tabiiydir, bu jarayonda bitta yoki ikkita suyakni sindirish – odatiy hol. Fransiya yoki Yaponiyada boshlang'ich sinf o'quvchilari har kuni o'qish bilan juda band bo'lishadi.

Albatta, gap boshlang'ich maktab haqida, ammo bu yerda ikkita jihat juda yosh bolalar tarbiyasiga ham taalluqlidir. Birinchidan, bunday aqlni rivojlantirishga qaratilgan darslarga ustunlik berilishining sababini go'dak tarbiyasiga munosabatdan qidirish

kerak. Ikkinchidan, faqat aql mashg'ulotlariga e'tibor qaratib, tana mashg'ulotlariga beparvolik qilinmasa, hech narsa chiqmaydi. Bu har qanday yoshdagi bolalar uchun ham ayni haqiqatdir.

Masalan, men bir necha bor aytib o'tgan xorijiy tillarni o'qitish amaliyotiga nazar solsak, «ustunlik»ning sababi oydinlasha boshlaydi. Agar qiyofalar davrida tilning bola miyasida muhrlanishini ta'minlasak, maktabga borganida ma'lumotni o'zlashtirishi qiyin bo'lmaydi. Xuddi shunday, bola yaxshi tarbiya olsa va jamiyatdagi axloq qoidalarini tushunsa, turli hayotiy vaziyatlarda xatosiz harakat qila oladi.

Keling, endi jismoniy mashqlar haqida gaplashaylik. Qanday qilib bola miyasini faol ishlatishiga majburlash mumkin? Ba'zilar: «Biz faol harakat qilganimizda tanaga qon quyilishi oshadi, shu sababli miyada qon aylanishi sekinlashadi», – deb o'ylaydilar. Ehtimol ular tana va miya rivojlanishi boshqa-boshqa narsalar va bir-biriga aslo bog'liq emas degan fikrdadir. Bunday emas, albatta.

Sport psixologiyasi bo'yicha mutaxassis olim bir tajriba olib bordi. Bolalar bog'chasida bolalarning aqliy faolligini o'rganish uchun u muayyan vaqtda Krepelin testini o'tkazdi. Sport tadbirlari mavsumida bolalarning test topshirish tezligi sezilarli darajada oshdi. Gap shundaki, jismoniy mashqlar miya hujayralari ishini rag'batlantiradi. Oddiy qilib aytganda, agar siz faol harakat qilsangiz, miyangiz ham faol ishlaydi.

Xuddi shu tana harakatlari orasida so'nggi yillarda oyoq-qo'l harakati, ayniqsa, barmoqlar harakati-ga e'tibor qaratmoqdalar. Barmoq uchlarini mashq qildirish miya hujayralari ishini yaxshi rag'batlantiradi, shuning uchun skripka yoki pianino chalishni o'rta o'rganganlar orasida aqlli bolalar juda ko'p.

Inson yuksak aqlni rivojlantira oldi, bu uni tabiat qiroliga aylantirdi, zero, u ikki oyoqda yurishni va ikki qo'lida erkin harakat qilishni o'rgandi. Odamlar murakkab ishni qo'llari bilan bajara boshladilar, hayvonlar bunga qodir emas. Shu bilan birga, odam miyasi ham taraqqiy etdi.

Qo'llar va yuz mushaklarini nazorat qiluvchi miyamiz bo'limi tana harakatlariga javob beruvchi boshqa bo'limlarga nisbatan ancha katta. Bu yerdan miya rivojlanishi mayda motorika bilan qanday bog'liq ekani oydinlashadi.

Tug'ilganidan so'ng yosh go'daklar qo'li bilan qila oladigan ish onasining barmog'ini ushlab va uni qisqartirishdir. Asta-sekin ular qoshiq ushlab, tugmacha taqishdan poyabzal ipini bog'lashgacha o'rganishadi. Ularning miyasi ham yanada faol ishlashga o'tadi.

Misol tariqasida poyabzal ipini olsak. Bu jarayonni so'z bilan ta'riflashga harakat qilib ko'ring: siz qanday uddalaysiz? Harakat shu qadar murakkabki, juda ko'p so'zlar bilan ham to'liq tasvirlab bo'lmaydi. Bolalar ipni bog'lashni kattalarning harakatlarini kuzatib o'rganadilar. Avvaliga o'xshamaydi, ammo ular qayta-qayta harakat qilib ko'radilar, shu paytda

ularning miyasida yuqori tezlikda neyron aloqalar hosil bo'ladi.

Mayda motorikaning (barmoqlar harakati) ahamiyatini tushungan holda shifokorlar, masalan, barmoqlarning mayda va aniq harakatlari go'dak miyasining rivojlanishini rag'batlantiruvchi origami va ayatori¹ mashg'ulotlarini tavsiya qiladilar. Oddiy bo'lmagan ishni to'g'ri bajarish uchun harakatlar tartibiga rioya etish kerak, bu esa boladan fikrni bir joyga jamlashni talab qiladi. Mayda motorika bo'yicha bunday murakkab mashqlar go'dakda chidamliklik va diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Krepelin testlarining natijalari ko'rsatishicha, bu nafaqat mayda motorika, balki butun tana bo'yicha mashg'ulotlarga tegishlidir. Haqiqatan ham, sog'tanda sog'lom aql.

¹ Ayatori – yaponcha yosh bolalar arqonli o'yini: barmoqlarga kiritilgan ipdan har xil shakllar yasash kerak. Origami – qog'ozdan shakllar yasash san'ati.

Bolani o'rgatishmaydi, u o'zi o'rganadi

Hozirda butun Yaponiya bo'ylab bolalar arifmetika bo'yicha KUMON o'quv markazlariga qatnashdilar, har yili o'quvchilar soni faqat ko'payib bormoqda. Mazkur o'quv markazlarini tajribali matematika o'qituvchisi Kumon Toru ochgan. Men uning o'qitishga bo'lgan munosabati haqida eshitganimda taajjublандim, chunki bu men bir necha yildan beri gapirayotgan narsalarga to'g'ri keladi va ajoyib natijalar ham beradi.

Kumon yigirma ming bola orasida o'tkazilgan tadqiqot natijalarini keltiradi. Ulardan faqat 6 foizi boshlang'ich maktabda olti yil mobaynida arifmetika darslarida o'rgatilgan butun ma'lumotni tushunibdi. Men Ta'lim vazirligidagi mansabdor shaxs bilan uchrashdim, u bu ma'lumotni tasdiqladi. Bunday sharoitda Kumon o'quv markazlariga yordam so'rab murojaat qilgan bolalar soniga qarasa, bu o'quv markazlari Yaponiya ta'lim tizimining ajralmas qis-miga aylanganligi tushunarli bo'ladi. Ammo qiziq to-moni bor. Bunday o'quv markazlarida o'qituvchilar qandaydir maxsus malakaga ega deb o'ylaysiz. Aslida

barcha markazlardagi o'qituvchilar farzandlari bor oddiy uy bekalaridir.

Matematika o'qituvchilari, pedagogika mutaxassisleri emas, balki oddiy onalar g'ayritabiiy shaklda mo'jizaga erishadilar. Ya'ni ular maktab dasturidan uch yilga ortda qolayotgan bolalarga bir yilda o'zlashtirish, hatto o'zib ketishga yordam beradilar. Hamma gap ma'lumotni taqdim etishda, chunki unda har bir bola o'ziga mos va samarali bo'lgan shaxsiy tezlikda shug'ullanadi. Kumon o'quv markazlarida yosh bolalarga ortiqcha tushuntirmaydilar: masalan, son yoki qo'shish amaliyoti nimaligi tushuntirilmaydi. Usul quyidagidan iborat: bolaga oson arifmetik misollarga avtomatik tarzda, ketma-ket ravishda javoblar berib, qayta-qayta mashq qildiradilar, xolos.

Bir necha bor ta'kidlaganimdek, o'qish boshida bola tushungunicha bitta narsani mexanik ravishda qaytarish kerak, bu qiyofalar shaklida miyasida muhrlanib qoladi. Bu bola rivojlanishi uchun tez va oson kalitdir. Bolalar muammosiz bajara olishi mumkin bo'lgan mashqlar ularda stressni keltirib chiqarmaydi. Bunday mashg'ulotlarni o'tkazish uchun o'qituvchidan maxsus malaka talab etilmaydi.

Yaponiyada qiyofalar shaklida o'qitishga karra jadvali eng yaxshi misol bo'la oladi. «Besh karra besh – yigirma besh», «olti karra olti – o'ttiz olti» – bunday ritmik iboralar avtomatik ravishda miyada muhrlanadi va yosh bolaga nima sababdan oltiga oltini ko'paytirsa, o'ttiz olti chiqishini tushuntirish kerak bo'lmay.

di. Kumon usuli xuddi karra jadvali kabi ishlaydi, uni barcha hisob-kitoblarga ishlatish mumkin.

Go'daklikda o'rganilgan karra jadvali katta odam uchun xuddi so'rashish yoki tashakkur mazmuni-dagi so'zlar kabi miyada mustahkam o'rnashadi. Bu yaxshigina yordam beradi. Shuningdek, boshqa hisob-kitoblar, xususan, asosiy misollarga javoblar avtomatizm darajasiga yetkazilsa, ancha qiyin hisob-kitoblarni yechish osonroq bo'ladi. Albatta, xorijiy tildan farqli o'laroq, arifmetikani tug'ilishdan o'rganib bo'lmaydi, biroq qiyofalar usuli yordamida hozirda amal qilinayotganidan ertaroq o'rganishni boshlash mumkin.

Kumon va Suzuki Sinitining o'qitish usullarida ko'p o'xshashliklar bor. Suzuki doim: «Har bir bolaning rivojlanishi tarbiya usuliga bog'liq», deydi. Suzuki usulining muvaffaqiyat siri shundadir. Kumon usuli o'qituvchilar maxsus tayyorgarligini talab etmaydi, boshidanoq bolada o'zi rivojlanishi, o'qishi va o'sishi uchun sharoit mavjud. Suzukining mashg'ulotlarida akalari va opalarini kuzatuvchi go'daklar o'zlari asta-sekin skripkada chalishni o'rganadilar. Kumon markazidagi darslarda bolalar oson misollarni yechadilar, so'ng o'zlari qiyinroq masalalar berishni so'rashadi.

Na Kumon, na Suzuki texnikaga o'rgatishni taklif qiladi. Mashg'ulot davomida bola biror qiyinchilikka duch kelsa, «bu yerda bunday bo'lishi kerak, shuning uchun bunday qilganimiz to'g'ri» qabilida istaganicha

tushuntirish mumkin. U, albatta, xatosi nimadaligini tushunadi, ammo keyingi safar ham o'sha joyda qoqiladi. Bunday holatlarda ham Kumon, ham Suzuki bir xil yechim taklif qiladi, bu: osonroq misollarga qaytish va ularni takrorlashdan iborat. Shu tariqa bola o'zi bilmagan holda qiyin joydan ham o'tadi. Suzuki shunday yo'l tutadi, bunda o'quvchi avvalboshdan qoqilmasligi uchun har bir mashg'ulot eng oddiy kuydan boshlanadi. U bu usuldan nafaqat o'quvchilar bilan mashg'ulotda, balki boshqa musiqa o'qituvchilari uchun master-klasslarda ham foydalanar edi.

Kumonning har bir mashg'uloti yengilroq bosqichga qaytishdan boshlanadi, keyin misollar qiyinlashtirib boriladi. O'quvchilar haqida bunday ajoyib g'amxo'rlikdan maqsad ularga ma'lumotni singdirishga emas, balki bolalar o'zlari ta'lim olishlari uchun sharoitni ta'minlashga qaratiladi.

Biz tarbiya deganda faqat bolani tashqaridan biror narsaga o'rgatish jarayonini tushunamiz. Kitobda bu qismning oxirida aytmoqchi edimki, «tarbiya qilish» «o'rgatish» degani emas, balki bolaga o'zi o'rganishiga ruxsat berishdan iborat. Chunki «o'rgatish» kattalarda bo'lgan ma'lumotni bolaga o'tkazib qo'yishdir.

O'rgatish emas, balki bolani turfa ma'lumotlar va takrorlanuvchi rag'batlar bilan qamrab olish kerak, shunda uning o'zi o'rganadi va rivojlanadi. Buzib bola ota-onasi va boshqa kattalardan yaxshiroq inson bo'lib ulg'aymaydi. Bu insonning shaxsiy sifatlari va qobiliyatlariga ham taalluqlidir.

Kuladi
Go'dak o'ynab.
Men uchun
Butun olamda
Bundan go'zalroq narsa yo'qdir!

Sayto Mokiti

Muvaffaqiyat cho'qqisiga
Kurayama¹ tog'i bo'ylab
O'g'il ota izidan bormoqda,
To'g'ri yo'lni tanladimi?
Javob berishga jur'at eta olmayman.

Sutimikado Naydaydzin

Ahmoqona ko'rinmoqda
Ota bola haqida
Ortiqcha qayg'urib
Nima qilishni bilmaydi,
Arzimagan narsalardan xavotirda.

Yosii Isamu

Bolalar,

¹ Kurayama – Xonsyu orolidagi tog' nomi (Takayama va Gero shaharlari orasida), bu yerda: mansab pillapoyasidan ko'tarilish ma'nosini bildirmoqda.

Bolaligingizcha qolinglar!
Maymunchalarga o'xshab
Qiyshayib,
Kattalarga taqlid qilmanglar.

Vakayama Bokusuy

Bolani
O'zingizcha siz
Tarbiya qildingiz.
Unda nimaga(da)
U aybdor?

Ryokan

Bolaning
Kulgili bijirlashi
Qalbni quvontiradi.
Hattoki xafa bo'lganda
Eshitsam kulaman.

Simaki Akaxiko

UCHINCHI QISM

Bolani qiziqish
rivojlantiradi:
muvaffaqiyatli
tarbiya motivatsiya
yaratishdir

Ota-ona go‘dak uchun mashg‘ulot tanlaydigan vaqt asta-sekin shaxsiy qiziqishlar shakllanishi davri bilan almashinadi

Qiyofalar davrida (2-3 yoshgacha) ona o‘z farzandini yaxshi va to‘g‘ri bo‘lgan narsalar bilan doimo qamrab olish orqali unga ta‘sir ko‘rsatishi shart. Bu davrda bolaning yoqtirgan narsalari yo‘q, uning ongli toza qog‘oz kabidir. Unda to‘g‘ri qiziqishlarni shakllantirish uchun takrorlanuvchi mexanik (yoki jismoniy) rag‘batlar bilan ta‘sir etish zarur. Hali didlar shakllanmagan paytda bola bunga qarshilik ko‘rsatmaydi: quruq shimgich suvni shimib olganidek, u hamma narsani shimib olishi mumkin.

Vaqt o‘tgan sari u yoqtiradigan narsalar paydo bo‘ladi: bola nimanidir yengil qabul qiladi, nimanidir og‘ir. Bu asta-sekin sodir bo‘ladi va go‘dak shaxsiy «men»ini anglay boshlaganini ko‘rsatadi. Albatta, bu davrda ona o‘z xohishiga binoan bolani rag‘batlar bilan qamrab olishni davom ettirish kerak, ammo buning uchun ba‘zi hiylalar ham zarur. Ona xohishi

ga asosan shakllangan istaklardan tashqari onadan mustaqil ravishda o'rganilgan boshqa istaklar ham ko'zga tashlanadi. Tabiiyki, ota-ona «bosimi» va bir zuyldagi takrorlashning o'zi yetarli emas.

Masalan, avvalroq qayd etilgan «So'zlovchi kartochkalar»ni olsak. Ikki yoshda bola ularni katta qiziqish bilan o'ynaydi va zerikarli bo'lmaydi. 3-4 yoshda esa unday emas, bu yoshda qiziquvchan va harakatchan bola hatto bir joyda uzoq vaqt o'tira olmaydi.

Bolada shaxsiy iroda paydo bo'ladi, xususan, u o'ziga qiziqarli bo'lgan narsani qiladi va qiziqish uyg'otmagan narsani darhol tashlaydi. Shuning uchun bu yoshdagi bolalarga boshqacha munosabatda bo'lish zarur. Albatta, ta'kidlaganimdek, o'tish bir soatda sodir bo'lmaydi. Kattaroq (3-4 yoshdagi) bolalarga munosabat ikki yoshgacha bo'lgan go'daklarni tarbiyalashdan keskin farq qiladi.

Masalan, tarbiya yoki qobiliyatlar rivojlanishini olsak, avvalambor, qiyofalarni takrorlash orqali bola ongida usulni mustahkamlash zarur. So'ng bolada ota-ona hisobga olishi, nazorat qilishi zarur bo'lgan qiziqishlar va istaklar asta-sekin shakllana boshlaydi, ota-ona yaxshi va to'g'ri bo'lgan narsalar bilan bolani qamrab olishda davom etishi kerak. Bu bobda bolada shaxsiy qiziqishlar paydo bo'lganida nima qilish mumkinligi haqida so'z yuritamiz.

Qiziquvchanlik kurtaklari bolada ota-ona «bosimi» davrida shakllanadi

Yuqorida aytib o'tganimdek, yosh go'dak tarbiyasida ikki davrni ajratish mumkin – ota-ona «bosimi» yoki «singdirish» davri va shaxsiy qiziqishlar shakllanishi davri. Ammo bu birinchi davrda bolada qiziqishga o'xshash narsa umuman yo'qligini anglatadimi? Albatta, chaqaloq tug'ilganidan keyin ota-ona bir muddat zarur deb bilgan narsalarni hech qanday tushuntirishsiz unga «uqtirishi» shart. Biroq bolada shaxsiy qiziqishlar va qiziquvchanlik bir zunda paydo bo'lmaydi, balki uning ilk kurtaklari bolaning eng erta rivojlanish davrida yuzaga keladi.

Aytishlaricha, tug'ilganidan keyin birinchi kun bolalarning ko'rish qobiliyati past bo'ladi. Avval keltirganim amerikalik psixolog, professor Brunerning so'zlariga ko'ra, hatto yangi tug'ilgan chaqaloqlar o'zlarini qiziqtiruvchi obyektlarga diqqatini jamlashlari mumkin. Tadqiqotchilar tug'ilgan kunining ertasiga bolaga oq qog'oz ko'rsatilsa, bu uning diqqatini jalb qilmasligiga e'tibor berdilar. Agar rasmi uchburchak qog'oz ko'rsatilsa, yangi tug'ilgan chaqa-

loqning diqqati rasmga qaratiladi. Go'dakning biror narsani ko'rishga harakat qilishi va biror narsani oshlab olishga intilishini tahlil etib olimlar yosh bola o'zidan uzoq va yaqin bo'lgan obyektlarni farqlay olishini aniqlashdi.

Hammaga ma'lumki, yosh bolalar yaltiroq predmetlarga e'tibor beradilar va atrofdagi tovushlarni eshitish uchun boshlarini o'sha tomonga buradilar. Albatta, bu tashqi rag'batlarga munosabatdir, buni bolada qiziqish uyg'onishi yoki yoqtirish belgisi deb qabul qilib bo'lmaydi. Ammo bu hatto yangi tug'ilgan chaqaloqda ham qiziquvchanlikka o'xshash nimadir borligiga ishoradir. Bunday fiziologik reaksiyalar kelajakda qiziqishlar shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir.

Albatta, go'dakda yetarli darajada qiziquvchanlik hali rivojlanmagani sababli bu sifatni o'quv jarayonida samarali ishlatib bo'lmaydi. Ammo ko'plab rag'batlardan qaysi biri bolaga yaxshiroq ta'sir qilishiga e'tibor qaratish kerak. Avvaliga nimani eshittirsak ham, aslo ta'sirlanmaydigan go'dak kunlarning birida ota-onasi har kuni qo'yib beradigan musiqaga javob qaytara boshlaydi. Bu esa bolada qiziqishlar, yaxshi ko'rish va yomon ko'rish sifatlari shakllana boshlaganining birinchi belgisidir.

Shuning uchun «singdirish» va bolaning qiziqishlariga e'tibor berishni bir vaqtning o'zida amalga oshirish kerak, asta-sekinlik bilan birinchisini kamaytirish, ikkinchisini esa, aksincha, ko'paytirish

zarur. «Singdirish» davrining xususiyati shundaki, yosh bolada qiziqishlar yoʻq, shuning uchun u qarshilik koʻrsatmaydi. Ota-ona unda biror narsaga zarracha qiziqishni sezgal, darhol javob berishlari va bu qiziqishni qoʻllab-quvvatlashlari kerak.

Qiziqish bildirishni boshlaganida bunga xalaqit bermanglar

«Singdirish» davrida bolaning qiziqishlari va shaxsiy irodasining eng kichik ko'rinishlariga ham e'tibor qaratish zarur. Boshida bu yoqimli va yoqimsiz narsalarga reaksiyasida namoyon bo'ladi. Har bir ona bolada kechadigan fiziologik o'zgarishlarga darhol e'tibor qaratadi, u qachon ovqatlanishni istashi yoki tagligi ho'l bo'lganini biladi. Lekin onalar negadir psixik (ruhiy) o'zgarishlarni (chaqaloq o'zini yaxshi his qilyaptimi yoki, aksincha, unga biror narsa yoqmayaptimi) sezmaydilar.

Shi ma'noda bir misol keltiramiz. Tug'ilganidan 2-3 oy o'tgandan keyin go'dak ritmik ohanglarga faol tarzda munosabat bildira boshlaydi. Bola yoqtirgan narsani eshitsa qo'l-oyoqlarini qimirlatadi – shu tarzda o'zining zavq olayotganini bildiradi. Ohanglar unga yoqmasa, yig'laydi. Tanishimning mumtoz musiqani yaxshi ko'ruvchi bir yashar bolasi bor. Mumtoz musiqani tinglaganida u xursand bo'ladi, jaz yangraganida esa yig'lashga tushadi.

Bola axiyri qiziqishini namoyon qila boshlaydi, ota-onasi esa uning xohishini sezmay qiziqishlari-

dan mahrum qiladi. Bu bola ruhiyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Butun dunyoda onalar farzandlari nima sababdan qo'l-oyoqlarini qimirlatayotganini yoki nega to'satdan yig'lab yuborganiga deyarli e'tibor bermaydilar. Shaxsiy qulaylik uchun ular go'dakka yoqayotgan musiqani o'chirib qo'yishlari yoki unga yoqmaydigan kuyni tinglashga majburlashlari mumkin. Shu yo'l bilan bolaning rivojlanishiga to'sqinlik qiladilar.

Ish faqat musiqa bilan chegaralanmaydi. Bola biror narsaga qiziqish bildirayotganida taglikni o'zgartirish yoki emizish vaqti keldi deb bu mashg'ulotni to'xtatadigan holatlar ham bor. Agar bola so'zlashni bilganida, shu paytda: «Iltimos, yana ozgina!» – deb aytardi. Ammo u gapira olmaydi, shuning uchun butun irodasini ifoda qilgan holda qo'l-oyoqlarini qimirlatadi. Yoki u ishtiyoq bilan biror narsani o'ynayotgan paytda mehmonlar kelib qolsa, ota-ona uning o'yinchog'ini olib qo'yadi. Bu holatda go'dakning o'yinchoqlarga bo'lgan qiziqishi ikki barobar kamayadi.

Qiziqish – qobiliyatlar rivojlanishi uchun eng yaxshi ozuqa. Bolaning ovqatlanish tartibiga qanchalik e'tiborli bo'lsangiz ham, ma'naviy to'yinmaslik qiziqishlarga nisbatan rag'batlar yetishmasligiga olib keladi.

Ona biror narsa qilmoqchi bo'lsa (taglikni almashtirish, emizish), e'tibor bilan go'dakning holatini kuzatishi va kerak bo'lsa ma'lum muddat u

mashg'ul bo'lgan ishni to'xtatmasligi zarur. Ona o'z bolasini hammadan ko'ra yaxshi biladi, «go'daklar tili»ni – qo'l-oyoqlarini qimirlatgani yoki yig'lagani nimani anglatishini faqat u tushuna oladi.

Bolaning qiziqishlarini faol rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yodda saqlash lozimki, istalgan salbiy ta'sir (masalan, qiziqarli mashg'ulotlarni to'xtatish) izsiz ketmaydi va bolaga yomon ta'sir ko'rsatadi.

Farzandingizga birinchi «namuna o'yinchoq» bering

Kattalar tushunchasidagi o'yinchoqlardan tashqari bolalar atrofdagi turfa predmetlardan o'yinchoq sifatida foydalanadilar. Oyoqlari tepaga o'girilgan stol, hech kim foydanmaydigan qalin telefon ma'lumotnomasi, konfetlari tugagan bo'sh quti, hattoki yog'och taxtachalar, xullas, bola o'yinchoq qilib foydalanolmaydigan narsa deyarli yo'q. O'yinchoqmi yoki yo'q – bola uchun bu ahamiyatsiz. Hattoki ijodiy qobiliyatlarni o'yin uchun mo'ljallangan o'yinchoqlar emas, balki bunga avvaldan mo'ljallanmagan buyumlar yaxshiroq rivojlantiradi deb hisoblanadi. Go'dak ular bilan qanday o'ynashni kashf qilayotganida bu predmetlar miya faoliyatini rag'batlantiradi. Albatta, o'ldiy o'yinchoqlar ham xuddi shunday ishlaydi, ulardan qiziqarliroq foydalanishni bolaning o'zi hal qiladi.

Ilgari aytib o'tganim professional go o'yinchisi Takagava Kaku menga qiziq narsani so'zlab berdi. Uning aytishicha, deyarli barcha yosh bolalar go o'yiniga katta qiziqish bildiradilar. Avvaliga bolalarda o'yinning o'zi qiziqish uyg'otmaydi, ularni o'yin fishkalari (toshchalari) qiziqtiradi. Masalan, Takagavaning nevarasi, ko'pgina o'yinchoqlari bo'lsa-da,

ularga e'tibor bermaydi, buvasining go uchun toshchalarini o'ynashni yaxshi ko'radi.

Bolaga toshchalar bilan o'ynashga ruxsat berishganida u qo'llariga to'ldirib olib, keyin ularni sochib yuboradi. Shuningdek, qora va oq toshchalarni rangiga qarab ikkita uyumga ajratib, ulardan turli shakllar yasaydi, ular bilan «oxadziki»¹ o'ynaydi. Maxsus «oxadziki» toshchalaridan ko'ra go toshchalari bilan o'ynash bolaga qiziqroq edi. Buvasining go fishkalari bilan ko'p o'yinlar o'ylab topa oladi.

Buning sababi bor. Boshqa o'yinchoqlardan ko'ra go fishkalari «namuna davri»dagi bolaga «namuna o'yinchoq» sifatida eng maqbulidir. Qora va oq rangdagi fishkalar bir xil hajm va oddiy shaklga ega, bola ularni tizib turli shakllarni yasay oladi. Fishkalar bir xil bo'lgani sababli ulardan yangi shakllar yig'ish qulay. Yangi shakl, albatta, namunaning bir turi degani. Fishkalar bolani chegaralamaydi va unga o'z tasavvurini erkin qo'llash imkonini beradi. Shuning uchun men go uchun fishkalar bu yoshda bolaga eng mos keluvchi o'yinchoq degan fikrdaman.

Ba'zida fishkalarni o'ynaganligi sababli bolalar go o'yiniga qiziqib qoladilar. Ammo bu yerda boshqa narsa muhim: bunday vizual qiyofalar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolada miqdor, hajm, shakl, yangi shakllarni yaratish tushunchalarini, boshqacha aytganda, miyani faol rivojlantiradi.

¹ Oxadziki – qadimiy yapon o'yini. O'yinchilar o'z fishkalariga urib raqib fishkalariga tegishga harakat qiladilar.

Kichkintoylarda hatto yirtilgan gulqog'ozlar ham qiziqish uyg'otadi

Avvallari uyda yosh bola borligini yirtilgan gulqog'ozlar, dog'larga to'la tatami va kir divan orqali bilib olish odatiy hol edi. Ammo so'nggi paytda, barcha yosh onalar tozalikni yaxshi ko'rib qoldilarmi yoki bolalar sho'xlik qilmay qo'ydilarmi, yosh bola bor uylar ham top-toza turishi tabiiy hol bo'lib qoldi. Onalarga mukammal tartib yoqadi, ammo bunday muhit yosh bolaga naqadar qulay?

Aslida, odamlar yetishmaydigan ma'lumotlar miqdorini o'z ko'zlari bilan to'ldirib, uni o'z usuliga xos tarzda talqin qilish qobiliyatiga ega deyishadi. Odatiy misol – an'anaviy ikki tomonlama yashirin rasmlarda, ulardagi qora va oq dog'larda, masalan, vaza va inson yuzi shaklini ko'rish mumkin. Xuddi shunday, biror buyumni ko'rib odam uni o'z tasavvurida chizib tugatishi va o'ziga tegishli biror narsani ko'rishini mumkin. Bu qiyofalarni tanish qobiliyati deb ataladi. Buni yosh bolalar eng yaxshi uddalaydilar.

Chaqaloq tug'ilganidan keyin taniy boshlaydigan birinchi qiyofa onasining yuzidir. Aytib o'tganimiz-

dek, bola atrofdagi borliqni bir butun qiyofa sifatida qabul qiladi, keyin uni talqin etishga kirishadi, shunday yo'l bilan uning aqliy qobiliyatlari rivojlanadi. Xuddi shu narsa kattalarga iflos tuyulgan yirtilgan gulqog'ozlarga, kir bo'lgan divanga ham taalluqlidir. Jajji kichkintoy yirtilgan gulqog'ozlarni tomosha qilganida uning tasavvuri ishga tushadi. Masalan, yirtilgan gulqog'ozning teshiklarida kattalar ko'ra olmaydigan qandaydir rasmlarni ko'radi, xullas, go'dak uchun bu aqliy o'yinga o'xshaydi.

Faqatgina kattalarning qulayligi uchun bolani qiziqish uyg'otayotgan narsadan mahrum etish mumkinmi? O'z bolasi tarbiyasi haqida qayg'uradigan onalar bu xavfli va iflos deb xonada mukammal tartib o'rnatishga harakat qiladilar. Ammo bunday haddan ortiq tartibli xona bola uchun bo'sh va kimsasiz ko'rinadi. Aytishlaricha, oddiy odamlar e'tibor bermaydigan narsalardan daho rassomlar ilhom oladilar. Rassomlikni o'rganishni istovchilarga Leonardo da Vinchi shunday maslahat bergan: «Kir toshli devordagi dog'larda ajoyib tog'lar, daryolar va tepaliklar, hattoki odamlar shaklini ko'rish mumkin. U sizning instinktingizni uyg'otadigan, yaxshilaydigan va turfa fikrlar uyg'otadigan usuldir...».

Yosh bolalar dunyodagi eng yetuk rassomlardir. Turli o'yinchoqlardan ko'ra ularni yirtilgan gulqog'ozlar va divandagi dog'lar ilhomlantiradi. Mukammal tartib o'rnatish bola tasavvurini rivojlantirish va atrofdagi dunyoni o'rganish imkoniyatidan

mahrum etishdir. Toza, tartibli xonadan farqli o'laroq tartibsiz xonada go'dak qiziqishini va tadqiqotchilik ruhini uyg'otuvchi narsalar ancha ko'pdir.

Kichkintoyning qiziqishlari kuchaytirilsa, unda mashg'ulotlar uchun rag'bat paydo bo'ladi

Bolalarning erta rivojlanishi haqida yapon tilida juda ajoyib bir kitob bor, men uni qayta-qayta o'qishni yaxshi ko'raman. Bu Kimura Kyuitining «Erta rivojlanish va qobiliyat» kitobidir. Ushbu kitobda nemis huquqshunosi Karl Vitte to'g'risida ham hikoya qilinadi. Uning otasi Karl 14 yoshga to'lguniga qadar o'g'lining tarbiyasi haqidagi yozuvlarni qayd qilib borgan, ularda ko'pgina ibratli ma'lumotlar bor. Bu yozuvlar ilk marotaba XIX asr boshida e'lon etiladi, ammo o'sha paytda hech qanday qiziqish uyg'otmaydi. U paytda go'daklarni nimagadir o'rgatish ularning salomatligiga ziyon keltiradi deb hisoblanardi. Bizning davrimizda bu nuqtayi nazar turli ilmiy tadqiqotlar bilan rad qilingan va o'g'lining tarbiyasiga katta Vittingning munosabatiga qayta baho berish mumkin.

Vitte «bolani tarbiya qilishga hali erta» degan tushuncha yo'qligiga ishonardi va go'dakligidan o'g'liga ko'p narsani o'rgatadi. Unga o'qishni o'rgatganida qiziq bir usulni qo'llaydi. O'g'liga rasmi kitobni ko'rsatar, uning mazmunini juda qiziq qilib aytib

berar, «Eh, qani endi o'qishni bilganingda, bu yerda yozilgan barcha narsani tushunar eding», – derdi. Shu tariqa bolaning qiziqishini oshirardi. Eng muhimi, ota hikoyani to'liq aytib bermasdi. «Davoni juda qiziq, ammo oxirigacha aytib berishga mening vaqtim yo'q», deb aytardi. Kichik Vittening qiziqishi kuchayib borar, nima qilib bo'lsa ham o'qishni o'rganishni xohlardi. Shuning uchun otasi o'qishni o'rgatishni boshlaganida kichkintoy hamma narsani tez o'zlashtiradi, xuddi shimgich kabi so'rib oladi.

Katta Vittening yozuvlariga e'tibor qaratdim, chunki uning erta o'qitish usuli bu kitobda bir necha marotaba eslatib o'tilgan, professor Suzuki Siniti amaliyotda qo'llayotgan qoidalarga mos keladi. Masalan, ona farzandini professor Suzuki sinfiga olib kelganida avvaliga bolaga skripka berilmaydi. Bir muddat u orasida o'zidan ham kichkinalar bor boshqa bolalarning mashg'ulotlarini jimgina tomosha qiladi.

Tez orada bola: «Men ham xuddi shunday qila olaman», deb o'ylay boshlaydi, u skripkani olib cholib ko'rmoqchi bo'ladi. Ammo o'qituvchi unga sozni bermaydi, mashg'ulotlarda bola boshqa bolalar yod olayotgan pyesalar yozuvlarini tinglaydi va qanday qilib to'g'ri turish va asbobni ushlash kabi asoslarni torlarsiz skripka yordamida o'rganadi. Shu tarzda 3 – 4 oy o'tadi, haqiqiy soz chalish istagi bolada kuchayib boraveradi. Istak va xohishi eng yuqori cho'qqiga chiqqanida unga skripka berishadi.

Yengil qiziqish paydo bo'lishi bilan emas, balki qiziqishi kuchaygan paytda shug'ullangan bolalar katta muvaffaqiyatlarga erishadilar. Professor Suzukining o'quvchilari ikki-uch yilda murakkab pyesalarni osonlik bilan ijro etadilar, butun dunyoda bunday muvaffaqiyat mo'jiza deb ataladi. Buning siri bolada qiziqishni kuchaytirish usulidadir.

Bolaning motivatsiyasi tarbiyaga bo'lgan yondashuvga bog'liq

Yuqorida aytib o'tganimdek, hattoki eng kichik go'daklar ham o'z irodasiga ega va qiziqish aqliy qobiliyatlar rivojlanishini rag'batlantiradi. Albatta, ona va bolaning manfaatlari farqlanadi. Agar ona bolaga qiziq bo'lgan narsani ahmoqona yoki juda oddiy deb unga e'tibor bermasa, uning intellektual rivojlanishiga ham to'sqinlik qilgan bo'ladi. Odatda, bolada motivatsiya va qiziqishni oshirish uchun uni koyish emas, maqtash kerak deb aytishadi. Ammo aytish oson, qilish qiyin, ota-onaga ham oson emas.

Men har kuni ishda koyish o'rniga maqtash qanchalik qiyinligini his qilaman. Boshqaruvda «korporativ ruh» degan tushuncha mavjud: rahbarga bog'liq bo'lgan xodimlar motivatsiyasi. Bolalar va kattalarni solishtirishga hojat yo'q deb menga e'tiroz bildirishlari mumkin. Ammo, fikrimcha, bola tarbiyasida ham, xodimlarni boshqarishda ham hamma sir ularga qay darajada muvaffaqiyatli motivatsiya bera olishdadir.

Koyish yoki maqtash – bu yerda muhimi qanday tartibda amalga oshirishdir. Avval maqtab, keyin

koyishmi yo teskarisi? Yoki faqat maqtash yo faqat koyishmi? Barcha holatlarda bolaga motivatsiya berish shunga bog'liq bo'ladi. Oxirgi ikki variantga to'xtalmasak-da, «maqtash, keyin koyish» tartibi yagona to'g'ri usuldek ko'rinadi. Ko'pgina ota-onalar faqat bolaning xatosini ko'radilar, doim ta'na va dashnomdan boshlaydilar.

Shu ma'noda meni professor Suzukining o'z o'quvchilarini maqtashi va koyishi qoyil qoldiradi. Istalgan bir sharoitda avval «umuman, yomon emas» deb maqtaydi, keyin esa «agar xatolarni olib tashlasak» deb qo'shib qo'yadi. Bunda bolaga maqtov ko'proq ta'sir ko'rsatadi, unga kamchiliklari ko'rsatilgan bo'lsa-da, bola buni xotirjam qabul qiladi va o'z xohishi bilan ulardan qutulishga jiddiy harakat qiladi.

Ona bolani doim koyisa, «bu yomon, u yomon» deyaversa, uning ongida faqat yomonlik o'rnashib qoladi. Hattoki koyishdan keyin uni maqtashga harakat qilsa ham, bola maqtovni normal qabul qila olmaydi. Shuning uchun koyish va maqtashning tartibi muhim, bu hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Professor Suzuki bolaning qobiliyatlari unga motivatsiya berilgani bilan bevosita bog'liq deb hisoblaydi. Ammo ko'p onalar o'z hissiyotlariga ergashib bolaning qiziqishini qo'llab-quvvatlash muhimligini yoddan chiqaradilar. Go'dakning erta davriga xos asosiy xususiyat shundaki, bir marta paydo bo'lgan qiziqish geometrik progressiya asosida o'sa boshlay-

di. Suzukining usulini amalda qo'llab ko'ring. Ya'ni bolani ko'p maqtang, koyish uchun zarur bo'lgan narsani oxirida qo'shing va koyish maqtovdan ancha kam bo'lishi kerakligini unutmang.

Biror narsaga nafrat ota-onaning ehtiyotsizlik bilan aytgan soʻzlari tufayli paydo boʻladi

Uyat hissi bizga «kattalar»ga xosdek koʻrinadi. Ammo hech kim bu hisni «men»ligini anglay boshlayotgan bolalarchalik chuqur his qilmaydi. Bir tanishimning farzandi notanish odamlar bor joylarda hojatxonaga borishni rad etardi. Sababi, uch yoshida u bir marotaba siyib qoʻygan, ota-onasi esa begonalar oldida uni koyib berishgandi. Ular buni ataylab qilishmagan, ammo soʻzlari goʻdakning miyasida uzoq vaqtgacha oʻrnashib qoldi. Boshlangʻich maktabga chiqquniga qadar ota-ona boladagi hojatxonaga boʻlgan nafrat bilan kurashish uchun koʻp harakat qilishlariga toʻgʻri keldi.

Bunday misollar talaygina. Bolaning biror narsaga nafrati borligiga goʻdakligida kattalarning ehtiyotsizlik bilan unga aytgan soʻzlari sababdir. Doi Yosikodan shunga oʻxshash koʻpgina voqealarni eshitgan edim.

Mana ulardan biri. Doining ikkinchi oʻgʻli goʻdaklik paytida rasm chizishni oʻrgangan. Oʻqituvchi unga chizgan rasmi haqida: «Bu oʻzi nima?!» – degan. Shundan boshlab bola rassomlikdan nafratlangan va

boshqa hech qachon – na maktabda, na universitetda – qo‘liga qalam olmabdi.

Yoki yana bir misol. Bir bola bog‘chada eng keng diapazondagi tovushga ega bo‘lsa-da, kuylashdan qat‘iy bosh tortibdi. Bu Doiga g‘alati tuyuladi va u sababini bilishga qaror qiladi. Ma‘lum bo‘lishicha, go‘dak ikki yasharligida oila davrasida kuylayotganida ozgina shirakayf otasi: «Bu bolada musiqaga iqtidor yo‘q-ku», degan ekan. Onasining aytishicha, bola shundan boshlab kuylashni to‘xtatibdi. Otaning ehtiyotsizlik ortida aytgan so‘zlari bolada musiqaga nafrat hissini uyg‘otadi.

Ota-ona va atrofdagi kattalarning o‘ylamasdan aytgan so‘zlari tufayli bolada musiqa, rassomlik, sport va boshqa mashg‘ulotlarga bo‘lgan bebaho qiziqish kurtaklari so‘nadi. Ulardan zavqlanishni to‘xtatadi. Ko‘pincha ota-ona bolaga turli qiziqishlarni sindirishga bor kuchi bilan intiladilar, ayni paytda bolaning shu qiziqishlardan nafratlanishi sababchisi o‘zlari ekanliklarini anglamaydilar. Kattalar bunday narsalarni umuman his qilmaydilar, bu haqida psixoanaliz asoschisi Freyd ham yozgan edi.

Bola «oq qog‘oz» holatida tug‘iladi, uning qobiliyatlari rivojlanishi motivatsiyaga bog‘liq va bunga ota-onasi javobgardir. Motivatsiya o‘sishi uchun bolani maqtash, shu bilan birga, uni hech qachon haqorat qilmaslik kerak. Baribir bola gap nima haqida ekanini tushunmaydi deb fikrlaydigan ota-onaning mas‘uliyatsizligi bolaning kelajagiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bolaga buyruq bermang

Men uchun qirolicha Mitiko doim haqiqiy ona timsoli edi. U o'z farzandlarini imkon darajasida tarbiyalashga harakat qilar, buning uchun bor kuchini ayammasdi. U bolaning irodasini hurmat qilgan, shu bilan birga, zarur paytda qattiqqo'l bo'lgan. Butun dunyodagi onalar undan yosh bolalar tarbiyasi masalasida o'rnak olishlari mumkin.

Yaqinda merosxo'r shahzoda Naruxitoning pediatri bo'lgan Ogata Yasuo menga ajoyib bir voqeani aytib berdi. Bir safar kechqurun shahzodani ko'rgani kelganida qirolicha unga: «Naru hozir vanna qabul qiladi: qarab ko'ring», – deydi. Naru shahzodaning erkalab aytiladigan ismi edi, bu paytda u ikki yashar edi.

Ogata vannada shunday holatga guvoh bo'ladi. Mitiko faqatgina o'g'liga taklif qilardi: «Ko'ylakni qayerga qo'yish kerak?», «Endi esa ichki kiyim», «Paypoq eng tepaga qo'yiladi», shahzoda hamma ishni o'zi qilardi. Bu hikoyadan ko'rinib turibdiki, bolaga buyruq bergandan ko'ra undan so'rash mumkin. Shu tariqa ona go'dakka hurmat ko'rsatadi va uning mustaqilligini rivojlantiradi.

Ota-onalarning fikricha, to'g'ridan-to'g'ri buyruq va bevosita iltimos bolaga kerakli narsani qildirish

usulidir. Ammo bola uchun katta farq mavjud. Inson psixologiyasi shundayki, buyruqqa qarshilik bilan javob qiladi, iltimosga esa quloq soladi. Iltimos – bolani rag‘batlantirishning eng yaxshi usuli, chunki bu holatda u o‘z irodasiga suyanib harakat qiladi. Bunday vaziyatlarda ko‘pgina ota-onalar buyruq bergan bo‘lishardi, masalan, «Ko‘ylakni savatga tashla» deyishardi. Ammo buyruqlar mustaqillikni ko‘rsatish imkonini bermaydi va uning qaramligini kuchaytiradi.

Buyruq nima, iltimos nima – natija bitta bo‘ladi – yechilgan ko‘ylak choyshabga tashlanadi. Biroq bola tarbiyasida buyruqlar va iltimoslar orasida katta farq mavjud. Qirolicha Mitiko – bolalar psixologiyasi-ning buyuk bilimdoni – masalani sinchkovlik bilan o‘rgangan, keyin bu bilimlarini farzandlarining tarbiyasida qo‘llaydi.

Ba‘zi ota-onalar bolaga buyruq berishga haqqim bor deb o‘ylaydilar. Ammo majburlash uni eng muhim narsadan mahrum etadi – bu bolaning o‘zi biror narsa qilish istagidir. Doim ota-onasi buyruq beradigan bolalar majburlamasa, o‘zlari hech narsa qila olmaydigan bo‘lib qoladilar.

Qilgan ishiga baho bergandan ko'ra quvonchli so'zlarni ayting

Bolada motivatsiya yo'qolishining sabablari-dan biri onasi uni baholashidir. Masalan, u bolaning rasmiga qaraydi va darhol: «Juda yaxshi chiqibdi», degisi keladi. Yoki bolaning ashulasini tinglaganda: «Negadir yomon kuylayapsan», deyishni istaydi. Ijobiy baholash bolada motivatsiyani oshiradi.

Yaxshi baho bola xohish-istaklarini o'stirib, yomon baho bu istaklarni yo'qotadi degani emas, balki baholashning o'zi biror narsa qilish istagining yo'qolishiga sabab bo'ladi demoqchiman.

MaqtoV nafaqat bolalarga, balki hammaga yoqadi. Ammo bolalar soxta maqtoVga sezgirroq bo'ladilar. Bolada qiziqishni oshirish uchun uni koyish emas, maqtash kerak degan fikr keng tarqalganligi kuza-tiladi. Shuning uchun ko'pgina onalar go'dakni ham-ma narsa uchun maqtashga harakat qiladilar. Bola biror narsa chizsa, «Qanchalik yaxshi chiqibdi», ashula kuylab bersa, «Zo'r ashulachi ekansan-ku», deyishadi. Ular bolani maqtasagina u rivojlanadi deb o'ylaydilar. Ammo bolalar sezgir, ular onasining soxta maqtoVini darhol tushunadilar.

Agar go'dakni hamma narsa uchun doim maqtashsa, u maqtovni tabiiy holdek qabul qiladi. Natijada bunday bola maqtashmaguncha hech narsa qilmaydigan bo'lib qoladi. Doimiy ravishda ma'qullashga muhtoj bolalar rivojlanmaydilar, kutilgan ma'qullashlarsiz ular qoniqish his qilmaydilar. Boshqa tomondan, agar bola qilayotgan hamma narsaga katta odamlarning o'lchovi bilan baho berilaversa, u o'zidagi qat'iyat va motivatsiyani yo'qotadi.

Men bolani haqqoniy baholash, loyiq bo'lganida maqtash, zarur paytda koyish kerak degan fikrni singdirmoqchi emasman. Meni tashvishga solayotgani boshqa narsa, ya'ni shunday bir savoldir – nima sababdan onalar bola qilayotgan hamma ishga baho berishga zarurat sezadilar? Go'dak onasidan «yaxshi» yoki «yomon» so'zlarini emas, balki «Qanchalik zo'r!» – degan quvonchli so'zlarni eshitishni istaydi. Bu yerda bola qilayotgan ish yaxshi yoki yomon chiqqanligi muhim emas. Onaning shu voqea yuz berganiga quvonishi bolajonlarni hamma narsadan ko'proq rag'batlantiradi.

Onaning quvonchli so'zlariga bola shu zahoti munosabat bildiradi – uddalagan ishidan o'zi ham quvona boshlaydi. Albatta, maqtov – ajoyib rag'bat, ammo soxta maqtov teskari ta'sir ko'rsatadi. Fikrimcha, eng to'g'ri baho farzandi biror ishni uddalaganida ona his qiladigan quvonch va bu quvonchni farzandiga samimiy tarzda ko'rsata olishdir.

Bolalarni qanday rag'batlantirishni juda yaxshi biluvchi professor Suzuki Siniti ham shunday fikrda edi. Bolaning qilgan ishi qanchalik yaroqsiz, beo'xshov bo'lmasin, u hech qachon «yaxshi» yoki «yomon» deb baho bermaydi. O'quvchi chalishni tugatgach: «Barakalla, chalding!», – deydi. Bola xursand, professor Suzuki esa qanday ijro etishni o'zi ko'rsatadi va «Sen shunday chala olasanmi?» – deb so'raydi. Ular birga chalishadi, keyin o'quvchi bir o'zi ijro etadi. Bunday yondashuv tufayli bola mustaqil ravishda qiyin joylarini to'g'ri chalishga harakat qiladi. Natijada xatolar o'z-o'zidan to'g'rilanadi va o'quvchi asta-sekin xatosiz chala boshlaydi (bu uslub haqida aytib o'tgan edik).

Professor Suzukining mashg'ulotlarida bo'lgan bir ayol: «Siz doim soxta maqtov bolalarga ta'sir qilmaydi deb aytasiz. Shunga qaramay, juda yomon ijro etgan farzandimni maqtadingiz. Unga: «Barakalla, chalding!», – dedingiz. Demak, yolg'on bo'lsa-da, bolalarni maqtash kerak ekan-da?» – deb so'radi.

Professor Suzuki shunday javob berdi: «Men aldamadim. Shunday bolalar borki, ulardan chalib berishni so'rasang ham, chalmaydilar. Sizning farzandingiz esa zavq bilan chaldi. Men bunga quvondim va uni yaxshi ijro etgani uchun emas, balki vazifani bajargani uchun maqtadim. Albatta, ilgari u chalishni boshlashi bilan izohlar berishgan, men esa unga «barakalla» dedim. U hayron bo'ldi va zavqlanib chala boshladi. Xursand edi. Bolani rag'batdan to'xtatmaslik uchun uni xafa qilmaslik kerak».

Bolani qilingan ish yoki natija uchun maqtash – bunday maqtovlar orasida katta farq bor. Onalar faqat natija uchun maqtash mumkin deb o‘ylab xato qiladilar. Aslida, harakatning o‘zi uchun maqtash zarur.

Natija uchun maqtash baholash demakdir. Ona bunday qilsa, bola o‘zi bilmagan holda faqatgina ma’qullashga erishish uchun harakat qila boshlaydi. Natijada uni faqat baholar qiziqtiradi. Zamonaviy maktab ta’limidagi eng katta muammo shundaki, o‘quvchilarning asosiy maqsadi yaxshi baho olishga borib taqaladi.

Bolani bajargan harakatidan mamnun bo‘lib maqtash har qanday bolaga mos keladigan va barcha ota-onalar uchun eng oson ishdur.

Bolani qiziqtirish uchun yaxshi ma'noda uni «aldash» zarur

Ota-ona go'dakni skripka sinfiga topshiradimi yoki murakkab iyerogliflarni o'rgatuvchi dargohga beradimi – har qanday holatda bularni bolaning o'zi ijro qiladi: skripka ham chaladi, iyerogliflarni ham yodlaydi. Ya'ni muvaffaqiyat kaliti uning qo'lidadir. Bolaning aqliy rivojlanishi va qobiliyatlarining ochilishi uning shaxsiy irodasiga bog'liq sanaladi.

Albatta, yosh bolaning miyasi ota-onaning rag'batlarini oson qabul qiladi. Ammo ba'zida bola qabul qiladigan narsalar bilan unga yoqmaydigan narsalar ham paydo bo'ladi. Ota-onaning asosiy vazifasi kichkintoyni eng yaxshi narsalar bilan qamrab olishdir. Shu bilan birga, ona eng yaxshi narsani oson o'zlashtirishi uchun bolaning qiziqishini yo'naltirishi zarur. Buning uchun ba'zida yaxshi ma'nodagi «aldov»ga murojaat qilish mumkin.

Agar bola sutni yoqtirmasa, uni ichishni xohlashi uchun qandaydir hiyla o'ylab topish kerak. Onada go'dakka taklif qilinayotgan narsaga qiziqtirish usuli bo'lsa, uning qobiliyatlari tez rivojlanadi. Hiyla – qaysidir ma'noda yolg'on. Masalan, bola ko'krakni olmaydi, shunda ona unga ko'krak uchi ko'rinishidagi so'rg'ich-

ni beradi. Mana shunday «yolg'on» chaqaloqning e'tiborini ona ko'kragiga jalb etish uchun ishlatiladi.

Yuqorida tilga olingan Ogata Yasuo oxirgi paytlarda onalar doimiy ravishda undan: «Farzandim ovqatlanishdan bosh tortyapti, nima qilish kerak?» – deb so'rashlarini aytgandi. Ogata ularga: «Uni yeyishga majburlay olmaysiz, ammo unda ovqatlanish istagini hosil qilishingiz mumkin», – deb javob beradi. Axir yosh bola ham xohlamaydigan narsasini yemaydi. Tayyorlash uslubini o'zgartirish, bola yoqtirmaydigan narsalarni «yashirish» yoki ovqatni taqdim qilishning (rang va shakli) yangi usulini topish mumkin. Onaning vazifasi bolani unga berilayotgan narsani yeyishni qattiq xohlashga qiziqtirishdir. Ayol kishi buning uchun hech narsa qilmayotgan bo'lsa va faqat: «Mening bolam unday, mening bolam bunday», deb nolisa, onalik vazifasini uddalolmayotgan bo'ladi.

«Aldash» bu holatda quloqsiz bolaning e'tiborini jalb etish va ota-ona aytayotgan ishni qilishga rag'batlantirishdir. Bolalar tarbiyasi uchun bu zarur. Yaxshi onalar va yaxshi murabbiylar – bunday «yolg'on»ning haqiqiy ustalari, ular bolaga bildirmasdan uning e'tibori va qiziqishini o'zlariga kerakli tomonga yo'naltira oladilar. Shu bilan birga, bolalar haqiqiy yolg'onni darhol payqaydilar. Men yuqorida aytib o'tganim professor Suzuki uslubini ham shu kabi «aldash»ning bir turidir. Ammo bola bunga aldanihilining sababi hiyla bilan bir vaqtda bola nuqtayi nazaridan fikrlash tarzi mavjud bo'lganidadir.

Ona bilan «birgalikdagi ta'lim» bolaning qiziqishini kuchaytiradi

Giperg'amxo'rlik va ota-onaga ortiqcha qaramlikning oldini olish uchun onalarga bola shug'ullanayotgan mashg'ulotlarda qatnashishni – birga chizish yoki biror narsani birga tomosha qilishni tavsiya etgan bo'lardim.

Bu fikrni menga Nemoto Susumu¹ aytgan edi. Men Nemotoga Bolalar erta rivojlanish assotsiatsiyamizda rasm chizish darslarini boshqarishni taklif qilgandim. Biz assotsiatsiyada bolalar rasmlari ko'rgazmalarini o'tkazgan paytimizda Nemoto shunday bir usulni qo'llardi. U ona va bolaga bitta rasm berardi, ammo har biri o'z rasmini o'zi chizishi kerak. Odatiy sharoitda ona bolaga yordam beradi, ammo bu uning qaramligini yanada kuchaytiradi. Natijada u ojiz bo'lib ulg'ayadi va onasiz biror narsa qila olmaydi.

Nemoto yondashuvining xususiyati ajoyib tarzda namoyon bo'lardi. Ya'ni bu shunday: ona va bolaga biror narsani mustaqil chizish taklif qilinsa, ona birinchi bo'lib ishtiyoq bilan ishga kirishadi. Uning

¹ Nemoto Susumu – «Kuri-tyan» komediya janridagi komiks-manganing muallifi, manganing asosiy qahramoni – bola.

ilhomi sirli ravishda bolaga o'tadi. Agar shu lahza-gacha zerikkan holda biror narsa chizayotgan bo'lsa, endi harakat qilishga kirishadi. Ona – go'dak uchun eng muhim inson. Onasining biror narsaga ishtiyoqini ko'rib u ham befarq bo'la olmaydi. Onaning qiziqishi va g'ayrati bola uchun eng yaxshi rag'bat bo'ladi.

Men ham ona va bolaning «birgalikdagi ta'limi» haqida gapirganimda aynan shuni nazarda tutaman: birga biror narsa tomosha qilish, birga musiqa tinglash yoki chizish. Boladan mustaqil ravishda ona bu jarayonga shaxsan o'zi qiziqishi kerak. Bunday yondashuvda bola giperg'amxo'rlikka va qaramlikka duch kelmaydi. Faqat shundagina unda shaxsiy manfaatlar shakllana boshlaydi.

Bolalar bog'chasida ishlaydigan bir tarbiyachi o'zi kuzatgan qiziq holat haqida so'zlab bergan edi. Uning aytishicha, bolalar u bilan birga yoki alohida televizor ko'rganlarida o'zlarini har xil tutadilar. Agar ularni televizor qarshisida qoldirib o'zi boshqa ish bilan shug'ullanishga ketsa, dasturga qiziqish asta-sekin susayadi, bolalar bir-biri bilan tortishib janjallasha boshlaydilar. Ona va tarbiyachining bolaga ta'siri shu qadar kattaki, bolaning qiziqish darajasi qandayligi ularning kichkintoyga munosabatiga bog'liqdir. Agar tarbiyachi ishtiyoq bilan biror narsa tomosha qilsa, ona zavq bilan musiqa tinglasa, bola ham xuddi shunday qiladi. Onalarga bolani qiziqitirish murakkab masaladek tuyuladi. Buning uchun

bola bilan birga nimadir qilish kerak. Masalan, televizorda kichkintoylar uchun dastur ko'rsatilayotgan bo'lsa ham, ona bolani yolg'iz tashlab qo'ymas. U bilan birga qiziqib tomosha qilsin.

Bolaga qiziq bo'lgan narsaga ona qiziqish bildirishi kerak

Bolaning quvnoq va qiziqarli o'z olami mavjud, bola ana shu yerda rivojlanadi. Biz – kattalarga bolaning mashg'ulotlari ahmoqona tuyulishi mumkin, ammo unga qiziqqan go'dak uchun bu ish muhim va uni hech narsaga almashtirmaydi.

Ba'zi onalar o'z farzandlarining mashg'ulotlariga xuddi ahmoqona ishdek qarashadiki, bu meni hayron qoldiradi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ona bilan qo'shma mashg'ulotlar bolani rag'batlantiradi. U qilayotgan ishga onasining qiziqishi bolaning rivojlanishini kuchaytiradi.

Albatta, o'zingizni majburlab qiziqqandek ko'rsatishga chaqirmayman. Menga ko'pincha: «Men mumtoz musiqani yoqtirmayman, ammo bola uni tinglashi kerak-ku», deyishadi. Axir onasi yaxshi ko'rmaydigan musiqa bolaga yoqadimi? Umuman olganda, mumtoz musiqa bola uchun foydali bo'lsa ham, onasiga yoqmayotganini ko'rsa, bu unga teskari ta'sir qiladi va hech qachon mumtoz musiqaga mehr qo'ymaydi. Bolalarning sevimli mashg'ulotlari onaning ta'siri natijasidir, shu bois farzandi qilayotgan

ishga onaning umuman qiziqmasligiga yo'l qo'ymaslik kerak. Nega bolaning mashg'ulotlari ota-onaga ahmoqona tuyuladi? Chunki ota-ona ularga katta odam nuqtayi nazaridan qaraydi. Ammo o'z bolaligini eslashgani zahoti o'zlari ham shunday «ahmoqgarchilik»lar bilan shug'ullanganini bilishadi.

Bolani nimagadir majburlab qiziqtirish uning olamiga ruxsatsiz kirish va uni o'zingizga moslashtirish deganidir. Boshqa tomondan, bolaning qiziqishlariga beparvolik qilinsa, ular rivojlanmaydi. Ona uchun eng yaxshi holat farzandining yonida bo'lish va bola nima bilan shug'ullanayotganini sinchkovlik bilan kuzatishdir. Ona qiladigan barcha ishlar – bolaga majburlab biror narsa singdiryaptimi yoki unga umuman ahamiyat bermayaptimi – go'dakka ta'sir ko'rsatadi. Bola uchun eng foydalisi uning ishlariga qiziqish bildirilishi va rag'batlantirishdan iborat.

Unutmangki, o'zini majburlab qiziqqandek qilib ko'rsatish aslo mumkin emas. Ona yoqtirgan narsani bola ham yoqtiradi, bola qilayotgan ish hatto kulgili bo'lsa-da, bu rivojlanish jarayonining bir qismi hisoblanadi. O'z farzandini kuzatib turgan onaning muloyim chehrasi barcha so'zlardan ko'ra uni yaxshiroq ruhlantiradi. Ammo kattalar bolaga tepadan qarasarlar va uni hurmat qilmasalar, bunga javoban bola ham ularni hurmat qilmaydi.

Bolaga biror narsa yetishmasa, uni olish uchun motivatsiya paydo bo'ladi

1976-yilda Tehronda savodsizlikka qarshi kurash bo'yicha konferensiya o'tkazildi. Meni ham taklif qilishgan va unda ishtirok etdim. Anjumanda bolalar bilan tug'ilishidan boshlab ishlansa, savodsizlikni bartaraf etish mumkin degan umumiy fikrga keldik. Ko'pgina fikrlarimga ishonch hosil qilib Yaponiyaga qaytib keldim. Mazkur konferensiyada men «Gapiruvchi kartochka»ni taqdim etgandim, boshqa davlatlardan kelgan ishtirokchilar unga katta qiziqish bildirdilar.

Bolalar bu kartochkalarni o'yinchoq sifatida qabul qiladilar, o'ynash davomida tabiiy ravishda harflar va so'zlarni o'rganadilar. Kichkintoy harflarni o'rganishi uchun oddiy takrorlashning o'zi yetarli emas, u qiziqishi ham kerak. «Gapiruvchi kartochka» – bolalarni qiziqitira oladigan qurilma, shuning uchun konferensiyaning barcha ishtirokchilari unga e'tibor qilishdi.

Chetdan bu reklamadek tuyular, ammo men boshqa narsani aytmoqchiman. Fikrimcha, yapon onalari

farzandlarining ko'nglini ochish uchun juda ko'p ortiqcha xatti-harakat qiladilar. Boshqacha aytganda, bolani o'yinchoqlar, ko'ngilochar narsalar va e'tibor bilan ko'mib tashlaydilar.

«Gapiruvchi kartochka»ni misol keltiraman. Agar 20 ta bolaning har biriga emas, barchasiga bitta qurilma to'g'ri kelsa, ularda qiziqish darajasi yuqori bo'ladi. Bunda bola kartochkalar bilan o'ynash uchun navbat kutadi, shuning uchun uning qiziqishi o'sadi. Navbat o'ziga kelganida bola diqqat bilan qurilmani o'rganadi va uni berishni istamaydi. Agar har bir bolada kartochkalarni cheksiz o'ynash imkoniyati bo'lsa, ularda qiziqish pasayadi va bolalar tez zerikib qoladilar.

Tabiiyki, ikkinchi holatda bolalar harflarni tezroq va yaxshiroq yodlaydilar. Onalar ortiqcha harakat qiladilar deganimda aynan shuni nazarda tutgan edim. Ular bola xohish bildirishidan avval uni o'yinchoqlar, o'rgatuvchi qurilmalar, hattoki g'amxo'rlik bilan chirmab tashlashadi. Professor Suzuki kabi bolaga istagan narsasini u chiday olmaydigan darajaga kelgan vaqtda berish kerak. Ammo zamonaviy yapon onalari bolaga yoqadigan narsalarni berib, bolaning istagidan ilgarilab ketadilar.

Albatta, ota-ona yordamisiz bola hech narsa ololmaydi. Onalar bolaga biror narsa olib berishdan oldin farzandining istagiga qiziqib ko'rishlari va bu istak naqadar yuqoriligiga doim e'tibor qaratishlari lozim. Qiziqish bo'lmasa, bolada yangi narsani shiddat bilan o'rganish va o'zlashtirishga rag'bat bo'lmaydi.

Nafaqat erta ta'limning, balki butun zamonaviy ta'limning muammosi shundaki, bolalarda hamma narsa, hatto keragidan ortiqchasi bor. Odatda, tarbiyaga shunday jarayon sifatida qaraladiki, tarbiya qiluvchi tarbiya qilinuvchiga biror narsa beradi. Ammo tarbiyaviy jihat borki, aksincha, unda hech narsa bermaslik kerak. O'qishga intilish va rivojlanish bolaga biror narsa yetishmaganida vujudga keladi. Aynan shu narsa uni diqqatini jamlash va harakat qilishga undaydi. Inson o'zida yo'q narsani olish uchun juda katta ish qilishga qodir. Bu bolalarga ham taalluqlidir.

Odamning qorni to'q bo'lsa, eng mazali taomni ham tanovul qilmaydi. Agar bolaning barcha istaklari qondirilsa, rivojlanish uchun rag'bati bo'lmaydi. Go'dakni qiziqtirish uchun ota-onalar ongli ravishda ba'zi bir orzularini qondirmasliklari kerak, shunda u istayotgan narsasini qanday olish mumkinligi haqida o'ylaydi. Bu muhim ta'lim jarayoni sanaladi. O'yinchoqlar bilan ko'mib tashlangan bola ularni tabiiy hol sifatida qabul qiladi. Bu holda mabodo to'satdan uning istaklari bajarilmasa, u kuch sarflab istagan narsasini olish uchun biror usul topishga harakat ham qilmaydi. Shunday tarzda umuman mustaqil bo'lmay ulg'ayadi.

Fikrimcha, zamonaviy onalar biror narsadan mahrum etish xuddi berish kabi tarbiya usuli ekanini unutdilar. Albatta, bolaga rad javobini berish hamma aytganini qilishdan ancha qiyinroq va barcha onalar

buning uddasidan chiqishlarini istardim. Axir bola o'yinchoq kerak deganida o'yinchoq sotib olib berish yoki qo'limga olishni istayman deganda qo'lga olib berish onalar uchun eng oson ish bo'lsa kerak. Biz doim erkalatib yuborilgan bolalar haqida gapiramiz, ammo erkalik kattalarga ham tegishlidir. Bolada qiziqish kuchayishini va u chidab bo'lmas darajaga yetishini tinchgina kutishga sabri, iroda kuchi yetmaydigan ota-onalar, aslida, o'zlarining ko'ngillarini ko'tarishga harakat qiladilar.

Onaning vazifasi bola uchun yaxshi bo'lgan narsani bilish va uning qiziqishini kerakli tomonga yo'naltirishdir. Tarbiyaning mohiyati mana shunda, maqsad esa bola farovonligidir. U shafqatsiz Sparta davlatidagi ta'limga yondashuvdan ham, aralashmaslik tamoyiliga asoslangan tarbiyadan ham farqlanadi deb o'ylayman.

Agar bolaga so‘rayotgan narsasi doim berilsa, u irodasiz «shahzoda» bo‘lib ulg‘ayadi

Ko‘p zamonaviy bolalar onasini o‘z do‘stidek ko‘radilar va uning mavqeyini tan olmaydilar. Og‘ir holatlarda bola uchun ona xuddi bir xizmatkordek, unga buyruq beradi, agar onasi aytganini qilmasa, koyishdan ham toymaydi. Bunday onalar: «Farzandim meni umuman tinglamaydi...», deb doim noliydilar, ammo uni o‘zlari shunday tarbiya qilganini butunlay unutadilar.

Yuqorida aytilganidek, bolaga biror narsa yetmasa, unga erishish uchun harakat qila boshlaydi. Agar bolaning barcha istaklari bajarilsa, u hech qachon harakat qilishni o‘rganmaydi va o‘zini xudbin «shahzoda» yoki «malika» kabi tutadi. Kichikligidan boshlab so‘ragan hamma narsasi beriladigan bolalar uch narsani – haqiqiy xursandchilik va intilish nima ekanini bilmaydilar, ota-onasini hurmat qilmaydilar.

Har bir inson xatti-harakati tufayli istagiga erishsa, quvonch hissini tuyadi. Bu uni keyingi maqsadga erishish uchun yanada ko‘proq harakat qilishga rag‘batlantiradi. Rivojlanish shunday ro‘y beradi. Bolalikda, qiyofalar yoshidan boshlab bola shunday tajribaga

ega bo'lishi lozim, aks holda, o'z kuchi bilan maqsadga erishishdan quvonish hissini bilmaydi, boshqalarga ruhiy qaramligi kuchli bola bo'lib qolishi mumkin.

Bundan tashqari, istaklarini boshqalar qondirishiga o'rgangan xudbin bola o'zining va o'zgalarning mehnatini qadrlamaydi.

Odam biror narsaga turli usullar bilan erishsa bo'ladi, o'zi xatti-harakat qilishi yoki boshqa odamdan olishi mumkin. Tanlangan usul tufayli o'sha narsaning qadri ham turlicha bo'ladi. Ba'zi katta yoshlilar va bolalar o'zlari nima qilishsa ham, ular uchun nimadir qilinsa ham qoniqmaydilar. Istalgan xohish qondirilsa, odam haqiqatda nima istayotganini tushunmay qoladi, shuning uchun mavjud narsalar unga doimo kamlik qiladi va u baxtsizligicha qolaveradi.

Bolaning barcha aytganini qilib ona uning ko'zida o'z mavqeyini yo'qotadi. Eng kichik istagi bajarilmasa ham, bola unga jahl qiladi, ona esa o'z farzandining oldida qo'rquvda qoladi va bor kuchi bilan uning xohishini bajarishga urinadi. Bu holatdagi onaning xatti-harakatlari tushunarsizdir. Chunki uning asosiy vazifasi farzandining oldiga maqsad qo'yib, bolasi bu maqsadga erishishga harakat qilayotganida uni qo'llashdan iborat.

O'z mavqeyini ushlab turuvchi onaning farzandi bor kuchi bilan eng yaxshi narsaga erishishga intiladi. Bolaning barcha istaklarini bajarish mumkin emas, negaki, uyg'unlikda rivojlanish uchun bolaga hurmat qilinadigan ona zarur.

Bolaning «nega»lariga beparvolik qilinsa, bola qiziquvchanlikni yo‘qotadi

Yaqinda bir mehmonxona tomida yonimda o‘tirgan ona va bolaning suhbatini eshitib qoldim. Suhbat meni zavqlantirdi. Uch yoshli kichkintoy onasidan so‘radi: «Nima uchun oyna shaffof?». U esa zavq bilan oyna nimadan va qanday qilinishini aytib bera boshladi. Oyna nima sababdan shaffof ekanini tushuntirishga onasi qiynalardi, ammo uning javobi bolaning qiziqishini yanada kuchaytirdi, ilmga intilishda davom etish uchun uni ilhomlantirdi, bolaning aqliy rivojlantirishida yana bir qadam tashlashiga yordam berdi.

Agar ona «shaffof, chunki shaffof» deb javob bersa, buni javob deb ham bo‘lmaydi, bolaning qiziqishini to‘xtatardi va u ko‘proq bilish uchun rag‘batini yo‘qotardi. Bolaning «nega»lariga javob berish haqiqatan qiyin bo‘lishi mumkin. Javob bera olinadimi yoki yo‘q – bu muhim emas, axir bu mavzuda bola bilan birga doim fikrlab ko‘rish mumkin. Masalan, yuqoridagi misolda onaning javobi bolaning qiziqishini kuchaytirdi.

Agar bola: «Nega poyezd harakat qilyapti?» – deb so‘rasa, odatda, ota-onasi: «Uni elektr energiya ha-

rakatga keltiradi», deb javob beradilar. Albatta, bola ularga elektr energiya to'g'risida savollar bilan hujum qiladi, ammo «Elektr energiyasida harakatlanadigan narsalar harakatlanadi» qabilidagi tushuntirish uning qiziqishini yo'qqa chiqaradi. Ota-ona savolga jiddiy munosabatda bo'lishi kerak, bu borada o'zlari biladigan barcha ma'lumotlarni, hattoki dvigatel tuzilishi va magnit kuchi haqida aytib berishlari kerak. Menga, albatta, bunday murakkab narsalarni qancha tushuntirmang, bola baribir tushunmaydi deb e'tiroz bildiradilar. Ammo bolaning tushunishi muhim emas.

Bu yerda go'dak uchun ota-onaning jiddiy javob berishi muhim hisoblanadi. Bola buni his qiladi va uning savoli javobga loyiq (muhim savol) ekanini tushunadi. Shu tariqa uning qiziqishlar doirasi o'sadi. Aldov, uzr tarzidagi javoblar yomon ma'nodagi yolg'ondir. Bola uning savoli jiddiy qabul qilinmayotganini ko'rib asabiylashadi va u bilimga chanqoqlikni yo'qotadi.

Bir universitet o'qituvchisi uch yashar farzandining «nega»lariga har doim xuddi universitetda dars o'tayotgandek javob beribdi. Go'dak bu jiddiylikni ko'rar, o'rindiqda tinch o'tirib ba'zi talabalardan ko'ra tirishqoqlik bilan tinglayveribdi.

Haqiqatan ham, bola hamma narsani tushunishi uchun unga javob berish qiyin. Ammo bu qiyinchilik asosiysi emas. Eng muhimi, uning qiziqishini qo'llashga harakat qilishdir, buning uchun o'ta jiddiylik bilan javob berish kerak.

Bola yoqtirmaydigan narsani kuch bilan majburlash uning fe'l-atvorini o'zgartiradi

Daholar orasida ko'pgina ajoyib va noyob odamlar bor. Ular biror narsaga boshi bilan sho'n-g'iydilar va olamni unutadilar, kundalik tashvishlar ularni o'ylantirmaydi. Bunday odamlarda shaxsiy muammolar tez-tez uchrab turadi. Buning sababi ularning bolaligida yashiringan. Masalan, buyuk bastakor Betxovenni olaylik.

Ma'lumki, Betxovenning otasi saroy ibodatxonasi-da musiqachi bo'lib xizmat qilgan va ko'p aroq ichardi. U o'g'lining musiqaga qobiliyati borligini sezadi va to'rt yoshidan u bilan shug'ullana boshlaydi. Otasi uni holdan toygunicha chalishga majbur qilardi. Yosh Motsartning mashhurligi Betxovenning otasiga tinchlik bermasdi, shuning uchun Betxoven yetti yoshida pianinochi sifatida ilk bor jamoa oldida chiqish qildi. Ammo otaning og'ir mashg'ulotlari emas, balki mastligi bolani ko'proq qiynagan deyishadi.

Yillar o'tib Betxoven kasallikka chalindi va esh-tish qobiliyatini yo'qota boshladi. Kasallik kuchay-gani sari u odamoviroq bo'lib borardi. Gyotening «Egmont» fojiasiga uvertyura yozganidan so'ng

Betxoven «O'lmas sevgilinga xat»ini yozdi. Ammo sevgan qiziga uylana olmadi va umrining oxirigacha bo'ydoq bo'lib o'tdi. Bastakorning baxtsiz qismati bevosita otasi ta'sirida o'tgan yoshligiga bog'liq edi.

Xuddi shunga o'xshash shaxsiy muammolar «Fikrlar» muallifi Paskalning hayotida ham bor edi. Agar qiyofalar yoshidan o'tgan bolaning xohishiga qarshi biror narsaga majbur qilinsa, bu uning fe'l-atvoriga ta'sir etadi. Yuqoridagi misollar buni tasdiqlaydi.

Takror-takror aytganimizdek, qiyofalar yoshida bolaning atrofida ko'proq rag'batlar bo'lishi zarur. Shuning barobarida bolaning rivojlanishini sinchkovlik bilan kuzatish lozim, unga qattiq bosim o'tkazish kerak emas. Qiyofalar yoshida go'dak haqiqatan yengil va qarshiliksiz «mexanik» rag'batlarni qabul qiladi, keyinchalik bolaning o'ziga bildirmasdan unga ta'sir qilishga imkon beruvchi turli hiyla-nayranglarga murojaat etish mumkin. Bunda ochiqdan-ochiq majburlash usulini qo'llamaslik ayni muddaodir.

Keltirilgan misollarda ikkala ota ham o'z o'g'lidan daholar yaratishni juda istashardi. Tarbiya kuch ishlatish va majburlashdan iborat bo'lgan va bolalarga ota-ona mehri yetishmagan edi. XIX asrda yashagan buyuk matematik Gaussning otasi esa undan daho yaratishga harakat qilgan emas. U g'isht teruvchi bo'lib ishlardi va ba'zida o'g'lini o'z ishiga olib borardi. Gauss otasining g'isht terayotganini kuzatadi va unda tabiiy ravishda matematik fikrlash rivojlanadi.

Bolaga o'zi yecha oladigan ijodiy masalalar berish lozim

Biznes dunyosida loyiha guruhi degan tushuncha bor. Loyiha guruhi turli bo'limlardan yig'ilgan odamlar jamoasi bo'lib, kompaniya uchun muhim masalani yechish usulini topishga yo'naltiriladi. Loyiha guruhidagi faoliyat maqsadlar bo'yicha boshqarish usulining bir qismidir va xodimlarga o'zlarining ijodkorlik qobiliyatini rahbariyat buyrug'i bilan emas, shaxsiy tashabbus orqali namoyon qilish imkonini beradi.

Fikrimcha, bu usul bolalar rivojlanishiga juda mos keladi. Go'yo ona kompaniyaning asosiy rahbaridir. U bolaga vazifa qo'yadi va yechim topishni uning o'ziga qo'yib beradi. Deylik, bolalar uchun kublarni misol qilib keltirsak. Odatda, bolasi bilan qasr qurishayotganida ona avval kvadrat bloklarni, so'ng to'rtburchak bloklarni, oxirida uchburchak bloklarni ishlatish kerakligini tushuntiradi. Ya'ni bolaning oldiga maqsad qo'yadi, shu bilan birga, bu maqsadga erishish uchun uning harakatlarini boshqaradi.

Bunday qurilishda bola miyasini umuman ishlatmaydi, faqatgina mexanik tarzda onasining ko'rsatmalarini bajaradi. Bolaning rivojlanishi uchun bun-

day jismoniy amal emas, balki fikrlash jarayoni muhim ta'sir ko'rsatadi, xususan, go'dak kublarni qayerga qo'yishni o'zi o'ylab topishi kerak. Bunday natija esa onaning qasr to'g'risidagi tushunchasiga to'g'ri kelmasligining ahamiyati yo'q. Muhimi, bu bolaning qasri bo'ladi va undan boshqa hech kim uni qura olmaydi.

Mashhur bir me'morning so'zlariga ko'ra, yosh bolalar ijodiy ishlaridan katta odamning xayoliga ham kelmaydigan g'oyalarni olish mumkin. Bola-ga vazifa bering – u o'ylaydi, shubha qiladi, natija-da faqat o'zining qo'lidan keladigan qasr quradi. Bu jarayon miya ishlashini kuchaytiradi va bolaning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Agar ona go'dak uchun barcha aqliy ishni bajarib bersa, bola jismonan qanchalik rivojlangan bo'lmasin, ko'rsatmalarsiz hech nima qila olmaydigan robotga aylanadi.

Fransuz mutafakkiri Anatol Frans shunday yozadi: «Bola rivojlanishi uchun yaxshi musiqa, toza havo, yaxshi sut kerak». Bu yerda musiqa deganda men loyihani nazarda tutaman. Loyiha so'zida «loyihalash» degan ma'no mujassam bo'lib, bolaning rivojlanishi unga ushbu loyihalashni taqdim etuvchi onaga bog'liq hisoblanadi.

Ta'lim doim ham jiddiy bo'lavermasligi lozim

Yaponlarni «keskin xalq» deb ta'riflashadi. Ishda bo'ladimi, bo'sh vaqtdami, ular doim keskinlik, asabiylik hissi bilan yuradilar, xorijliklar yaponlar qachon, qayerda dam oladilar deb tushunmay qoladilar.

Ishda bu keskinlik perfeksionizmida namoyon bo'ladi, boshqacha aytganda, bu istalgan bir vazifani mukammal darajada bajarish xohishidir. Bir tomondan, bu yaxshi, chunki bu Yaponiyaga o'z iqtisodini yuksaltirish uchun yordam berdi. Ta'lim sohasida-chi? Yaponiyada o'qishga doim jiddiy munosabatda bo'lish kerak degan qoida bor. Bu hattoki farzandlarimizga aytadigan «tirishib (jiddiy) o'qingin» so'zlarida ham namoyon bo'ladi. Masalan, kitob o'qish. Stol atrofida risoladagiday o'tirib kitobni bir tekis o'qish kerak, agar biror narsani tushunmasang, shu joyni yuz marotaba o'qi – ma'nosi o'zi keladi. Yaponlarning fikricha, bunday yondashuv ruhni te tiklashtiradi.

Yaponlarda «O'quvchi ustozidan uch metr orqada yurishi lozim va uning soyasiga oyoq bosishi kerak emas», degan maqol bor. Zamonaviy yoshlar

bu maqolning haqiqiy ma'nosini tushunmaydilar, mashg'ulotlar paytida jim o'tirib o'qituvchining aytganlarini diqqat bilan yozadigan talaba hozirga qadar tirishqoq talaba deb tushuniladi.

Bu jiddiylik farzandlarining ta'limi haqida qayg'uruvchi onalarda ko'proq namoyon bo'ladi. Ular bor kuchlarini bolaning o'qishiga qaratadilar va shaxsiy qiziqishlaridan voz kechadilar. Jiddiy ona o'z farzandidan ham jiddiylikni talab qiladi, keskinlik asta-sekin kuchayadi, natijada kimdir chiday olmaydi va portlash sodir bo'ladi.

Yozuvchi Siroyama Saburo bu mavzuga «Itoatkor askarlar» romanida hazil va kinoya bilan yondashadi. Bu tragikomediya o'z farzandi tug'ilishidan avval uning ta'limi haqida qayg'uruvchi ayol oilasi haqidagi asardir. Bunday ortiqcha qayg'uruvchi onalar juda ko'p. Romanda jiddiylik natijasida ona va bolaning munosabatlari buzilishi ko'rsatiladi. Ammo ta'lim va tarbiyada bu shu qadar muhimmi?

Yaponiyada shunday gap bor: «Yaxshi o'qib, yaxshi o'yna», deyishadi. Buning ma'nosi shuki, bizda ta'lim va hordiq keskin chegaralangan. Fikrimcha, ularni ajratishning hojati yo'q. Ayniqsa, yosh bolalar tarbiyasida bunday qilish kerak emas. Ota-onalar «o'yinchoqlar dam olish va hordiq uchun mo'ljalangan, o'qitish jihozlari mashg'ulotlar uchun», deb o'ylashadi. Yosh bola uchun o'yinchoq o'rganish vositasidir, jihozlarni esa, o'z navbatida, o'yinchoq sifatida qabul qiladi.

Go'dak qiziqishini jalb qiluvchi hamma narsa bola uchun o'quv materiali hisoblanadi. O'yin jarayonida egallangan bilim va ko'nikmalarni bolalar juda yaxshi o'zlashtiradilar. O'ynab o'qish va o'qib o'ynash – to'g'ri ta'lim jarayoni mana shundan iborat, bunday tarzda egallangan bilim bola bilan bir umrga qoladi. Bolalar uchun «So'zlovchi kartochka» ham oddiy o'yinchoqdir. Go'daklar bir-ikki soat qiziqish bilan o'ynaydilar, shu paytning o'zida so'zlarni yodlaydilar va inglizchada to'g'ri talaffuz qilishni o'zlashtiradilar. Demak, aynan yosh bolalar bu o'yinning haqiqiy qiymati va maqsadini tushunadilar.

O'ylab qarasak, o'yin-kulgi vositalari, ayni paytda, o'qitish vositalari ham bo'lgan (kamon va o'qlarni yoki yozuv taxtachalarini olsak). Ularning tarixi bor va madaniy qiymatga ega. Ko'ngil ochishga jiddiy qarash kerak emas, shuning uchun o'qishga ham doim jiddiy yondashish yaramaydi. Qat'iyat bilan biror narsani o'ynash amalda qat'iyat bilan o'qishni anglatadi. «Qiziqarli» va «tirishqoqlik» bir-biriga zid tushunchalar deb o'ylashni bas qilish lozim. Shunda ota-ona ham bolaning ta'limi uchun biror narsadan voz kechishiga to'g'ri kelmaydi, bola ham yengil va biror-bir stressiz rivojlanadi.

«Itoatkor askarlar» asarining yakunida Siroyama o'zi o'qigan amerikalik yozuvchining «Oddiy odamlar» romani haqida quyidagi sharhni keltiradi: «Bu hikoya o'rta yoshdagi oila va ularning o'g'illari haqida edi. Ona o'z o'g'li haqida umuman qayg'urmaydi

va unga past nazar bilan qaraydi. Uning butun hayoti ijtimoiy tadbirlar, golf va sayohatdan iborat. U ruhiy kasallikka chalingan o'g'lini tashlab sayohatga ketadi. Bu ayol Yaponiyada keng tarqalgan tasavvurdagi rafiq va ona timsolidan ancha yiroq. Uning hayotga aniq yondashuvi mavjud va o'g'lini alohida mustaqil shaxs sifatida qabul qiladi. Bolaning o'qishi bilan uning ishi yo'q, oilada bu masala muhokama qilinmaydi. Bola mustaqil o'zi yashaydi, uning hayotida eng muhimi – sport va do'stlari. Aftidan, bu holat Amerika uchun odatiydir. Mening hikoyam bilan solishtirish mumkin: ikki romandagi hodisalar bir vaqtda sodir bo'lmoqda, oilalar tarkibi va ijtimoiy mavqeyiga ko'ra o'xshash. Ularning hayot tarzi va oilaga munosabati biznikidan tubdan farq qilgani uchun men shu haqda o'ylanib qoldim».

Mavhum tushunchalarni jalb qilib o'qitilsa, bola o'z-o'zidan tushunadi

Menga «ta'lim» so'zining mohiyati unchalik ma'qul emas. Bunda bola sohani anglashi uchun uni izchil tushuntirish ko'zda tutiladi. «Ta'lim» nuqtayi nazaridan qarajak, agar ma'nosi tushuntirib berilmasa, bu umuman o'qitish emas. Ammo bolaning qiyofalar yoshida unga biror narsani o'rgatish foydasiz mashg'ulotdir. Fikrimcha, ma'nosini anglamasada, bola ma'lumotni mexanik tarzda qabul qila oladi. Tushunish keyinroq keladi va unda beriladigan ma'lumot haqiqiy bilim bo'ladi. Agar bunday bo'limganida jajji kichkintoylarimiz yapon tilida shu qadar oson so'zlasha olmasdilar, xorijlik katta yoshdagilar uni bunchalik mashaqqat bilan o'zlashtirmasdilar.

Shveytsariyalik mashhur bolalar psixologi Jan Piajening ta'kidlashicha, mavhum fikrlash bolalarda to'rt yoshdan shakllanadi. Ammo yosh bola o'z miyasida mavhum tushunchani qiyofa shaklida yod oladi va mexanik ravishda o'zlashtiradi, keyinroq uning ma'nosini asta-sekinlik bilan anglay boshlaydi. Mohiyatan mana shu – o'qitishdir.

Fikrimni misol orqali shunday tushuntirish mumkin. Har bir go'dak onasi turganini yoki yotganini tushunadi. U «vertikal» va «gorizontal» degan so'zlarni bilmaydi, ammo turgan shakl (vertikal) va yotgan (gorizontal) shaklni qiyofalarni tanish qobiliyati yordamida farqlaydi. Bola bu so'zlarni keyinroq yodlashi mumkin, bu tushunchalar uning miyasida muhrlanib qolishini ta'minlash kerak. Buning uchun qog'ozga vertikal va gorizontal chiziqlarni chizish shart emas, turgan yoki yotgan onaga qarash samaraliroq ekanligi ayon.

Amerikadagi bolalar bog'chasidan birida yosh bolalar mavhum tushunchalarni aniq harakatlar orqali muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar. Masalan, bolalarga sonlar haqida tushuncha berish uchun tarbiyachilar quyidagi ishlarni qilishadi. Avval gimnastika taxtasiga bitta bolani, yoniga yana bir bolani o'tqizadilar. «Bitta edi, ikkita bo'ldi», – deydi tarbiyachi. Keyin yana bir bola o'tiradi, demak: «Ikkita edi, uchta bo'ldi...». Bolalar ma'nosini oxirigacha tushunishmasada, ko'proq bola – kattaroq son ekani ularning esida qoladi. Ular taxtaga yana yangi bola o'tirishi bilan son ko'payayotganini o'zlashtiradilar.

Yosh bolalar mavhum tushunchalarni tushuna olmaydilar degan gap o'qitish uslubi dasturiga ega bo'lmagan olimlarning fikridir. Bolalar bog'chasi misolidan ko'rinishicha, aniq obrazlar bilan bola istagan narsasini o'zlashtirishi mumkin. Bunda ularga yordam berish uchun go'daklarni turli sohalarga qiziqtirish zarur.

O'yinni kengaytira olmaydigan o'yinchoqlar aqlni rivojlantirmaydi

Butun dunyoda bolalar kubiklarni yaxshi ko'radilar. Ulardan istalgan narsani yasash mumkin, shuning uchun kubiklar bolaning xayolotini va ijod qilishga ishtiyoqini jiddiy rag'batlantiradi. Iste'dodlarni tarbiyalash instituti xodimi Tanaka Sigeki ham bu xususiyat haqida: «Kubiklarning shakli va janmoniy xususiyati bolalarga o'yin uchun ulkan imkoniyatlar beradi!» – deb ta'kidlaydi.

Do'konlar turfa o'yinchoqlar – oddiy mashinalar va parovozlardan tortib radioboshqaruvga ega qimmat modellar bilan to'la. Bunday turfalikni ko'rib bolalarning ko'zlari chaqnab ketadi. Ammo ko'pincha bola o'yinchoqlar olamida o'zini yo'qotib qo'yadi va qaysi birini xohlashini ajrata olmaydi, natijada farzandi uchun ona qaror qabul qiladi.

Ular do'kondan uyga qaytadilar. Shunchalik mashaqqat bilan tanlangan o'yinchoq bolaga ikki-uch kundan keyin zerikarli bo'lib qoladi. Harakatlari zoye ketgan ona: «Mening bolam shunday injiq va beqaror», deb noliydi. Tasavvur uchun imkoniyat qoldirmaydigan o'yinchoqlarning qiziqish uyg'oti-

shi uzoq vaqtga cho'zilmaydi. Ular bolaga mustaqil ravishda biror narsa qilish uchun o'ylashga imkoniyat bermaydi, fikrlash jarayonini rag'batlantirmaydi. Shuning uchun kichkintoyni tezda zeriktiradi. Chunki u ularni o'ynab o'zi uchun biror yangilik kashf qilmaydi, xayolini mustaqil ravishda ishga sololmaydi va qiziqishi so'nadi.

Qimmat o'yinchoq bir zumda yosh bolaning joniga tegadi, u ko'chadagi barglar va toshlarni ishtiyoq bilan o'ynaydi. Bu yerda uning tasavvuri uchun maydon mavjud: go'dak uni qo'yishi, chizishi yoki istagan narsasini qurishi mumkin.

O'yinchoqlarning ta'limiy funksiyasi aynan bolani o'z xayolotini ishlatishga majburlash, yangi kashfiyotlar va yangi tajribaga undashdan iborat. Xuddi shunday vazifani bajarmaydigan o'qitish vositalari ham bola uchun zerikarli bir marotabalik o'yinchoqlardan aslo farq qilmaydi.

O'yinchoqlar tabiatiga ko'ra faqatgina bolaning bo'sh vaqtini band qilish vositasi emas, ular doim tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi shart. O'yinchoqlarni va o'qitish vositalarini chegaralash kerak emas: ko'chadagi shoxchalar agar bola tasavvurini uyg'otsa va o'zi uchun biror yangi narsa ochishiga turtki bo'lsa, ular haqiqiy o'qitish vositalaridir. Chunki shu tufayli go'dakning aqli rivojlanadi. Yosh bolaning xayoloti uchun kenglik bermaydigan va uning qiziqishini ushlab tura olmaydigan o'yinchoqlar o'zining asosiy funksiyalarini bajarmaydi.

Ota-ona emas, yosh bola o'yin o'ylab topishi kerak

O'yinlar bolaning jismoniy va ruhiy rivojlani-shini rag'batlantiradi, o'yinlarda uning shaxsiyati shakllanadi. Bu jarayonga ota-onaning munosabati o'yinchoqlar asosiy funksiyasini yo'qotishi yoki, aksincha, kichkintoyning rivojlanishiga kuchli turtki bo'lishini belgilab beradi. Shuning uchun onalar o'z farzandlarining o'yinlariga e'tiborliroq bo'lishlari kerak.

Albatta, bu ota-ona bolalarning o'yinlariga ko'p-roq aralashishini anglatmaydi. Aksincha, ular o'yinlar nima uchun kerakligini va bolaning erkinligini chegaralamaslikni anglashlari zarur. Ko'pincha o'z farzandi uchun sotib olgan o'yinchoqni qanday o'ynash kerakligini unga tushuntiradilar. Agar bolasi ko'rsatilgani-dek qilmasa, asabiylashadilar. Onaning vazifasi o'yinchoqni sotib olish va go'dakka berish, xolos! Nima qilish va qanday o'ynashni bolaning o'zi hal qiladi. Bola shaxsiyatining rivojlanishi aynan o'yin jarayonini mustaqil ravishda o'ylaydigan paytda sodir bo'ladi.

Allen Xartvud xonim «Shaharda o'yin maydonchalari» nomli kitobida ota-onalar o'yin jarayoniga ara-

lashmasliklari kerakligini ta'kidlaydi. Uning yozishi-cha: «Agar bola o'yinchoqlar beradigan mustaqil o'rganish imkoniyatidan mahrum qilinsa, o'ziga ishonch paydo bo'lmaydi va u mustaqil bo'lishni o'rganmaydi». Bolaning o'zi o'yin o'ylab topsa, o'z kuchiga ishonishni boshlaydi va o'ziga tayanadi. Agar ona shunda ham uni chegaralasa, bolani tanlash erkinligidan mahrum qiladi. Demak, u o'yinchoqlar bilan emas, o'yinchoqlar u bilan o'ynayotgandek bo'ladi.

Ota-onalar o'z farzandlarining o'yinlariga e'tiborli bo'lishlari kerak deganimda ular bolaning hayotida o'yinlarning ahamiyatini tushunishlari va o'yinlar yordamida mustaqil rivojlanishiga yordam berishlarini nazarda tutmoqdaman.

O'yinchoqlarni sindirishga ishtiyoqmand bo'lgan bolalarga buni taqiqlash tartib-intizom emas, balki aralashuv sifatida qabul qilinib, bolaning ko'zida o'yinchoq biror-bir ma'no kasb etmay qo'yadi. Albatta, qiyofalar yoshida bolani narsalarga ehtiyotkor munosabatda bo'lishni o'rgatish muhim, ammo buning uchun boshqa ko'plab imkoniyatlar mavjud. Taqiy o'yin sohasiga tatbiq etilmasligi kerak. Tasavvur qiling: go'dak diqqat bilan o'yinchog'ini bo'laklarga bo'layapti, ammo unga «mumkin emas» deyildi. Bu bola uchun tarbiya emas, balki uning rivojlanishiga xalaqit beruvchi cheklov hisoblanadi.

Tokiodagi Ota rayonida shinalar bog'i bor. U yer qum bilan qoplangan va har yerda eski avtomobil shinalari yotibdi. Ulardan robotlar va maxluqlar,

piramida va arg'imchoq shakllari qilingan, ammo bog'ga keluvchi bolalar ularga deyarli e'tibor bermaydilar. Ularga yoyilgan shinalar bilan o'ynash, ularni u yoqdan bu yoqqa sudrash, nimani qanday qilishni o'zlari o'ylab topish yoqadi.

Bu bog'da bolalarda o'yin uchun vosita bor, ammo o'yin maqsadi va usullarini o'zlari o'ylab topadilar. Bog' kichkintoylar orasida juda mashhur, yonida boshqa, «tayyor» bolalar maydonchalari bo'lsa-da, ko'pgina ota-onalar ataylab shu yerga keladilar. Arg'imchoqlar va sirpanchiqlarda bola xayolotini ko'rsata olmaydi, chunki ularda o'yinning maqsad va jarayoni oldindan belgilangan bo'ladi.

Biz, kattalar, bolalar maydonchasida arg'imchoqlar, sirpanchiq, turniketlar bo'lishi shart deb o'ylaymiz. Bolaga zarur narsa – o'yinlar uchun mos bo'lgan joy va do'stlardan iborat. Bog'da shinalarni o'ynayotgan bolalarga qaraganda hammasi tushunarli bo'ladi. Bolalarning o'zlari bu haqda nima deb o'ylaydilar? Bir yosh bola «bu yerda orzu bor» deydi. Bu orzuni bog'ni qurgan kattalar emas, balki o'ynashga kelgan bolalar yaratadilar.

Albatta, «tayyor» o'yinchoqlar va bolalar maydonchalari foydali, bu foyda bola o'ynayotganida o'zi uchun biror yangilik ochishidan iborat. Aynan yangilik ochish bolaga quvonch hissini beradi.

Ota-ona go'dakka o'yin uchun vosita va joy yaratib berishlari shart, qolganini o'zi o'ylab topadi. Agar bola bu imkoniyatdan mahrum qilinsa, u hech qa-

chon mustaqil ravishda ko'ngil ochishni o'rganmay-
di. O'yinlar bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishida
aynan mustaqil o'rganish imkoniyatini yaratgani
uchun zarurdir.

Bolaning qiziqishlarini yaxshi va yomonga bo'lish mumkin emas

«Qo'shnining guli qizil», «Qo'shni bog'ning olmasi shirin» degan eski maqollar bor. Insonlar xursand yoki xafa bo'lish uchun o'zlarini doim boshqalar bilan solishtiradilar. Bizga doim boshqalarning sharoiti yaxshiroq tuyuladi, boshqalarning muvaffaqiyatlariga hasad qilamiz. Boshqalarning baxtsizligidan yashirin qoniqish tuyamiz, bu o'z ustunligimizni his qilishga imkon beradi. Boshqa odamlarning ishlari bizga tinchlik bermaydi – inson tabiati shunday.

Bolalarni ham o'qish va ishdagi muvaffaqiyatlar bo'yicha solishtirishadi. Raqobat bola tug'ilishidan boshlanadi. Ba'zida ota-onalar hazillashgancha: «Ana ularda o'g'il tug'ildi, bizda esa qiz bola», deb noliydilar. Yoki: «Bolalarimiz tengdosh, ular o'n oylik, u qo'li bilan ushlay oladi va «bay-bay» deyishni biladi, bizniki esa yo'q. Balki, u rivojlanishda ozgina orqada qolayotgandir?» – deb, jiddiy xavotirga tushadilar. Meni shu kabi savollar tashvishlantiradi.

Bolalar tarbiyasiga doir kitoblarda, odatda, bolalarda aqliy qobiliyatlarning rivojlanishi tasvirlanadi. Ammo u yerda o'rtacha ko'rsatkichlar keltirilgan

bo'ladi. Agar go'dak ozgina tezroq rivojlansa, u aqlli-
liroq degani emas yoki bu jarayon sekinroq kech-
sa, rivojlanishda orqada qolayotganini anglatmay-
di. Bolaning mayllari va qiziqishlari u tug'ilganidan
boshlab atrofidagi rag'batlar ta'sirida shakllanadi,
oiladagi muhit uning qobiliyatlari qanday rivojlani-
shini belgilab beradi.

Quyidagi misolni avval ham keltirgan edim: agar
ona mumtoz musiqani yaxshi ko'rsa va uni har kuni
tinglasa, bola ham katta ehtimol bilan uni yoqtirib
qoladi. Agar ona doimiy ravishda pop musiqani ting-
lasa, bola ham unga ko'ngil qo'yadi. Ammo bundan
birinchi bolada mumtoz musiqani tushunishga qan-
daydir qobiliyat borligi, ikkinchi bolada bunday qo-
biliyat yo'qligi kelib chiqmaydi.

Motsartning «Kichik tungi serenadasi»ni chaqa-
loq ham tushunadi deganimda onalar buni majburiy
me'yor deb qabul qiladilar va tashvishlanadilar
yoki quvonadilar. Ammo men bunday musiqani tu-
shunuvchi bolalar tushunmaydiganlarga nisbatan
yaxshiroq va aqlliroq deyishni nazarda tutayotgan-
im yo'q. Go'dak buni o'rganishi yoki o'rganmasligi
tug'ilishidan uni qanday rag'batlar qamrab olishiga
bog'liqligini aytmoqchiman. Agar bolaga «bay-bay»
deyish va qo'llari bilan ushlab o'rgatilmasa, keyin-
roq undan buni talab qilib bo'lmaydi. Oilada «qizil
gul» o'sadimi, «oq gul»mi, bu faqatgina ona uni qan-
day parvarish qilishiga bog'liq va bunda qo'shning
«qizil guli»ga solishtirish umuman befoyda.

O'z farzandini boshqa bolalar bilan solishtirish kerak emas. Asosiysi, farzandingizni qanday o'stirishni istayotganingizni tushunishda, buning uchun imkoni bo'lgan barcha ishni qilish kerak. Begona «qizil gul»ga qarashga vaqt sarflash o'rniga go'dagingizga nima qiziqarli ekanini va bu qiziqishni qanday rivojlantirishni o'ylab ko'rgan yaxshi, ana shunisi foydadan xoli bo'lmaydi.

Erta ta'lim mohiyati shartli cheklovlardan chiqishdir

Urush yillaridan keyin fan va texnikaning tez-
kor rivojlanishi lol qoldiradi. Oyga parvoz qilindi –
avvallari insonlar bu haqda faqat orzu qila olardi.
Yangi texnologiyalar bizning hayotimizni butunlay
o'zgartirdi. Masalan, biz real vaqtda uydan chiqmas-
dan yer sharining qarama-qarshi tomonida nima
sodir bo'layotganini kuzatishimiz mumkin. Bun-
ga olimlar va ixtirochilar shartli cheklovlarni yenga
olishgani, fikrlash qolipidan chiqib olishgani tufayli
erishildi.

Sanoatlashgan dunyoda ijodiy yondashuv juda
muhim. Bunday yondashuvsiz hech qanday o'zga-
rishlar va rivojlanish bo'lmaydi. Yuqori raqobatchi-
lik sharoitida har bir kompaniya biror yangilik o'ylab
topishga intiladi, aks holda bu poygada yengiladi. In-
novatsiyalar nega bu qadar katta ahamiyatga egaligi
tushunarli, albatta. Ammo ta'lim-tarbiya sohasiga
e'tibor qaratganimda u yerda hech qanday innovatsi-
yalar haqida gap ketmayotgani, bu barcha sohalardan
eng konservativi ekanini ko'rdim.

Masalan, erta rivojlanish sohasini olaylik. Hozirga qadar kichik bolalarga biror narsa o'rgatish befoйда degan fikr keng tarqalgan. Lekin bola kattaroq bo'lganida va qandaydir darajada o'zini eplaganida ota-onalar jon-jahdlari bilan uni tarbiya qila boshlaydilar, farzandining ta'limi bilan shug'ullanadilar. Barcha bunday odatiy yondashuvga ko'nikib qolgan. Albatta, mavjud tizimni isloh qilish – murakkab masala. Ammo bu holatda hech narsa qilmaslik vaqt talabiga e'tiborsiz qarashdir. Men muhandisman, menga yaxshi tanish bo'lmagan bolalar tarbiyasi sohasiga qiziqib qoldim, chunki eskirgan tizimni o'zgartirishga o'z hissamni qo'shishni xohladim.

Istardimki, butun dunyodagi onalar bu vaqt talabini qabul qilsinlar. Men boshqalar ortidan takrorlamasdan, doim biror yangilik yaratishni istardim. Belgilangan cheklovlardan chiqishga intilish insoniyat taraqqiyotining garovidir. Farzandi haqida u hali kichik va hech narsani tushunmaydi deb o'ylaydigan ota-onalar uning ruhiy va aqliy o'sishiga yo'l qo'ymaydilar. Erta rivojlanishning mohiyatini aynan shu cheklovlardan chiqishda ko'raman.

Yosh bolalarning tarbiyasiga bo'lgan zamonaviy munosabat «bolaga yaxshi musiqa qo'yib berilsa, baribir, uni tushunmaydi» yoki «bola biror narsani anglamagunicha uni tarbiya qilish kerak emas» kabi eskirgan tushunchalar bilan cheklanib qolgan. Ona bunday jaholatni uloqtirib tashlashi kerak, axir go'dakka olamning turfaligini faqatgina u ko'rsa-

ta oladi. Eskicha tarbiya ko'rgan bolalar, ehtimol, o'qishda muvaffaqiyatga erisharlar, testlarni doim yaxshi topshiralar va a'lochi bo'larlar, ammo ke-lajakda dunyoga yangi masalalarni o'ylab topuvchi va ularning aniq yechimini taklif etuvchi insonlar kerak.

SO‘NGSO‘Z

Shu bilan tugadi.

Oxirigacha o‘qiganingiz uchun rahmat!

«Uchdan keyin kech»ni yozganimda Yaponiyada talabalar to‘polonlari hali tugamagan, universitetlar, umuman, ta‘limning taqdiri noma‘lum edi. Men ham bu haqda o‘yladim. Universitet ta‘lim tizimini takomillashtirish uchun eski maktabni yaxshilash kerak. Buning uchun esa, avvalambor, o‘rta maktabni, unga qadar boshlang‘ich maktabni o‘zgartirish lozim. Bu bizni muammo manbayi – bolalar bog‘chasiga olib keladi. Yo‘q, bolalar bog‘chasida ham kech bo‘ladi.

Bu kitobni tugatayotib o‘z oldimda yangi savol turganini ko‘ryapman. Bu uchdan keyin emas, uch yoshda ham kech degan fikrim bilan bog‘liq. Agar davom ettirsak, bola uchun hal qiluvchi davr tug‘ilganidan keyingi dastlabki bir necha kunlar, hatto soatlardir. Albatta, uning keyinchalik rivojlanishi ona muhabbati va mehriga bog‘liq, ammo tug‘ilgani zahoti chaqaloqni o‘rab turuvchi narsalar unga juda kuchli ta‘sir qiladi. Buni fan ham tasdiqlamoqda.

Universitet ta‘limi muammolaridan boshlab men erta rivojlanish masalalarini tadqiq etishga o‘tdim. Muammoning ildizini qidirib boshlang‘ich nuqta-

ga yetib bordim – bola tug‘ilgan davr. Aniqlandiki, bu soha hali juda kam tadqiq etilibdi. Tug‘ilganidan so‘ng birinchi kunlar inson hayotida hal qiluvchi bo‘lsa-da, bu davrni tadqiq etish oson emas. Bola tarbiyasida bu davrga ham katta e‘tibor qaratish zarur.

Aytishlaricha, tarbiyaning vazifasi insondagi mavjud imkoniyat (potensial)ni ochib berishdir. Demak, bolada tug‘ilganidayoq qobiliyatlar mavjud bo‘ladi, faqatgina ularni kashf qilish kerak. Shu bilan birga, har bir insonda qobiliyatlar zaxirasi turlicha va bori-dan ko‘proq olishning iloji yo‘q. Bu bizning hayotimiz oxirigacha bo‘lgan chegaramizdir. Ammo bu fikrga mutlaqo qo‘shilmayman. Men tarbiya tufayli har xil bolalar aql bovar qilmaydigan muvaffaqiyatlarga erishayotganlariga ko‘plab misollarni ko‘rmoqdaman.

Bolaning qobiliyatlari tug‘ilganida aniqlanmaydi, chaqaloq toza qog‘oz kabidir, uni noldan to‘ldirish kerak. Biz nimaga qodirligimiz haqida ko‘p narsa bilmaymiz, aminmanki, inson cheksiz imkoniyatlarga ega. Bu tomondan qarasaq, alohida insonlar o‘rtasidagi qobiliyatlardagi farq ahamiyatsiz ko‘rinadi, axir uni yengib o‘tish mumkin.

Bu sohani faol tadqiq qilishda davom etish zarur, ayniqsa, tug‘ilishidan boshlab bolaning rivojlanish jarayonini o‘rganish kerak. Istardimki, bu masalaga qiziqqan butun dunyo onalari ushbu kitob mazmunini hamda o‘z farzandlarining tarbiyasi uchun yana nima qilish mumkinligi haqida o‘ylab ko‘rsinlar.

Tug‘ilgan kundan boshlab bir yoshgacha bo‘lgan davrda ta‘lim imkoniyatlari cheksiz

Chiba universiteti faxriy professori

Tago Akira sharhi

Ibukaning bolalik davridagi mashhur taassurotlaridan biri uyg‘otuvchi soat va murakkab o‘yinchoqlarni ko‘rganda kutilmaganda ularni qismlarga bo‘lib yuborgan holati edi. Shuning uchun qarindoshlarining uyiga o‘ynagani borganida hattoki «katta odam keldi, hushyor turing» deb aytishardi. Haqiqatan, uning men uchun qiziqarli bo‘lgan bu qarashlari va ijodkorligiga kuchli ishtiyoq va ishonch janob Ibuka bilan har gal uchrashganimda juda xursand qiladi. Bu qarashlar janob Ibukaning yaponiyaliklar uchun noyob hisoblangan ijodiy manba bo‘lib, u dunyoda birinchi bor tranzistorli radioni mukammallashtirgan «Sony»ning noyob texnologiyasini ishlab chiqqanligidir.

Shu bois janob Ibuka ta‘lim haqida juda noyob fikrlash uslubiga ega. Ta‘lim sohasidagi islohot rejalari haqida gapiradigan bo‘lsak, oddiy odamlar maktab ta‘limi haqida o‘ylaydilar. Ammo janob Ibuka bu fikrga qo‘shilmaydi. Bolaning imkoniyatlarini eng yuqori darajada oshiradigan davr maktab ta‘limidan avvalgi

davr – uch yoshgacha bo‘lgan davr ekanini ta’kidlaydi. Erta yosh ta’limi bo‘yicha tadqiqotlar chuqurlashgani sayin unga e’tirozlar tubdan o‘zgardi. Ta’limni uch yosh o‘rniga bola tug‘ilgan kunidanoq boshlagan yaxshi, ta’lim ona qornidaligidayoq boshlanmoqda degan qarashlar bor. Albatta, «Ibuka nazariyasi»ning bunday rivoji miya fiziologiyasi va bir yoshgacha bo‘lgan bolalarga oid tadqiqotchi mutaxassislarning «hozirgi tadqiqot bosqichida bu haqda ko‘p narsa deya olmaymiz» deb aytishi janob Ibukaning har doim bir necha qadam oldinda yurishini ko‘rsatadi.

Janob Ibukaning erta yosh ta’limi haqida o‘ylash uslubi «Uchdan keyin kech» kitobidan keyin ancha o‘zgarganga o‘xshaydi. Kichkintoylar kattalar tomonidan qayta-qayta takroriy berilgan narsalarni namuna sifatida yodlab olish qobiliyatiga ega. Bu iqtidorni uyg‘otish, bu davrda samimiy qalb egasiga aylanish, ijodkorlik kabi maktab va boshlang‘ich ta’limda tarbiyalash mumkin bo‘lmagan qobiliyatlarni rivojlantirish juda muhimdir. Bundan tashqari, ong va insonni tarbiyalash haqida gap ketganda shu paytgacha bu juda mavhum, «aytish qiyin bo‘lgan narsa» deb hisoblanardi. Ammo janob Ibukaning erta yosh ta’limida bu juda aniq shaklda ko‘rsatib beriladi. Bu munosabat «Uchdan keyin kech»dan so‘ng yozilgan ushbu kitobda ham kuzatiladi. Bola tarbiyasiga jiddiy yondashadigan onalar uchun bundan muhim qo‘llanma yo‘q.

Ushbu kitobda janob Ibuka, ayniqsa, bola tug‘il-

ganidan bir yoshgacha bo'lgan davrda ta'limdagi ona roliga alohida e'tibor qaratadi. Mazkur davrdagi ta'lim va erta yosh ta'limini eng yaxshi o'qituvchilar ham, olimlar ham uddalay olishmaydi. Bu faqat onalar qila oladigan muhim ishdir. Bundan ularning boshi og'rib ketishi ham mumkin, lekin bu bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish va to'liq imkoniyatlarga ega bo'lishini xohlaydigan janob Ibukaning qaynoq fikrlaridan chiqqan nazariyadir. Ushbu kitobni o'qib bola tarbiyalashda o'zlarini ancha qulay his qilgan onalar ko'p bo'lsa kerak. Bu yerda talab qilinadigan mukammal ona obrazi ko'p kitoblarni o'qigan va ko'p narsalarni o'rgangan darajadagi ongli ona emas, balki bolaga tabiiy, samimiy muhabbatni bera oladigan mehribon ona timsolidir. Aytishlaricha, bolalarni parvarish qilish bo'yicha turli ma'lumotlar toshqini tufayli ko'plab onalar farzandlarini tarbiyalashga bo'lgan ishonchini yo'qotishmoqda. Bolaga ko'proq ishonch bildirish uchun bola tug'ilgan kunidan boshlaboq bir yoshgacha (ta'bir joiz bo'lsa, o yoshda) cheksiz imkoniyatlarga ega degan janob Ibukaning fikrlarini ushbu kitobdan o'qib olishingiz mumkin.

Ma'rifiy-ommabop nashr

Masaru Ibuka

UCHGACHA AYNI VAQTI

Nurmuhammad Nargiza Hamidulla qizi tarjimasi

Muharrir: Abdulla SHAROPOV

Badiiy muharrir: Bahridin BOZOROV

Rassom: Dilzoda HAMIDJONOVA

Texnik muharrir: Dilshod NAZAROV

Sahifalovchi: Inomjon O'SAROV

Musahhih: Mahfuza IMOMOVA

42

Nashriyot litsenziyasi: AI №134, 27.04.2009

Terishga berildi: 10.12.2020-y.

Bosishga ruxsat etildi: 07.01.2021-y.

Ofset qog'oz. Qog'oz bichimi: 84x108 1/2.

Georgia garnituras. Ofset bosma.

Hisob-nashriyot t.: 13,9. Shartli b.t.: 12,6.

Adadi: 3000 nusxa.

Buyurtma № 7

«Akademnashr» nashriyotida tayyorlandi va chop etildi.
100156, Toshkent shahri Chilonzor tumani 20^A-mavze 42-uy.

Tel.: (+99871) 216-87-81

e-mail: info@akademnashr.uz

web: www.akademnashr.uz

Masaru Ibuka

Men professional pedagog emasman, shuning uchun ham mutaxassis ko'rish qiyin narsalarga e'tibor qarata olaman deb o'ylab tadqiqotimni davom ettirdim.

Yosh bolalar cheksiz imkoniyatlarga ega.

Birinchi marotaba erta rivojlanish nazariyamni 1971-yili chop etilgan «Uchdan keyin kech» kitobimda taklif qilgan edim. Shundan so'ng miya to'g'risidagi fan va tibbiyot jadal rivojlandi, ular yosh bolalar haqiqatan ham ajoyib qobiliyatlarga egaligini tasdiqlamoqda.

Bu orada men bir nechta kitob yozdim. Har safar yozgan kitoblarimda go'dak ta'limi davri va mazmuni haqidagi qarashlarim o'zgarayotgandek tuyulishi mumkin. Lekin «bolaning shaxsiyati, fe'l-atvori tarbiyasiga bog'liq», degan nazariyam nafaqat o'zgarmadi, balki unga tobora ishonchim ortib boryapti. Bu boradagi fikrlarimni qo'lingizdagi kitobdan bilib olsangiz, mamnun bo'lar edim.

ISBN 978-9943-6502-1-3

9 789943 650213